

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ*

Σε σύγκριση με άλλες περιοχές τῆς Νότιας καὶ Κεντρικῆς Ἑλλάδας (π. χ. Ἀργολίδα, Ἀττικὴ) ἡ γνώση μας γιὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ στὴν Ἠπειρο εἶναι ἐλλιπὴς καὶ περιορισμένη. Ἡ ἔλλειψη συστηματικῶν ἀνασκαφῶν¹ καὶ τελικῶν δημοσιεύσεων² δυσχεραίνει τὴν ἔρευνα καὶ δὲν ἐπιτρέπει ἀκόμη νὰ φθάσωμε σὲ ὀριστικὰ συμπεράσματα.

Ἐπίσης, τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς εἶναι ἀκόμη ἀσαφῆ, ἀν καὶ ἡ προσπάθεια καθορισμοῦ τους μὲ ἀρκετὴ ἐπιφύλαξη ἀπὸ τὸν Δάκαρη³ φαίνεται νὰ πλησιάζη τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ συμφωνῆ σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα (π. 2500-1200/1100 π. Χ.).

Ἔτσι, πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ τονισθῆ ὅτι τὰ πορίσματα τῆς μελέτης μας, ποὺ βασίζονται κυρίως στὶς προκαταρκτικὲς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν, πρέπει νὰ θεωροῦνται προσωρινά, καθὼς μάλιστα οἱ προϊστορικὲς ἔρευνες συνεχίζονται καὶ νέα εὐρήματα ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν ἢ νὰ ἀνατρέψουν ὑπάρχουσες γνώμες καὶ θεωρίες.

* Ἡ μελέτη αὐτή, συνέχεια τῆς προηγούμενης γιὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Λίθου (Δωδώνη, 1974, 105-142), περιορίζεται ἐπίσης στὰ σημερινὰ ὄρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἠπείρου. Γιὰ τὴ διάρθρωση τοῦ χειρογράφου, τίς πολύτιμες ὑποδείξεις καὶ τὴν ἄδεια νὰ χρησιμοποιήσω στοιχεῖα καὶ φωτογραφίες ἀπὸ τὸ ἀνασκαφικὸ ὑλικὸ του εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Καθηγητὴ κ. Σ. Δάκαρη. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὴ Διευθύντρια τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων Δρ. Ἰ. Βοκοτοπούλου γιὰ τὴν ἄδεια χρησιμοποίησεως ὑλικοῦ τῶν ἀνασκαφῶν της, φωτογραφιῶν, καὶ τὴν πολλαπλὴ βοήθεια στὸ Μουσεῖο.

1. Μὲ ἐξαιρέση ἐκεῖνες τοῦ Εὐαγγελίδη καὶ τοῦ Δάκαρη στὴ Δωδώνη [*Ἠπειρ. Χρονικά*, 10 (1935) 192-213, *ΙΑΕ* (1952) 279-306, (1965-1972)] καὶ τοῦ Δάκαρη καὶ τῆς Βοκοτοπούλου στὴν Καστρίτσα, Νεκρομαντεῖο, Πάργα καὶ Ἐλαφότοπο [*ΙΑΕ* (1951) 173-183, (1952) 362-386, (1960) 123-127, *ΑΔ* 18B (1963) 153-4, 22B (1967) 345-6].

2. Carapanos, *Dodone et ses ruines* (ἐφεξῆς Carapanos) 136-140, *Ἠπειρ. Χρονικά*, 10 (1935) 192-213, Δάκαρη, *Οἱ Γενεαλογικοὶ Μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, 1-13, *ΑΕ* (1956) 114-153 (1969) 179-207, *Epirus*, 289-395, Lepore, *Ricerche sull' antico Epiro* (ἐφεξῆς Lepore), 74 κέξ.

3. Θεσπρωτία, 50· *Cassopaia*, 25.

Σύμφωνα με τὰ σημερινὰ στοιχεῖα, λείψανα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ 65 θέσεις. Ἀπ' αὐτὲς οἱ περισσότερες (33) χρονολογοῦνται στὴν Ἵστερη Χαλκοκρατία, ἐνῶ ἡ Πρώιμη καὶ ἡ Μέση Χαλκοκρατία ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ 7 καὶ 6 θέσεις ἀντίστοιχα ἢ καθεμιά. Γιά τὶς ὑπόλοιπες 28¹ δὲν ὑπάρχουν, γιὰ τὴν ὥρα, ἐπαρκῆ στοιχεῖα γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς περιόδους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ².

A. ΠΡΩΙΜΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ [π. 2500-2100/1900 π. X.]

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ εὐρήματα, κυρίως τυχαῖα καὶ ἐπιφανειακά, προέρχονται δὲ ἀπὸ 7 μόνο θέσεις (ἀριθ. 2, 18, 21, 28, 35, 39, 58)³.

Τὰ περισσότερα εἶναι ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων με πλαστικὴ διακόσμηση (Κ. II), χαρακτηριστικὰ τῆς περιόδου στὴν Ἡπειρο⁴, καὶ μόνο ἓνα ὀλόκληρο ἀγγεῖο εἶναι ὡς τώρα γνωστὸ ἀπὸ τὴ Δωδώνη («χειροποίητος πρόχους μετὰ καθέτως τετμημένου λαιμοῦ»⁵).

Διάκριση φάσεων τῆς πρώιμης Χαλκοκρατίας, ἀνάλογη με ἐκείνη πού γνωρίζομε π. χ. ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα (Λέρνα) ἢ τὴ Βοιωτία (Εὔτρηση), εἶναι, γιὰ τὴν ὥρα, ἀδύνατη. Τὸ μόνο πού ἀναφέρεται εἶναι ὅτι στὸ τέλος καὶ ἐνῶ διαρκεῖ ἀκόμη ἡ περίοδος (Π Ε III) ἀρχίζουν νὰ χρησιμοποιοῦνται μελανὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα με σαφῆ μινύεια στοιχεῖα (Κ. III), πρόδρομοι τῆς Μέσης Χαλκοκρατίας καὶ προϊόντα τῶν πρώτων, ἴσως, Ἑλλήνων στὴν Ἡπειρο⁶.

B. ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ [π. 2100/1900-1600 π. X.]

Ἀντιπροσωπεύεται, ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη περίοδος, ἀπὸ λίγα εὐρήματα, πού προέρχονται ἀπὸ ἕξι θέσεις (ἀριθ. 12, 18, 21, 28, 35, 53)⁷.

1. ΧΕ: ἀριθ. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 19, 23, 26, 27, 31, 33, 34, 37, 46, 48, 49, 50, 54, 55, 57, 61, 62, 64. Οἱ ἀριθμοὶ ἀνταποκρίνονται στὸν κατάλογο θέσεων καὶ εὐρημάτων, βλ. παρακάτω.

2. Ἀπὸ τὸ γενικὸ σύνολο (74) πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν 5 ΥΕ (ἀριθ. 18, 21, 28, 35, 53) καὶ 4 ΜΕ θέσεις (ἀριθ. 18, 21, 28, 35) πού συνεχίζονται ἀντίστοιχα ἀπὸ τὴν ΜΕ καὶ ΠΕ περίοδο.

3. Οἱ Caskey καὶ Θεοχάρης παραλείπουν τὴν Ἡπειρο ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ΠΕ θέσεων, *CAH*³ I: 2 (1971) 791 καὶ *IEE A'* (1970) 91-93.

4. Βλ. *ΠΑΕ* (1952) 384, *Θεσπρωτία*, 52, ὑποσ. 152, ὅπου παράλληλα ἀπὸ ἄλλες θέσεις καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἡ χειροποίητη κεραμεικὴ Π καὶ III διατηρήθηκε σ' ὅλη τὴν Χαλκοκρατία καὶ στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

5. *ΠΑΕ* (1959) 114 πίν. 100α, *Ἔργον* (1959) 76, 80-81.

6. *ΠΑΕ* (1952) 384.

7. Βλ. κατάλογο θέσεων καὶ βιβλιογραφία, παρακάτω. Ἀπ' αὐτὲς μόνο ἡ Δωδώνη ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς Caskey *CAH*³ II: 1 (1973) 128 καὶ Μυλωνᾶ *IEE A'* (1970) 126.

Μὲ ἐξάιρεση ὀκτὼ χάλκινα μαχαίρια ἀπὸ τῆ Δωδώνη (ΜΙ. 191α, 191γ, 582, 656, 2548, 2551, 2793, Α/Α. 67)¹ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ΜΕ κιβωτιόσχημου τάφου στὸ Γιαννιώτιο [χάλκινο μονόστομο μαχαιρίδιο (Α/Α. 69), δυὸ τμήματα ἀγγείων]², ὅλα τὰ ἄλλα εὐρήματα εἶναι ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων, τὰ περισσότερα τῆς κατηγορίας ΙΙΙ, πού χαρακτηρίζει τὴν περίοδο στὴν Ἡπειρο³.

Καθὼς οἱ πληροφορίες μας εἶναι πάλι ἐλλιπεῖς καὶ ἀποσπασματικές, δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ γι' αὐτὴ τὴν περίοδο ἡ διάκριση φάσεων ἀντίστοιχων μὲ ἐκεῖνες ἄλλων περιοχῶν πού ἔχουν συστηματικὰ ἐρευνηθῆ καὶ μελετηθῆ (π.χ. Ἀργολίδα: Κοράκου, Λέρνα καὶ Μεσσηνία: Μάλθη). Τὸ μόνο πού μπορούμε ἴσως νὰ ὑποθέσωμε εἶναι ὅτι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν Πρώιμη Χαλκοκρατία γίνεται ὁμαλὰ μὲ τὴν ἀφιξὴ καὶ εἰρηνικὴ ἐγκατάσταση στὸν Ἡπειρωτικὸ χῶρο τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν φύλων (Θεσπρωτῶν)⁴, ἡ δὲ χρονικὴ διάρκεια τῆς περιόδου εἶναι ὅση καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα.

Γ. ΥΣΤΕΡΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ [π. 1600-1200/1100 π.Χ.]

Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀντιπροσωπεύεται καλύτερα, σὲ σύγκριση μὲ τὶς δύο προηγούμενες, μὲ λείψανα καὶ εὐρήματα ἀπὸ 33 συνολικὰ θέσεις. Σὲ πέντε ἀπ' αὐτὲς παρατηρεῖται συνέχεια ἀπὸ τὴν Π Ε (ἀριθ. 18, 21, 28, 35;) ἢ τῆ Μ Ε περίοδο (ἀριθ. 53;), μίᾳ ἀνήκει στὴ μεταβατικὴ ΥΕ ΙΙ-ΙΙΑ περίοδο (ἀριθ. 59), τέσσερεις στὴν ΥΕ ΙΙΑ-Β (ἀριθ. 21⁵,

1. *Epirus*, 329, ὑποσ. 6. Ἑπτὰ ἀπ' αὐτὰ (ΜΙ. 191α, γ, 582, 656, 2548, 2551, 2793) χρονολογούμενα ἀπὸ τὸν Δάκαρη στοὺς ΥΕ χρόνους (Δωδώνη, ἀρχαιολογικὸς ὁδηγός, 5, πίν. 19) ἀνήκουν, νομίζω, στὴν ΜΕ περίοδο. Πρβλ. Α-Σ, 354, πίν. 4: 11, Μυλωνᾶ, Τὸ Δυτικὸν Νεκροταφεῖον τῆς Ἑλευσίνος (ἐφεξῆς ΔΝΕ) Β' 224, πίν. 50α (Ζπ6-χ5) (γιὰ τὰ ΜΙ. 2548, 2793), Α-Σ, πίν. 4: 9, *Alt-Ithaka* 2, Beil. 62: 8, *BSA* 69 (1974) 132, fig. 2a καὶ *Malthi*, 367-8, pl. XXX: 8 (γιὰ τὸ ΜΙ. 656), *Epirus*, 329 καὶ Montelius, *La Grèce préclassique A'*, pls. 6-7 (γιὰ τὰ ΜΙ. 191α, 582), *BSA* 69 (1974) 143, fig. 4: j γιὰ τὸ ΜΙ. 2551) καὶ *Epirus*, 329 καὶ *Buletin për shkencat shoqërore, Tiranë* (ἐφεξῆς *BUSS*) (1956) I. 186 καὶ fig. 3: 3 (γιὰ τὸ ΜΙ. 191γ). Τὸ ὄγδοο (Α/Α. 67) βρῖσκει παράλληλα στὴν Κύπρο, βλ. Catling, *CBMW*, 56 (Class a ἢ b), fig. 1 (EC-MC).

2. *AD* 23B (1968) 286, πίν. 228α,

3. *IAE* (1951) 178-80, (1952) 369-373, 384. Πρβλ. ὅμοια δείγματα ἀπὸ Λέρνα τῆς ΕΗΙΙΙ περιόδου, *Hesperia* 29 (1960) pl. 70: i, Χαριστ. εἰς Ὀρλάνδον Γ' 151-152, πίν. LIV, figs. 15, 17, καὶ LV, fig. 21.

4. *Cassopæia*, 25, *Θεσπρωτία*, 52, *Epirus*, 395, *SGH*, 32. Βλ. ὅμως Hood, *The Home of Heroes*, 126-7, ὅπου ὑποστηρίζεται ἡ ἀποψη τῆς ἀφιξῆς τῶν πρώτων Ἑλλήνων στοὺς μεταμυκηναϊκοὺς χρόνους.

5. Μὲ πιθανὴ προέκταση στὴν ΥΕ ΙΙΙΓ καὶ τοὺς πρώιμους χρόνους τοῦ Σι-δῆρου.

32, 40, 47) πέντε στην ΥΕ ΙΙΒ (ἀριθ. 15, 29, 24, 25, 38), 15 στην ΥΕ ΙΙΒ-Γ (ἀριθ. 1, 3, 4, 11, 18, 20, 22, 28, 30, 41, 42, 51, 56, 60, 63), δύο στην ΥΕ ΙΙΓ (ἀριθ. 36, 52), ενώ οι υπόλοιπες τέσσερις χρονολογούνται γενικά στην ΥΕ (ἀριθ. 53, 65;) ή ΥΕ ΙΙΙ (ἀριθ. 44, 45) περίοδο.

Τὸ ὕλικὸ τῆς Ὑστερης Χαλκοκρατίας ποὺ ἔχομε σήμερα στὴ διαθέσιμή μας, ἂν καὶ λίγο συγκριτικὰ μὲ τὸ ὕλικὸ ἄλλων περιοχῶν, μᾶς ἐπιτρέπει ἀκριβέστερη καὶ ἀσφαλέστερη χρονολόγηση αὐτῆς τῆς περιόδου καὶ καλύπτεται παρακολούθηση τῆς πολιτιστικῆς ἐξέλιξης τῆς περιοχῆς, ιδιαίτερα κατὰ τὴν τελευταία φάση τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τὰ Ἑπειρωτικὰ εὐρήματα τῆς Ὑστερης Χαλκοκρατίας διακρίνονται σὲ τρεῖς ἐξῆς κατηγορίες: 1) Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα - Οἰκισμοί, 2) Τάφοι, 3) Κεραμεικὴ, 4) Μικροεὐρήματα (ἀντικείμενα προσωπικῆς χρήσεως καὶ καλλωπισμοῦ, ἐργαλεῖα, ὄπλα).

1) Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα - Οἰκισμοί [Πίν. 1]

Καθὼς συστηματικὲς ἀνασκαφὲς λείπουν καὶ οἱ σχετικὲς πληροφορίες καὶ περιγραφὲς εἶναι ἐλλιπεῖς καὶ συχνὰ ὑποθετικὲς, εἶναι δύσκολο νὰ καταλήξῃ κανεὶς σὲ ἀσφαλῆ καὶ τελικὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸν τύπο τῶν οἰκισμῶν.

Σύμφωνα μὲ τὰ ὡς σήμερα γνωστὰ στοιχεῖα, ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ οἰκισμοὶ ἔχουν ἐπισημανθῆ σὲ τέσσερις θέσεις (Ἐφύρα, Θεσπρωτικὸ, Κίπερη, Δωδώνη), ἐνῶ σὲ 17 ἄλλες ἢ ὑπαρξὴ οἰκισμοῦ εἶναι ἀπλῶς πιθανή (Βραχανᾶς, Δράγανη, Καστρίτσα, Παραμυθιά - Γσαρδάκια, Ρίζιανη, Χειμέριο - Κιοτέτι) ἢ ὑποθετικὴ (Ἀσπροχάλικο, Βουχέτιο, Ἐλαφος, Καστρί, Καταμάχη, Κοκκινόπηλος, Παλιορόφορο, Τόσκεισι, Τρίκαστρο, Κασσώπη, Κουτσελιό).

Μὲ βάση τὴν κατανομή τους στὸν Ἑπειρωτικὸ χῶρο καὶ τὰ σωζόμενα λείψανα καὶ εὐρήματα, μπορούμε νὰ διακρίνωμε δύο βασικοὺς τύπους οἰκισμῶν: α) ἀνοικτοὺς καὶ β) τειχισμένους.

Ὁ πρῶτος τύπος, ποὺ, γιὰ τὴν ὥρα, εἶναι καὶ ὁ συχνότερος [Θεσπρωτικὸ, Δωδώνη, Δράγανη(;), Καστρίτσα(;), Κουτσελιό(;)], φαίνεται νὰ συνεχίζῃ τὴν Νεολιθικὴ παράδοση καὶ νὰ ἐξυπηρετῇ τὶς ἀνάγκες τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ τῆς Ἠπείρου, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν κτηνοτροφία καὶ τὴ γεωργία. Οἱ κτηνοτρόφοι, ποὺ ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ μετακινῶνται κατὰ ἐποχές, ζοῦσαν στὰ ὄρεϊνὰ καὶ στοὺς λόφους σὲ ἡμιμόνιμους ἀνοικτοὺς μικροὺς οἰκισμοὺς, ἀποτελούμενους ἀπὸ λίγες ἀχυρόπλεκτες ἢ

πασσαλόπηκτες καλύβες (π.χ. Δωδώνη), ἐνῶ οἱ γεωργοὶ σὲ μόνιμους, πεδινούς καὶ μεγαλύτερους, ἀλλὰ ἀτείχιστους οἰκισμούς.

Χαρακτηριστικὰ καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν οἱ οἰκισμοὶ τοῦ Θεσπρωτικοῦ καὶ τῆς Δωδώνης, ποὺ εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ πρόσφατες δοκιμαστικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ἐπιφανειακὲς ἔρευνες. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή τους ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Δάκκαρη¹, ὁ πρῶτος, ποὺ εἶναι χτισμένος σ' ἓναν λοφίσκο Β. τοῦ χωριοῦ Θεσπρωτικό, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄγνωστο ἀκόμη ἀριθμὸ κυκλικῶν (πιθανῶς δὲ καὶ ὀρθογωνίων) οἰκημάτων (καλυβῶν) μὲ λίθινη κρηπίδα ἀπὸ πλάκες καὶ ἀνωδομία ἀπὸ ξύλο καὶ ἄχυρο. Ἡ διάμετρός τους κυμαίνεται γύρω στὰ 6 μ. καὶ τὸ πάχος τοῦ τοίχου γύρω στὰ 0.50-0.70 μ. Ἡ λίθινη κρηπίδα περιοριζόταν μόνον στὴν ἀνατολική, κατηφορικὴ πλευρὰ τῶν οἰκημάτων καὶ χρησίμευε ὡς ἀνάλημμα γιὰ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ κυκλικοῦ χώρου τους. Μέσα στοὺς χώρους τῶν οἰκημάτων βρέθηκαν ὄστρακα ντόπιας χειροποίητης κεραμεικῆς καὶ τμῆμα διάτρητης λίθινης ἀξίνας τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ὁ δεῦτερος, τῆς Δωδώνης, ποὺ βρίσκεται στὴν περιοχὴ τοῦ ὀμώνυμου ἀρχαίου Μαντείου, καὶ πῖθὸ συγκεκριμένα στοὺς νότιους πρόποδες τοῦ γηλόφου ὅπου εἶναι χτισμένο τὸ ἱερὸ τῆς Δωδώνης, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα Ἱερὸ καὶ ἄγνωστο πάλι ἀριθμὸ ὀρθογωνίων καὶ κυκλικῶν οἰκημάτων μὲ βόθρους. Τὰ σωζόμενα λείψανα χρονολογοῦνται στοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους (ΥΕ ΠΙΒ)². Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἡ κρηπίδα τους ἦταν λίθινη, ὅπως στὸν οἰκισμὸ τοῦ Θεσπρωτικοῦ, ἢ ἀνωδομία τους ὅμως ἦταν καὶ ἐδῶ ξύλινη (ἀπὸ πασσάλους, κλαδιὰ καὶ ἄχυρο). Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν γνωρίζομε τὴν ἔκταση τῶν οἰκισμῶν· τὰ λίγα πάλι εὐρήματα δὲν ἐπιτρέπουν ἀκριβέστερη χρονολόγηση στὶς γνωστὲς ὑποδιαιρέσεις τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, γιὰ τὸν οἰκισμὸ τοῦ Θεσπρωτικοῦ, ἐνῶ γιὰ ἐκεῖνον τῆς Δωδώνης μποροῦμε, μὲ τὴν βοήθεια τῶν εὐρημάτων καὶ τῆς λατρευτικῆς παράδοσης, νὰ ποῦμε ὅτι χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ΠΕ περίοδο³.

Ὁ δεῦτερος τύπος οἰκισμοῦ, ὁ τειχισμένος, ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ μιὰ σίγουρη (Ἐφύρα) καὶ μιὰ πιθανὴ θέση (Κίπερη-Πάργας), ἐνῶ γιὰ τέσσερις ἄλλες θέσεις ἢ ὑπαρξὴ τέτοιου οἰκισμοῦ εἶναι ὑποθετικὴ (Χεϊμέριο, Βουχέτιο - Ρωγοὶ) ἢ ἡ χρονολόγηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τους ἀμφίβολη (Βραχανᾶς, Παραμυθιά - Τσαρδάκια).

Ὁ καλύτερα γνωστὸς — καὶ ἴσως ἀντιπροσωπευτικὸς τοῦ τύπου —

1. *Cassopaia*, 94, fig. 48 and n. 94 (Θεσπρωτικό), *Θεσπρωτία*, 65-66, ὕψος. 158 καὶ 195 (Δωδώνη).

2. *ΠΑΕ* (1967) 40, *Ἔργον*, (1967) 35.

3. *Θεσπρωτία*, 66.

ἀπὸ τῆ δοκιμαστικῆ ἀνασκαφῆ καὶ περιγραφῆ τοῦ Δάκαρη¹ οἰκισμὸς τῆς Ἐφύρας βρίσκεται Β. τοῦ χωριοῦ Μεσοπόταμος καὶ Δ. τοῦ ποταμοῦ Κωκυτοῦ, στὸ λόφο Ἐυλοκάστρα ἢ Ἐυλόκαστρο (ὕψος 83.30 μ.). Διατηροῦνται τρεῖς περίβολοι τειχῶν, ὁ χαμηλότερος ἀπὸ τοὺς ὁποίους θεωρεῖται κυκλώπειος, συνολικῆς περιμέτρου 1.120 μ. καὶ ἐμβαδοῦ 4.24 ἑκταρίων. Λεῖψανα ἀναλήμματος καὶ ἀκρόπολης στὸ ἐσωτερικὸ μὲ πύλη πλάτους 2.30 μ., πλασιωμένη ἀπὸ δύο ἐξέχοντα κάθετα σκέλη στὴ Ν. πλευρὰ καὶ πυργοειδῆ προεξοχὴ στὴ δεξιὰ γωνία τοῦ τείχους², δὲν ἔχουν, γιὰ τὴν ὥρα, μὲ ἀσφάλεια χρονολογηθῆ. Ἀμφίβολη εἶναι ἐπίσης ἡ χρονολόγησις καὶ δύο ἄλλων ὀρθογώνιων κτηρίων ποὺ ἀνασκάφθηκαν ἀντίστοιχα στὴ ΝΔ. πλευρὰ τοῦ μεσαίου τείχους (διαστ. 6×3.50 μ.) καὶ στὴ Δ. πλευρὰ τοῦ κάτω τείχους.

Στὴν ἀκρόπολη βρέθηκαν τὸ 1958 ταφῆς βρεφῶν, ὄστρακα II, III, μυκηναϊκὰ (κυρίως κύλικες IIIA-B) καὶ μία ὠσειδῆς χάντρα περιδεραιοῦ ἀπὸ ἤλεκτρο, πρόσφατα δὲ (1975) ταφῆς ἐνηλίκων μὲ κτερίσματα (ἐπίσακτη καὶ ἐγχώρια κεραμεικῆ, σφονδύλια, χαλκῆ περόνη)³, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦν τὸν οἰκισμὸ ἀπὸ τὴν ΠΕ περίοδο. Μὲ βάση αὐτὰ ὁ Δάκαρης συμπεραίνει, ὅτι στὴν προμυκηναϊκῆ ἐποχῇ (ΠΕ καὶ ΜΕ περιόδους) ὁ οἰκισμὸς πρέπει νὰ ἦταν ἀτελειστος⁴ καὶ γνωστὸς μὲ τὸ τοπικὸ προελληνικὸ τοῦ ὄνομα Κίχυρος, τειχίστηκε δὲ καὶ μετονομάστηκε σὲ Ἐφύρη ἀπὸ τοὺς Ἡλείους Μυκηναίους ἀποίκους τοῦ 14ου-13ου αἰώνα⁵.

Στὴ θέση Κίπερη, 3 χλμ. περίπου ἀνατολικά τῆς Πάργας, μερικὰ ἀχρονολόγητα ἀκόμη λείψανα τείχους καὶ θεμέλια κυκλικῶν κατασκευῶν, ποὺ διακρίνονται ἀνατολικά τοῦ μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου (κτῆμα Σουῖδα), ὑποδηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ μυκηναϊκοῦ τειχισμένου οἰκισμοῦ μὲ ἀκρόπολη, ἀγνωστῆς ἐκτάσεως, ποὺ ἀνήκει πιθανῶς στὴν ἀρχαία Τορύνη⁶. Τὴν ἀποψη αὐτῆ στηρίζουν ἡ φυσικὴ ὄχυρὴ θέση τῆς περιοχῆς, ὁ θολωτὸς τάφος καὶ ἡ γλωσσικὴ παράδοσις (Τορύνη: ΜΕ-ΥΕ ὄνομα).

Γενικά, ὁ τύπος τοῦ τειχισμένου οἰκισμοῦ μὲ ἀκρόπολη δὲν εἶναι γνωστὸς στὴν Ἠπειρο νωρίτερα ἀπὸ τὴν ΥΕ III περίοδο καὶ γι' αὐτὸ

1. ΠΑΕ (1958) 107-113, Ἔργον (1958) 95-97, Θεσπρωτία, 62-63. Βλ. καὶ προσωπικὸ μου ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς 1975.

2. Πρβλ. μυκηναϊκὲς ἀκροπόλεις Μυκηνῶν καὶ Γλαῖ.

3. Ἔργον (1975) 88-90, εἰκ. 83-84 καὶ προσωπικὸ μου ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς 1975.

4. Τοῦτο ἴσως ὑποδηλώνουν μερικὰ κυκλικὰ κτίσματα (λίθινες βάσεις ἀπὸ ξηρολιθὰ γιὰ τὴν προστασία τῶν βάσεων τῶν πασσαλόπηκτων καλυβῶν;), ποὺ σώζονται ἀκόμη κοντὰ στὸν μυκηναϊκὸ θολωτὸ τάφο. Πρβλ. Θεσπρωτία, 68.

5. Θεσπρωτία, 63.

6. ΠΑΕ (1960) 126-7, ὑποσ. 1-2. Θεσπρωτία, 64, 135.

εὐλογα θεωρεῖται ὡς ἐπέισακτο μυκηναϊκὸ στοιχεῖο τῶν ἀποίκων ἀπὸ τῆ Δυτικῆ Πελοπόννησο¹.

2) Τάφοι [Πίν. 2]

Συνολικὰ 19 τάφοι χρονολογούμενοι στὴν Ὑστερη Χαλκοκρατία εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ 12 θέσεις (Ἄνθοχώρι - Πύργος, Γρίμπιανη, Ἐλαφοτόπος - Ζαγορίου, Καλμπάκι, Καστρίτσα, Κίπερη, Μαζαράκι - Ζίτσης Μεσογέφυρα - Κονίτσης, Νεκρομαντεῖο, Νεχωρόπουλο - Δουρούτης, Παρραμυθιά - Τσαρδάκια καὶ Ζεραβίνα), ἐνῶ εἶναι ἀμφίβολη ἡ χρονολόγηση ἑνὸς τάφου ἀπὸ τὸ Ρωμανὸ καὶ τῶν λεγόμενων «ἀρχαίων τάφων» ἀπὸ τῆ Δράγανη.

Ἄπ' αὐτοῦς οἱ περισσότεροὶ βρέθηκαν μεμονωμένοι, καὶ μόνο 3 μικρὰ νεκροταφεῖα (2-4 τάφοι τὸ καθένα) εἶναι γνωστὰ (Καστρίτσας, Ἐλαφοτόπου, Καλμπακίου, καὶ ἴσως Μαζαρακίου - Ζίτσης καὶ Δράγανης).

Μὲ ἐξάιρεση τὰ νεκροταφεῖα Καλμπακίου, Ἐλαφοτόπου - Ζαγορίου καὶ τοὺς μεμονωμένους τάφους Νεχωρόπουλου - Δουρούτης καὶ Μαζαρακίου - Ζίτσης, ποὺ ἔχουν δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν Δάκαρη καὶ τῆ Βοκοτοπούλου², ὅλοι οἱ ἄλλοι βρέθηκαν τυχαῖα καὶ συλημένοι.

Διακρίνονται σὲ δύο τύπους: (α) τὸν κιβωτιόσχημο καὶ (β) τὸν θολωτό. Στὸν πρῶτο τύπο, ποὺ εἶναι ὁ ἐπικρατέστερος καὶ πιὸ συνηθισμένος στὴν Ἠπειρο, ἀνήκουν σχεδὸν ὅλοι οἱ γνωστοὶ Ὑστεροελλαδικοὶ τάφοι τῆς περιοχῆς (σύνολο 18), ἐνῶ ὁ μοναδικός, ὡς σήμερα, θολωτός τάφος τῆς Κίπερης θεωρεῖται ξένο καὶ ἐπέισακτο Νοτιοελλαδικὸ στοιχεῖο³.

Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ παντελὴς ἀπουσία, ὡς τώρα, δύο ἄλλων τύπων τάφων, τοῦ θαλαμοειδοῦς καὶ τοῦ τύμβου, ποὺ εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς⁴ τῆς χώρας μας, καὶ ἡ χρῆση μεγάλων χειροποίητων ἀγ-

1. *Θεσπρωτία*, 62.

2. Δάκαρης, *ΑΕ* (1956) 114-153, *Χαριστ. εἰς Ὁρλάνδον Δ'*, 399-402, Βοκοτοπούλου, *ΑΕ* (1969) 179-207.

3. *ΠΑΕ* (1960) 125, *Ἔργον* (1960) 111, *Οἱ Γενεαλογικοὶ Μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, 6, *Θεσπρωτία*, 64, 69.

4. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ θαλαμοειδής εἶναι ὁ πιὸ συνηθισμένος τύπος μυκηναϊκοῦ τάφου, ἐνῶ παραδείγματα τύμβων, ποὺ εἶναι σπανιότεροι, ἀναφέρονται ἀπὸ τῆ Λευκάδα (τέλος ΠΕ), Ἀττικῆ (Μαραθῶνα), Μεσσηνία (Μάλθη, ΜΕ) καὶ Ἀλβανία (Βάιζα, Βοδινή, Bodrishte, Κακάβι, Pazhok, Malik). Γιὰ τοὺς Ἀλβανικοὺς τύμβους βλ. *Epirus*, 201 ff., 228 ff., 346 ff., *BSA* 62 (1967) 77-105, 66 (1971) 229-241. Ὁ Δάκαρης θεωρεῖ πιθανώτατη τὴν ὑπαρξὴ τύμβων στὴν Ἑλληνικὴ Ἠπειρο, *Θεσπρωτία*, 69, ὑποσ. 211.

γείων για ταφές βρεφῶν (ἀκρόπολη Ἐφύρας), πού φαίνεται νά συνεχίζη ΜΕ παράδοση¹.

Σχετικά μέ τούς τάφους πού ἀνήκουν στὸν κιβωτιόσχημο τύπο μποροῦμε, μέ βάση τὰ γνωστὰ στοιχεῖα, νά παρατηρήσωμε τὰ ἐξῆς: Εἶναι ὀρθογώνιοι, σκαμμένοι στὸ ἔδαφος ἢ στὸ βράχο καὶ ἐπενδυμένοι ἐσωτερικά μέ πλάκες φλύσχου ἢ φαιοῦ σχιστολίθου (Καστρίτσα) ἢ ἀσβεστολίθου [(Μαζαράκι-Ζίτσης, Καλμπάκι, Ἐλαφότοπος(;), Νεκρομαντεῖον(;)], πού εἶναι κατακόρυφα τοποθετημένες στὸ δάπεδο ἢ στίς πλάκες τοῦ δαπέδου. Δύο τουλάχιστον τάφοι ἀπὸ τὸ Καλμπάκι καὶ ἓνας ἀπὸ τὴν Καστρίτσα² διατηροῦσαν τὶς καλυπτήριες πλάκες, ἐνῶ στοὺς ὑπόλοιπους δὲν βρέθηκαν τέτοιες, ἢ δὲν ἀναφέρονται στίς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν.

Οἱ διαστάσεις τους — γιὰ ὄσους εἶναι γνωστές — κυμαίνονται ἀπὸ $0.96 \times 0.45 \times 0.55$ μ. ὠς $1.95 \times 0.47 \times 0.50$ μ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν σὲ κάθε τάφο εἶναι συνήθως 1-3, ἀπὸ τούς ὁποίους ὁ ἓνας ἢ δύο στὴν ἀρχική τους θέση καὶ οἱ ὑπόλοιποι (παλαιότεροι) παραμερισμένοι στὰ πλάγια ἢ στὴ μιὰ στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου. Οἱ νεκροί, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὶς πληροφορίες πού ἔχομε, θάπτονταν σὲ συνεσταλμένη στάση [Καστρίτσα], ἢ «εἰς στάσιν μᾶλλον καθήμενου» [Καλμπάκι (B)] ἢ ὑπτιοὶ σὲ ἀντιθετικὲς στάσεις μεταξύ τους στὸν ἴδιο τάφο [Ἐλαφότοπος (1, 2), Καλμπάκι (Δ)]³, συνοδεύονταν δὲ συνήθως⁴ ἀπὸ λίγα καὶ φτωχὰ κτερίσματα (χειροποίητα ντόπια ἀγγεῖα, χαλκᾶ ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα καὶ φθηνὰ κοσμήματα). Στὸν τάφο τοῦ Νεκρομαντείου βρέθηκαν καὶ ὀστᾶ ζώων (χοίρου, ἀγριοχοίρου, βοδιοῦ), λείψανα ἕως τροφῆς ἢ θυσίας στὸ νεκρό⁵.

Τὸ πρόβλημα τῆς χρήσεως τῶν κιβωτιόσχημων τάφων ἀπασχολεῖ ἀκόμα τούς ἀρχαιολόγους καὶ ἱστορικούς, πού ἔχουν δώσει διάφορες ἐρμηνεῖες, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ἔχουν λύσει ὀριστικά⁶.

Ὁ θολωτὸς τάφος τῆς Κίπερης — γνωστὸς ἀπὸ τὸ 1937 — ἀνασκάφτηκε τὸ 1960 ἀπὸ τὸν Δάκαρη, ἐρευνήθηκε πάλι πρόσφατα ἀπὸ μένα (1975), ἐλπίζεται δὲ νὰ ἔχομε σύντομα τὴν τελικὴ δημοσίευσή του. Βρέ-

1. *CAH*³: I, 134.

2. *AE* (1956) 115, *AD* 21 B (1966) 288.

3. *AE* (1956) 116, *AD* 21B (1966) 288, *AE* (1969) 180.

4. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τρεῖς ἀκτέριστοι ἢ συλημένοι τάφοι [Καστρίτσα, Ἐλαφότοπος (4), Καλμπάκι (B)].

5. Βλ. Δάκαρη, *ΠΑΕ* (1963) 91.

6. Δάκαρης, *AE* (1956) 146, *Χαριστ. εἰς Ὀργάνδον Δ'*, 402, Desborough, *LMTS*, 37-40, 70, Styrenius, *Submycenaean Studies*, 161-2, Hammond, *Epirus*, 362, Βοκοτοπούλου, *AE*, (1969) 206. Ἡ ἄποψη τοῦ Styrenius γιὰ συνεχῆ ἀπὸ τὴ ΜΕ περίοδο, ἔστω καὶ περιωρισμένη, χρῆση τους, νομίζω, ὅτι εἶναι ἢ πιὸ πιθανὴ καὶ σωστὴ. Μὲ αὐτὴ συμφωνεῖ καὶ ὁ Snodgrass, *The Dark Age of Greece* (ἐφεξῆς *DAG*), 173, 177-184.

θηκε μισοκατεστραμμένος (λείπει ἡ ὀροφή, τὸ ἀνώφλι καὶ πέτρες ἀπὸ τὶς ἀνώτερες σειρὲς τοῦ τοίχου τοῦ δρόμου καὶ ἐκεῖνες ποὺ ἔφραζαν τὴν εἴσοδο) καὶ συλημένος ἀπὸ παλιά. Λεπτομερῆς καὶ ἀκριβῆς περιγραφή του δίνεται στὴν ἀνασκαφικὴ ἔκθεση τοῦ Δάκαρη. Σύμφωνα μ' αὐτὴ ὁ τάφος εἶναι μετρίου μεγέθους (διαμ. θόλου 3.90-4.05 μ., σωζ. ὕψος 2 μ. περίπου. Δρόμος: σωζ. μῆκος 5 μ. περίπου, πλάτος 0.76-1.02 μ.), μετεύθυνση ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐντύπωση δὲ προκαλεῖ ἡ ἐπιμελημένη κατασκευή του κατὰ τὸν ἐκφορικὸ τρόπο μὲ μικρὲς (ὕψος 0.08-0.10 μ.) πλακοειδεῖς, ἀλλάξευτες ἀλλὰ κανονικὲς πέτρες μαρμαροειδεῖς¹, ποὺ ἔχουν μεταφερθεῖ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀπὸ ἄλλη περιοχὴ, ἴσως ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς Παξοὺς.

Τὸ δάπεδο, τόσο τοῦ δρόμου ὅσο καὶ τῆς θόλου, ἦταν στρωμένο μὲ θαλασσινὰ χαλίκια. Πλευρικὸ δωμάτιο ἢ λάκκοι στὸ δρόμο ἢ στὴ θόλο δὲν βρέθηκαν. Ἀναγνώριση καὶ κατάταξη τοῦ τάφου στοὺς γνωστοὺς τύπους τοῦ Wace ἀπὸ τὶς Μυκηναεῖς² εἶναι δύσκολη, καθὼς μεγάλο μέρος του εἶναι κατεστραμμένο. Κρίνοντας ὅμως ἀπὸ τὴν πολὺ ἐπιμελημένη τοιχοδομῖα του, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ τὸν κατατάξουμε στὸ δεύτερο τύπο.

Ὁ τάφος εἶχε χρησιμοποιηθῆ γιὰ περισσότερες ἀπὸ μία ταφές, ὁ ἀκριβῆς ἀριθμὸς τους ὅμως δὲν εἶναι γνωστός, ἐπειδὴ οἱ σκελετοὶ βρέθηκαν πολὺ ταραγμένοι. Ἀνάμεσά τους ἀναγνωρίσθηκαν τὰ ὀστά γυναικῆς ποὺ πέθανε κατὰ τὸν τοκετὸ ἢ ἐπίτοκης, ὅπως ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὰ ὀστάρια βρέφους ἢ ἐμβρύου ποὺ βρέθηκαν γύρω ἀπὸ τὴ λεκάνη της. Τὰ κτερίσματα ποὺ συνώδευσαν τοὺς νεκροὺς χάθηκαν μὲ τὴ σύληση τοῦ τάφου καὶ μόνο ὄστρακα ἐγχώριας χειροποίητης κεραμεικῆς III καὶ μυκηναϊκὰ IIIA-B βρέθηκαν κατὰ τὸν καθαρισμὸ του. Μὲ βᾶση τὰ κεραμεικὰ αὐτὰ εὐρήματα ὁ τάφος χρονολογεῖται μὲ ἀσφάλεια στὴν γ' IIIA-B περίοδο.

3) Κεραμεικὴ [Πίν. 3-4]

Τὰ Ἠπειρωτικὰ κεραμεικὰ εὐρήματα τῆς Ὑστερης Χαλκοκρατίας προέρχονται ἀπὸ 11 συνολικὰ θέσεις, βρέθηκαν δὲ κυρίως σὲ τάφους (7 θέσεις: Ἐλαφότοπος - Ζαγορίου, Μαζαράκι - Ζίτσης, Νεοχωρόπουλο -

1. Πρβλ. *ΠΑΕ* (1963) 204, πίν. 176-184 (Αἰτωλία: θολωτοὶ τάφοι Σερεμέτι καὶ Μαραθιάς).

2. *Mycenae*, 16-19. Ὁ W. Cavanaugh ὑποστηρίζει (*Mycenaeen Tholos Tombs*, etc. M. A. thesis, 1971) ὅτι ὁ τάφος τῆς Κίπερης καὶ ἐκεῖνοι τοῦ Σερεμέτι καὶ Μαραθιάς ἀνήκουν σὲ ἰδιόρρυθμο τοπικὸ τύπο, μὲ κοινὸ γινώρισμα τὸν στεγασμένο δρόμο.

Δουρούτης, Καλμπάκι, Νεκρομαντείο - 'Αχέροντος, Κίπερη και Καστρίτσα) και σπανιότερα σε οικισμούς και ιερά (4 θέσεις: 'Εφύρα - άκρόπολη, Καστρίτσα, Νεκρομαντείο - 'Αχέροντος και Δωδώνη).

Γενικά είναι λίγα και αντιπροσωπεύονται από 26 σωζόμενα όλοκληρα άγγεϊα, 4 άλλα που χάθηκαν (Καλμπάκι) και από άγνωστο αριθμό όστράκων από 8 θέσεις (Μαζαράκι - Ζίτσης, Καλμπάκι, 'Εφύρα - άκρόπολη, Νεκρομαντείο - ιερό, Νεκρομαντείο - κιβωτιόσχημος τάφος, Κίπερη, Καστρίτσα και Δωδώνη).

'Από την άποψη της τεχνικής - κατασκευής τους διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: α) χειροποίητα και β) τροχήλατα.

'Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τó σύνολο σχεδόν των εύρημάτων (24 άγγεϊα, πιθανώς δέ και τά 4 έξαφανισθέντα από τούς τάφους του Καλμπακίου), ένω στη δεύτερη ανήκουν 2 μόνο άγγεϊα και άρκετά όστρακα.

Εϊδικότερα, τά χειροποίητα άγγεϊα, που αντιπροσωπεύουν την έγχώρια κεραμική, είναι πρόχειρα και άπρόσεκτα κατασκευασμένα, συχνά από ακάθατο (με χαλίκια, τρίμματα κεράμων και μαρμαρυγία) κεραμοειδή, καστανό ή τεφρό πηλό με διάφορες άποχρώσεις (καστανόμαυρο - καστανότεφρο, καστανέρυθρο, μελανότεφρο). 'Η έπιφάνεια έχει στα περισσότερα παραδείγματα λειανθή με ξύλινο ίσως έργαλειό, ένω λεπτό έπίχρισμα (καστανό ή μελανό) έχει χρησιμοποιηθή σπανιότερα (σε 5 άγγεϊα μόνο) και βαφή (καστανέρυθρη) μόνο στο άρτόσχημο άλάβαστρο από τó Μαζαράκι - Ζίτσης. Σε δύο άγγεϊα από τó Νεοχωρόπουλο και τή Δωδώνη ή έπιφάνεια είναι κοσμημένη με τοπικές άνοιχτόχρωμες ή μελανές φυλλόμορφες κηλίδες¹. Καθώς όμως ή όπτηση σε πολλά άπ' αυτά δέν είναι προσεγμένη και όμοιομερής, ή έπιφάνεια παρουσιάζει συχνά μελανά στίγματα και άπολεπίζεται εύκολα.

Τó σχηματολόγιο είναι φτωχό (11 σχήματα) με έπικρατέστερο σχήμα τόν ήμισφαιρικό κύαθο με ύπερυψωμένη λαβή, που περιλαμβάνει σχεδόν τά μισά από τόν συνολικό αριθμό (13 παραδείγματα). 'Ακολουθοϋν τέσσερα σχήματα με τρία (κύπελλο, κάνθαρος) και δύο (άμφορεύς, φιάλη) παραδείγματα τó καθένα. Τά υπόλοιπα έξι σχήματα (πρόχους, άρτόσχημο άλάβαστρο², άρύταινα, άωτο άγγεϊο, λεκάνη ή κάλαθος και κύλικα) αντιπροσωπεύονται από ένα παράδειγμα τó κα-

1. Χαριστ. εις 'Ορλάνδον Δ', 400, πίν. CIX: a, ΠΑΕ (1967) 47, πίν. 33: δ. 'Ο Δάκαρης παρατηρεί ότι ίσως είναι μιá έπινόηση της έγχώριας τεχνικής, τυχαίως γνωστή από παλιότερα (άγγεϊα Κ. ΙΙ και Κ. ΙΙΙ), που όμως επιδιώκεται συστηματικά στο άγγεϊο από τή Δωδώνη.

2. 'Αμφιβάλλω αν τούτο είναι χειροποίητο, όπως αναφέρεται στη δημοσίευση (ΑΕ, 1969, 200).

θένα¹, ἐνῶ δὲν γνωρίζομε τὸ σχῆμα τεσσάρων ἄλλων ἀγγείων ἀπὸ τὸ Καλμπάκι, ποῦ χάθηκαν.

Ὁ τύπος τοῦ κύαθου μὲ ὑπερυψωμένη λαβή (κατηγορία III μελανότεφρων ἀγγείων) εἶναι γνωστός μὲ ἐλαφρὲς παραλλαγές στὴν τεχνικὴ καὶ τὸ σχῆμα ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς θέσεις², καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀδριατικῆς, ἀπ' ὅπου ἴσως καὶ κατάγεται³.

Ἀξιοσημεῖωτο, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς μυκηναϊκῆς ἐπίδρασης, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι 5 τουλάχιστον ἀγγεῖα [τὸ ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο, ἡ ἀρύταινα, τὸ ἄωτο ἀγγεῖο, ἓνας κύαθος ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Μαζαρακίου (Α/Α. 14) καὶ μία κύλικα ἀπὸ τὴ Δωδώνη (Α/Α. 38)] ἀπομιμῶνται μὲ σχετικὴ ἐπιτυχία μυκηναϊκὰ πρότυπα τῆς ΥΕ ΠΙΒ-Γ περιόδου, ὅπως συμβαίνει μὲ μερικὰ παράλληλά τους ἀπὸ γειτονικὲς περιοχὲς (Θεσσαλία, Κεφαλληνία, Πύλος)⁴.

Σχετικὰ μὲ τὴ διακόσμηση μποροῦμε νὰ παρατηρήσωμε ὅτι τὰ περισσότερα (συνολικὰ 10 ἀγγεῖα καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα) εἶναι ἀδιακόσμητα ἢ ἡ διακόσμησή τους — ἂν μερικὰ εἶχαν κάποτε — ἔχει τελείως καταστραφῆ. Ἑπτὰ ἄλλα ἔχουν διακοσμηθῆ μὲ πλαστικὲς ἢ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις, ποῦ ποικίλλουν σὲ ἀριθμὸ ἀπὸ 1-4, ἓνα κύπελλο (Α/Α. 35) εἶναι διακοσμημένο μὲ πλαστικὴ ἄλυσοειδῆ ταινία καὶ δισκάρια, ἓνας κύαθος (Α/Α. 14) μὲ σειρὰ ἐμπέστων στιγμῶν⁵ καὶ τὸ ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο μὲ γραπτὴ διακόσμηση ὁμόκεντρων τόξων (FM. 43 ;). Ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων καὶ ὄστράκων τῆς κατηγορίας IVα-β εἶναι ἀμαυρόχρωμη γεωμετρικὴ (λογχοειδῆ καὶ διαγραμμισμένα τρίγωνα, κυματοειδεῖς καὶ παράλληλες γραμμὲς θλώμενες σὲ ὀρθὲς γωνίες, ἀγκιστροειδεῖς σπειρεῖς S-σχημες, ρόμβοι, ἀβακωτό, κάθετες γραμμὲς ποῦ συχνὰ κοσμοῦν καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων, κ.ἄ.)⁶, ἐνῶ ἐκείνη τῶν τεσσάρων χαμένων ἀγγείων τοῦ Καλμπακίου μᾶς εἶναι ἄγνωστη.

Χειροποίητα ἀγγεῖα μὲ πλαστικὴ διακόσμηση (κατηγορία II),

1. Μὲ ἐξαίρεση πιθανῶς τὴν κύλικα, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἓνα ὀλόκληρο ἀγγεῖο ἀπὸ τὴ Δωδώνη καὶ πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ ἄλλες θέσεις (Ἐφύρα, Κίπερη, κ.ἄ.).

2. *AE* (1969) 183 καὶ ὑποσ. 2-7 (Μακεδονία, Κέρκυρα, Σέσκλο καὶ Χαλανδρίτσα - Ἀχαΐας), ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ μακεδονικοὶ κύαθοι τῶν Κριτσανῶν - Χαλκιδικῆς χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ΠΕ ἐποχῆς. Βλ. ἐπίσης *PN I: I*, 378, sh. 40.

3. *Ἔ. ἄ.*, 184 καὶ ὑποσ. 3-5.

4. *Χαριστ. εἰς Ὁρλάνδον Δ'*, 401, ὑποσ. 65 καὶ *AE* (1969) 200, ὑποσ. 6-8, 201, ὑποσ. 3-5.

5. Πρβλ. *AE* (1933) 88, 90, εἰκ. 37 (Μεταξᾶτα, τάφος Β. 8).

6. *ΠΑΕ* (1951) 180-181, εἰκ. 6, (1952) 373-378, εἰκ. 9-17, (1967) 43, πίν. 18γ, (1969) 30, πίν. 40β.

πού συνεχίζουσαν νεολιθική παράδοση στην Ήπειρο¹, χρονολογούνται από τον Δάκαρη στην Π Ε περίοδο. Συνεχίζουσαν να κατασκευάζονται στη Μέση και Ύστερη Χαλκοκρατία, με ελάχιστες όμως εξαιρέσεις (μεγάλα πιθάκια) δέν φαίνεται να επιβιώνουν, όπως είχε αρχικά υποτεθῆ², στην Έποχή του Σιδήρου και γενικότερα στους ιστορικούς χρόνους.

Όμοια παραδείγματα, χρονολογούμενα στη Χαλκή Έποχή, είναι γνωστά από άλλες ελληνικές περιοχές και χώρες της Εύρώπης, με περισσότερο συγγενῆ εκείνα από τῆ γειτονική Μακεδονία και τῆν Καλαβρία τῆς Ἰταλίας³.

Ἡ κατηγορία III τῶν μονόχρωμων μελανῶν, μελανότεφρων και καστανόμαυρων ἀγγείων ἀντιπροσωπεύεται ἱκανοποιητικὰ ἀπό τοὺς κυάθους τοῦ Έλαφοτόπου, τοὺς κανθάρους τῆς Δωδώνης, τῆν ἀρύταινα και τοὺς κυάθους τοῦ τάφου τοῦ Μαζαρακίου και μερικὰ ὄστρακα ἀπό τῆν ἐπίχωσή του, τὸ δίωτο κύπελλο ἀπό τὸ Νεοχωρόπουλο και ἀρκετὰ ὄστρακα ἀπό τὸ θολωτὸ τάφο τῆς Κίπερης και τῆν ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας, πού συνεχίζουσαν τῆν παράδοση τῆς προμυκηναϊκῆς ἐποχῆς (Π Ε III-Μ Ε)⁴.

Τέλος, ἡ ἀμαυρόχρωμη γραπτῆ κεραμεικῆ (κατηγορία IV α-β) τύπου Μπουμποῦστι, πού πιθανώτατα ἀποτελεῖ τοπική ἰδιορρυθμία τοῦ ΒΔ. Έλλαδικοῦ χώρου⁵ και χρονολογεῖται στην Ύστεροελλαδικῆ III⁶, ἀντιπροσωπεύεται κυρίως ἀπό ὄστρακα και ἀγγεῖα πού βρέθηκαν στην Καστρίτσα, Δωδώνη⁷, Κουτσελιό, Βίτσα, Ἄρτα και Έλαφότοπο,

1. ΠΑΕ (1952) 369. Βλ. ἐπίσης *Epirus*, 292-301, ὅπου διεξοδικῆ περιγραφῆ και συζήτηση τῶν κατηγοριῶν II και III ἀπό τὸν Hammond.

2. ΠΑΕ (1952) 369.

3. ΑΕ (1969) 190-1, ὅπου πρόσφατη συζήτηση και σχετικῆ βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης Hammond, *Studies in Greek History* (ἐφεξῆς *SGH*), 40 («Buckelkeramik»).

4. ΠΑΕ (1952) 372, Χαριστ. εἰς Ὁρλάνδον Δ', 401.

5. Τῆν παρατήρηση αὐτῆ ὀφείλω στὸν Καθηγητῆ Δάκαρη, ὁ ὁποῖος ἀναθεωρεῖ παλαιότερη γνώμη του γιὰ σχέση αὐτῆς τῆς κεραμεικῆς μετὸν πολιτισμὸ τῶν Lausitz [ΠΑΕ (1952) 378, 380, 385]. Βλ. ἐπίσης Hammond, *Epirus*, 298, 313, 353.

6. Ὁ Δάκαρης εἶχε ἀρχικὰ υποστηρίξει (ΠΑΕ, 1951, 173-183, 1952, 362-386, ΑΔ, 1966, 288) χρονολόγηση ἀπό τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰ. π. Χ. Βλ. ὁμοίως Χαριστ. εἰς Ὁρλάνδον Δ', 402 και *Epirus*, 298, 313, 353, *SGH*, 38 (IVa : LH IIIA, IVb : LH IIIB).

7. ΠΑΕ (1967) 39, πίν. 28γ, (1968) 56-57. Ἡ γνώμη τοῦ Hammond (*Epirus*, 313), σύμφωνα μετὸν ὅποια ἡ ἀπουσία, ὅπως ἴσχυε ὡς τότε (1967), κεραμεικῆς Κ. IV στην Δωδώνη ὑποδηλώνει προσωρινῆ ἐγκατάσταση τῶν Μακεδόνων φορέων τῆς στην Ήπειρο, πρέπει τώρα να ἀναθεωρηθῆ.

ἐνῶ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ὕλικό τῶν τάφων Ἐλαφοτόπου καὶ Μαζαρακίου¹. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν σὲ μικρὰ ἀγγεῖα [βαθειὲς φιάλες μὲ ταινιόσχημες λαβές καὶ ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω κλίνοντα χεῖλη, ἡμισφαιρικές φιάλες μὲ καλαθόσχημες λαβές στὸ ἐσωτερικό τους, ραμφόστομες πρόχους, ὑψίποδες τριγωνικές κύλικες καὶ εὐρύστομα δίωτα ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς)], ποὺ βρίσκουν παράλληλα στὸ σχῆμα καὶ τὴ γραπτὴ γεωμετρικὴ διακόσμηση σὲ ἄλλες ἐλληνικές περιοχές², ἰδιαίτερα στῆ Δ. Μακεδονία καὶ Ἀλβανία, ἀπ' ὅπου ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ πιθανῶς κατάγεται³.

Σχετικὰ μὲ τὰ δύο ὀλόκληρα τροχῆλα τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὄστρακα ἀπὸ διάφορα ἄλλα, ποὺ γενικὰ θεωροῦνται ἐπεΐσακτα Νοτιοελλαδικὰ ἢ Ἐπτανησιακὰ προϊόντα⁴, μποροῦμε νὰ παρατηρήσωμε τὰ ἑξῆς: Ὁ πηλὸς τῶν δύο ἀγγείων, μερικῶν ὄστράκων ἀπὸ τὸ θολωτὸ τάφο τῆς Κίπερης καὶ ἐνὸς (ΓΕ IIIΓ ὑψίποδης κύλικας) ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τάφου Μαζαρακίου εἶναι κίτρινος, καθαρὸς καὶ καλοψημένος⁵, ἐνῶ γιὰ τὰ «μυκηναϊκά, ὑστερομυκηναϊκά ἢ ὑστεροελλαδικὰ» ὄστρακα ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο, τὴν Ἐφύρα καὶ τὴ Δωδώνη δὲν ἔχομε σχετικὲς πληροφορίες. Ἡ βαφὴ, στίς περιπτώσεις ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς⁶, εἶναι θαμπὴ ἢ στίλβουσα μελανή, καστανὴ ἢ ἐρυθρὰ μὲ διάφορες παραλλαγές (καστανομέλανη, καστανέρυθη, πορτοκαλόχρωμη). Ὁ ψευδόστομος ἀμφορίσκος τῆς Καστρίτσας μὲ λεπτὸ ἐπίχρισμα καστανότεφρο εἶναι ἄβαφος (ἢ ἡ βαφὴ του ἔχει ἀπολεπισθῆ;).

Ἡ ποικιλία τῶν σχημάτων εἶναι, καὶ στὴν κατηγορία αὐτῇ, περιορισμένη. Συνολικὰ εἶναι γνωστά, γιὰ τὴν ὥρα, πέντε [ψευδόστομος ἀμφορίσκος, κύλικα (μὲ ψηλὸ ἢ χαμηλὸ στέλεχος), κύπελλο, ἀλάβαστρο καὶ κρατηρίσκος], ἐνῶ μερικὰ ἄλλα σχήματα ἴσως δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀναγνωρισθῆ⁷. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρῶτο σχῆμα (ψευδόστομο ἀμφορίσκο), ποὺ περιλαμβάνει δύο ἀκέραια παραδείγματα ἀπὸ τὸ Μαζαρακί καὶ τὴν Καστρίτσα καὶ λίγα ὄστρακα ἀπὸ τὸ θολωτὸ τάφο τῆς Κίπερης, ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἀντιπροσωπεύονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ὄστρακα ποὺ

1. *AE* (1969) 203, ὅπου ἡ Βοκοτοπούλου ἐξηγεῖ τοῦτο ὡς ἀποτέλεσμα μεταγενέστερης τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. εἰσαγωγῆς τῆς κεραμεικῆς αὐτῆς στὴν Ἠπειρο.

2. Βλ. κατάλογο θέσεων καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία ἀπὸ Δάκαρη (*ΠΑΕ*, 1952, 378-9) καὶ Hammond (*Epirus*, 292ff).

3. *ΠΑΕ* (1952) 385 καὶ *Epirus*, 296, 313, *Θεσπρωτία*, 50. Τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ἀπορρίπτει ἡ Βοκοτοπούλου (*AE*, 1969, 203), χωρὶς νὰ δικαιολογῇ τὴν ἀποψή της.

4. *ΠΑΕ* (1960) 125, *ΑΔ* 19B (1964) 313, *AE* (1956) 120, (1969) 200, 204.

5. *AE* (1969) 203, πίν. 30γ : β καὶ προσωπικὸ μου ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς 1975.

6. Λείπουν πληροφορίες γιὰ τὴ βαφὴ τῶν ὄστράκων ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο.

7. Π.χ. *ΠΑΕ* (1968) 56 «εὐρύστομα ἀγγεῖα, κύπελλα, ὑψίποδας κύλικας κ.ἄ.».

βρέθηκαν στην ακρόπολη τῆς Ἐφύρας, τὸ θολωτὸ τάφο τῆς Κίπερης, τὸ Νεκρομαντεῖο καὶ τῆ Δωδώνη¹.

Εἰδικώτερα τὸ σχῆμα τῶν δύο ψευδόστομων ἀμφορίσκων ἀπὸ τὴν Καστρίτσα καὶ τὸ Μαζαράκι εἶναι ἀντίστοιχα ἀμφοικωνικὸ καὶ σφαιρικὸ (FS. 179 καὶ 178). Ὁ δεύτερος εἶναι διακοσμημένος στὸ δίσκο τοῦ ψευδοστομίου μὲ δύο ὁμόκεντρος κύκλους, στὸν ὄμο μὲ συστήματα ὀκτῶ ἐνάλληλων γωνιῶν (FM. 19: 17 ἢ 25 ;)² καὶ στὸ ὑπόλοιπο σῶμα μὲ συμμετρικὰ ἐναλλασσόμενες πλατεῖες, ἔντονες ταινίες (6) καὶ λεπτὲς γραμμὲς (2-4) στὰ μεσοδιαστήματα. Χρονολογικὰ ἀνήκει στὴν ΥἼΕ ΙΙΑ2-B, ἐνῶ ἐκεῖνος τῆς Καστρίτσας στὴν ΥἼΕ ΙΙΙ Β-Γ1 περίοδο· καὶ οἱ δύο ἔχουν παράλληλα ἀπὸ ἄλλες ἑλληνικὲς περιοχὲς³.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα σχήματα καλύτερα ἀντιπροσωπεύεται ἡ κύλικα (ἰδιαίτερα ἐκεῖνη μὲ ψηλὸ στέλεχος) ἀπὸ ὄστρακα ποῦ βρέθηκαν στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας, τὸ θολωτὸ τάφο τῆς Κίπερης καὶ τῆ Δωδώνη· ἀκολουθοῦν τὸ ἀλάβαστρο, τὸ κύπελλο καὶ ὁ κρατηρίσκος μὲ λίγα δείγματα ἀπὸ τὶς δύο τελευταῖες θέσεις⁴. Ἡ κατάσταση τῶν ὄστράκων αὐτῶν καὶ ἡ σύντομη ἀναφορά τους στὶς ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις⁵ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀκριβέστερη ἀναγνώριση τῶν τύπων τῶν ἀγγείων στοὺς ὁποίους ἀνήκουν σύμφωνα μὲ τὸ καθιερωμένο σχηματολόγιο τοῦ Furumark⁶. Ἡ γραπτὴ διακόσμησή τους — ὅπου ὑπάρχει καὶ ἀναφέρεται — ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ τυπικὰ μυκηναϊκὰ θέματα [ὀριζόντιες ταινίες, ὁμόροπες γωνίες (FM. 58), σπεῖρες (FM. 46), τεθλασμένες καὶ κυματοειδεῖς γραμμὲς (FM. 53 καὶ 61) καὶ ναυτίλους (FM. 23)] τῆς ΥἼΕ ΙΙΑ-Γ περιόδου. Μὲ δύο μόνο ἐξαιρέσεις (ΥἼΕ ΙΙΙΓ ὄστρακο ὑψίποδης κύλικας ἀπὸ ἐπίχωση τάφου Μαζαρακίου καὶ μερικὰ ΥἼΕ ΙΙΙΒ-Γ

1. ΠΑΕ (1958) 111, "Εργον (1958) 97, ΠΑΕ (1960) 125, πίν. 92 : δ, "Εργον (1960) 110, ΠΑΕ (1963) 91, "Εργον (1963) 61-62, ΠΑΕ (1967) 39-40, πίν. 28β, "Εργον (1967) 34-35, ΠΑΕ (1968) 56, πίν. 40α-γ, "Εργον (1968) 42-43, εἰκ. 44-46, ΠΑΕ (1972) 97, πίν. 69β, "Εργον (1972) 45, PPS 33 (1967) 31-32. Ὡς τὸ 1967 μυκηναϊκὴ κεραμεικὴ δὲν εἶχε βρεθῆ στὴ Δωδώνη, βλ. *Epirus*, 314.

2. Στὴ δημοσίευση (AE, 1969, ὑποσ. 5) δὲν εἶναι σωστὴ ἡ ἀναγνώριση τοῦ κοσμημάτος (FM. 68 : 17).

3. Βλ. AE (1969) 199, ὑποσ. 6-10, MP, 614 (FS. 179, nos. 4-6). Πρβλ. A. J. Papadopoulos, *The Archaeology of the Mycenaean Achaea*, Ph. D. thesis, London (ἑφεξῆς *Mycenaean Achaea*), 161, fig. 8.

4. "Ε.ξ., σελ. 9, ὑποσ. 54.

5. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ σύντομη, ἀλλὰ καλὴ περιγραφὴ καὶ χρονολόγησις τοῦ ΥἼΕ ΙΙΙΓ ὄστράκου ὑψίποδης κύλικας ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τάφου Μαζαρακίου (AE, 1969, 202-203, πίν. 30γ : β).

6. MP, 16-79 καὶ 585-643.

ὄστρακα ἀπό Δωδώνη (Α/Α. 15 καὶ 42), ὅλα τὰ ἄλλα μυκηναϊκά ὄστρακα χρονολογοῦνται στήν ΥἼ ΠΙΑ-Β περίοδο¹.

Ἡ ἀνεύρεση — ἔστω καὶ σέ περιορισμένη γιά τήν ὥρα ποσότητα — ἐπέισακτης μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς στή Δωδώνη καὶ σέ ἄλλες θέσεις τῆς Ἠπείρου, ὀρθά χαρακτηρίζεται ἀπό τόν Δάκαρη² ὡς σημαντική ἀπόδειξη — κοντά στίς ἄλλες πού μᾶς προσφέρουν τὰ μικροευρήματα — τῶν σχέσεων τῆς περιοχῆς μέ τὸ μυκηναϊκό κόσμο, ἀλλά καὶ τῆς σπουδαιότητας τοῦ ἱεροῦ κατὰ τοὺς ΥἼ χρόνους.

4) Μικροευρήματα

Ι. Ἀντικείμενα προσωπικῆς χρήσεως καὶ καλλωπισμοῦ:

Κουμπιά (ἢ σφονδύλια) [Πίν. 5α]: Συνολικά ἔχουν βρεθῆ σέ τάφους καὶ οἰκισμοὺς περισσότερα ἀπὸ 39 παραδείγματα³ (ΜΙ. 66α, 3278, 3291, 3314, Α/Α. 4, 5, 7, 8). Μὲ ἐξαιρέση 2 στεάτινα, ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι πήλινα. Τὸ σχῆμα τους ποικίλλει μέ ἐπικρατέστερα τὰ ἐλλειψοειδῆ σφαιρικά (16) καὶ τὰ ἀμφικωνικά (14), ἀκολουθούμενα ἀπὸ τὰ κωνικά καλυκόμορφα (5), τὰ κωνικά (3) καὶ ἓνα κολουροκωνικό. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι τὸ στεάτινο ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο (ἱερὸ) εἶναι διακοσμημένο μέ ἐγγάρακτες παράλληλες τεθλασμένες γραμμές. Μοναδικὰ στὸ σχῆμα, χωρὶς παράλληλα ἀπὸ ἄλλες θέσεις τῆς Ἠπείρου ἢ περιοχῆς τῆς χώρας μας, παραμένουν τὰ ἐλλειψοειδῆ-σφαιρικά καὶ τὰ κωνικά-καλυκόμορφα ἀπὸ τίς παλιότερες ἀνασκαφές τοῦ Εὐαγγελίδη στή Δωδώνη, τὰ ὁποῖα, μέ πολλή ἐπιφύλαξη καὶ μέ βάση τὰ κωνικά καὶ ἀμφικωνικά παραδείγματα πού βρέθηκαν στὸ ἴδιο «προϊστορικό» στρώμα, χρονολογοῦμε στήν ΥἼ ἐποχή. Ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, ἀν καὶ εἶναι τὰ περισσότερα πήλινα, ἀνήκουν, μέ βάση τὰ ἀνασκαφικά εὐρήματα, μέσα στὰ χρονικά ὄρια τῆς ΥἼ ΠΙΑ⁴. Τέλος, σχετικὰ μέ τὴ χρή-

1. Ἐπανεξέταση τῶν ὄστράκων τῆς Κίπερης ὀδηγεῖ στή διόρθωση τῆς ἀρχικῆς χρονολογήσεως στήν ΥἼ ΠΙΒ, ἐνῶ γιά τὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο (Α/Α. 25, 26) καὶ μερικά ἀπὸ τὴ Δωδώνη (Α/Α. 37) δὲν ὑπάρχει ἀκριβέστερη τῆς ΥἼ ἢ ΥἼ ΠΙ Πιρίοδος χρονολόγηση.

2. *ΙΑΕ* (1967) 43, (1968) 57.

3. Βλ. *ΑΕ* (1956) 116, ὑποσ. 2. Στὸ Καλμπάκι βρέθηκαν περισσότερα ἀπὸ τὸ ἓνα εἰκονιζόμενο δείγμα, ἀλλὰ χάθηκαν. Ἀπὸ τὸ Τέροβο ἀναφέρει καὶ εἰκονίζει ὁ Hammond (*Εἶρις*. 302, fig. 11b : 9, 10, 20 καὶ 13b : 9, 10, 20) 5 κωνικά καὶ 1 πυραμιδοειδές (ὄλα πήλινα), γιά τὰ ὁποῖα εἶναι ἀμφίβολο σέ ποιά ἀπὸ τίς τρεῖς περιόδους τῆς Χαλκοκρατίας ἀνήκουν.

4. Γενικά τὰ πήλινα χρονολογοῦνται στήν ΥἼ Ι - ΙΙ, ἐνῶ τὰ στεάτινα, τὰ ὁποῖα περιώρισαν πολὺ τὴ χρήση τοῦ πηλοῦ, στήν ΥἼ ΠΙ. Βλ. Wace, *ChT*, 218, Blegen, *Prosymna*, 313, Furumark, *CMP*, 89, Mylonas, *Ancient Mycenae*, 78, Desborough, *LMTS*, 50.

ση τους, πολλές γνώμες έχουν εκφρασθῆ με πιθανώτερη, νομίζω, εκείνη τοῦ Τσουντα (ὁ ὁποῖος τὰ θεωρεῖ κουμπιὰ ἐνδυμασίας), πού ἔχει γίνει δεκτὴ ἀπὸ τοὺς περισσότερους μελετητές¹.

Τριχολαβίδες [Πίν. 5β]: Οἱ 2, ὡς τώρα, γνωστὲς τριχολαβίδες (ΜΙ. 63α-β) βρέθηκαν στὸν τάφο Δ τοῦ Καλμπακίου. Ἔχουν τὶς ἴδιες περίπου διαστάσεις καὶ τὸ ἴδιο σχῆμα: Εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ λεπτὸ καὶ στενὸ χάλκινο ἔλασμα διπλωμένο σὲ σχῆμα ἰσοσκελοῦς γωνίας. Στὴν κορυφὴ καὶ τῶν δύο δειγμάτων σχηματίζεται ἀνοικτὸς ὠσειδῆς κρίκος, ἐνῶ τὰ ἴσια σκέλη τους πλατύνονται βαθμιαῖα πρὸς τὰ ἄκρα, ὅπου κάμπτονται ἐλαφρὰ γιὰ νὰ διευκολύνεται ἡ εὐκόλη καὶ ἀσφαλῆς σύλληψη τῶν τριχῶν². Τὰ σκέλη τῆς δεύτερης εἶναι στενώτερα καὶ διακοσμημένα με ἔκτυπες στιγμές πού ἔχουν γίνει ἀπὸ μέσα με αἰχμηρὸ ἐργαλεῖο. Ἀμφότερες βρέθηκαν με ἀντικείμενα ΥΕΠΒ καὶ ἀνήκουν στὸν ΥΕ III τύπο, πού εἶναι γνωστὸς ἀπὸ διάφορες ἄλλες θέσεις τοῦ Αἰγαιακοῦ χώρου³. Ὁ Δάκαρης, πού τὶς ἐδημοσίευσε, δέχεται ὅτι ἴσως εἶναι ἐγχώρια προϊόντα με φανερὲς ἐπιδράσεις τοῦ νοτιοελλαδικοῦ καὶ βόρειου (περιοχὴ Δουνάβεως) τύπου (στικτὴ διακόσμηση)⁴. Χάλκινες τριχολαβίδες ἔχουν βρεθῆ συχνότερα σὲ τάφους παρά σὲ συνοικισμούς⁵, ἔχουν δὲ συστηματικὰ μελετηθῆ ἀπὸ διάφορους ἐρευνητές⁶. Γνωστὲς ἀπὸ τὴν ΠΕ περίοδο⁷ ὑπάρχουν καὶ χρησιμοποιοῦνται με ἔλα-

1. Διαφορετικὲς γνώμες ἔχουν ἐκφράσει οἱ Bielefeld, Deshayes, Μαρινᾶτος, Ἰακωβίδης (ἐπιρράμματα ἐνδυμασίας, σφονδύλια ἢ χάντρες περιδεραιτοῦ, βαρίδια ἐνδυμασίας) καὶ Sandars, *BSA* 53-54 (1958-59) 246: «spindle whorls, buttons or beads-according to need». Γιὰ τὰ δείγματα τῆς Δωδώνης ὁ Εὐαγγελίδης παρατηρεῖ ὅτι «ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιῶνται ὡς περιδέραια ἢ ὡς βαρίδια τοῦ ὑφαντικοῦ ἱστοῦ»: Ἡπειρ. Χρονικά 10 (1935) 209.

2. Γιὰ ἄλλες πιθανὲς χρήσεις τοῦ ἐργαλείου βλ. Σπυρόπουλου, Ὑστερομυκηναϊκοὶ Ἑλλαδικοὶ Θησαυροὶ (ἐφεξῆς ΥΕΘ), 114.

3. Βλ. κατάλογο παραδειγμάτων ἀπὸ Wace, *ChT.* 191, nn. 1-3, Boardman, *The Cretan Collection*, 31, Catling, *CBMW*, 68, 228, figs. 5: 9-10; 22: 3, Persson, *RTD*, 90, nos. 1-2, Blegen, *Prosymna*, figs. 244: 2; 377: 3-4; 512: 2, Marinatos, *Archaeologia Homerica* I: B, 34 ff., *Tiryns VI*, 54, 122, Taf. 29: 17, Μυλωνᾶ, *Κύκλος Β'*, 327, πίν. 101α, *ANE Β'*, 247, πίν. 51α, 102α, καὶ Σπυρόπουλο, *ΥΕΘ*, 38-40, εἰκ. 72-76, πίν. 14α-ε.

4. *AE* (1956) 127 ὑποσ. 3, καὶ σελ. 147.

5. Βλ. Wace, ἔ.ἀ., ὑποσ. 66 (δείγματα μόνο ἀπὸ δύο συνοικισμοῦ: Εὐτρηση καὶ Ζυγουριές).

6. Wace, Persson, Blegen, Catling, Δάκαρη, ἔ.ἀ., Desborough, *LMTS*, 59 καὶ Ἰακωβίδη, *Περατὴ Β'*, 284-5.

7. Deshayes, *Les Outils*, 376, Goldman, *Eutresis*, 216, fig. 286: 3.

φρὲς παραλλαγές στοὺς σχῆμα (δακτύλιο, κάμψη τῶν σκελῶν) σ' ὀλόκληρη τὴν μυκηναϊκὴ ἐποχὴ καὶ ὡς τὴν Ἐποχὴ τοῦ Σιδῆρου¹.

Δαχτυλίδια [Πίν. 7α]: Ἔχουν βρεθῆ συνολικὰ 15 (ΜΙ. 3296-3298, 3315), ὄλα χάλκινα, προερχόμενα ἀπὸ τρεῖς τάφους (Ἐλαφοτόπου - Ζαγορίου, τ. 1, 3 καὶ Μαζαρακίου - Ζίτσης). Ἀπ' αὐτὰ 9 σώθηκαν ἀκέραια, ἐνῶ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα 6, πού εἶναι ἐλλιπῆ, βρέθηκαν λίγα τεμάχια. Ἡ διάμετρος τοῦ κρίκου, στὰ δείγματα ἀπὸ τὸν τάφο 1 τοῦ Ἐλαφοτόπου², κυμαίνεται μεταξὺ 0.017 μ. καὶ 0.025 μ. Ὅλα σχεδὸν εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ λεπτὸ ταινωτὸ ἀνοιχτὸ ἔλασμα μὲ τὰ δύο ἄκρα του ἐνωμένα μὲ μικρὸ καρφί ἢ ἐλεύθερα τοποθετημένα τὸ ἓνα πάνω στοὺς ἄλλοι. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἓνα δακτύλιο ἀπὸ τὸν Ἐλαφοτόπου, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ταινωτὸ ἔλασμα σὲ σχῆμα κρίκου μὲ λοξὰ ἄκρα πού καταλήγουν σὲ ἀντιθετικὰ ἐλισσόμενες σπεῖρες (ὀκτώσχημο)³. Θεωρεῖται βόρειο προϊόν⁴, βρῖσκει δὲ λίγα παράλληλα, ὄλα μεταγενέστερα, στὸν Αἰγαιακὸ χῶρο⁵. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ κρίκου στὰ ἄλλα ἀπλὰ δείγματα εἶναι διακοσμημένη μὲ 2-3 ὀριζόντιες αὐλακώσεις⁶ ἢ μὲ 3-4 ὀριζόντιες ἐγγάραιες γραμμές⁷, ἐνῶ σὲ δύο δείγματα σχηματίζει γωνιώδη ἀκμή⁸. Κρίνοντας ἀπὸ τὴν διάμετρό τους καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τουλάχιστον δύο⁹ βρέθηκαν στὴ φάλαγγα δακτύλου ἐνὸς νεκροῦ, συμπεραίνομε ὅτι ὄλα τὰ δείγματα ἦσαν κατάλληλα γιὰ κανονικὴ χρῆση. Χρονολογικὰ, τὰ δαχτυλίδια ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Μαζαρακίου εἶναι πρωιμότερα (ΥΕ ΙΙΒ) ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ Ἐλαφοτόπου (ΥΕ ΙΙΒ-Γ).

1. *AE* (1956) 127, *LMTS*, 59, *Περατὴ Β'*, 284.

2. Οἱ διάμετροι τῶν ἄλλων δειγμάτων ἀπὸ τὸν Ἐλαφοτόπου (τάφος 3) καὶ Μαζαρακίου παραλείπονται στὴ δημοσίευσή τους.

3. *AE* (1969), πίν. 24α : ιβ.

4. Ἡ διπλὴ σπεῖρα συνηθίζεται σάν διακόσμηση δαχτυλιδίων καὶ ψελίων στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ τὴν παραδουναβειοπεριοχὴ ἀπὸ τὸν 16ο ὡς τὸν 9ο αἰ. π.Χ. Βλ. *AE* (1956) 124-125, (1969) 188, ὑποσ. 1, *LMTS*, 72, *PPS*, 31 (1965) 224, *Περατὴ Β'*, 293, ὑποσ. 9.

5. *AA I* : 3 (1968) 293 (Ἐξάλωτος Θεσσαλίας, ΥΕ ΙΙΙΓ), *Arch. Rep.* (1964-5) 10, *BCH*, 89 (1965) Chr. 717, *PPS*, 31 (1965) 224, pl. 9e (Μυκῆνες, Ἰπομυκ.), *Kerameikos I*, 86, εἰκ. 4 (Κεραμεϊκός, τάφος 108, Ἰπομυκ.), *Περατὴ Β'*, 293, εἰκ. 127, ὑποσ. 5 (Περατὴ τάφος 74 καὶ Ἀμφίκλεια Λοκρίδας, ΥΕ ΙΙΙΓ), *Βεργίνα I*, 139 (ΙΙΓ τύμβοι Βεργίνας).

6. *AE*, ἔ.ἀ., πίν. 24α : α, ε, ιγ.

7. Ἐ.ἀ., πίν. 24α : στ, ζ.

8. Ἐ.ἀ., πίν. 24α : η, 30β : α. Δαχτυλίδια πού εἶναι διακοσμημένα μὲ αὐλακώσεις ἢ σχηματίζουν γωνιώδη ἀκμή εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τάφους τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, τῆς Κεραλλήνιας καὶ τοῦ Κεραμεϊκοῦ τῆς Ἰσπανικῆς Χαλκοκρατίας καὶ τῆς Ἰπομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Βλ. *AE* (1969) 187, ὑποσ. 3-5.

9. Ἐ.ἀ., πίν. 24α : α-β.

Ψέλια [Πίν. 6-7]: Ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Καλμπακίου, Ἐλαφοτόπου - Ζαγορίου καὶ Μαζαρακίου - Ζίτσης, προέρχονται περισσότερα ἀπὸ 6 χάλκινα ψέλια (ΜΙ. 61, 62, 3293-3295, 3315). Ἀπ' αὐτὰ ἓνα μόνο σώθηκε ἀκέραιο (Καλμπάκι, τάφος Δ), ἀπὸ τρία ἄλλα λείπουν ἀντίστοιχα τμήματα τοῦ στελέχους¹ καὶ ὁ ἓνας δίσκος², ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ 14 σπειροειδεῖς δίσκους καὶ 3 τμήματα στελέχους. Γιὰ τὰ δείγματα τοῦ Καλμπακίου καὶ γιὰ ἓνα ἀπὸ τὸν Ἐλαφοτόπο³ ἀναφέρεται ὅτι ἡ ὀξειδωσή τους ἦταν ζωηρὴ ἢ ἀνοικτὴ πράσινη καὶ κυανοπράσινη. Εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ ταινιοειδὲς ἔλασμα⁴ ἢ λεπτὸ σῦρμα (διάμ. 1-2.5 χιλ.) συνήθως κυκλικῆς ἢ ἑλλειπτικῆς τομῆς⁵, ἀποτελοῦνται δὲ ἀπὸ τὸ τοξωτὸ στέλεχος καὶ τοὺς δύο ἐπάλληλα καὶ ἀντίθετα τοποθετημένους σπειροειδεῖς δίσκους. Ὁ ἀριθμὸς τῶν σπειρῶν — ὅπου ἀναφέρεται — κυμαίνεται σὲ κάθε δίσκο μετὰξὺ 7-10 (δείγματα Καλμπακίου) καὶ 16⁶, ἀνάλογα δὲ διαφέρει καὶ ἡ διάμετρος τῶν δίσκων ἀπὸ 0,013 μ. ὠς 0.045 μ. Στὴν Ἑλλάδα καὶ γενικώτερα στὸν Αἰγαιακὸ χῶρο ψέλια αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι, ὅσο γνωρίζω, ἄγνωστα στοὺς Ὑστεροελλαδικούς χρόνους⁷, ἐνῶ ἀντίθετα εἶναι συχνὰ καὶ μὲ μακρὰ παράδοση στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη (17ος-9ος αἰ. π.Χ.). Τὰ Ἠπειρωτικὰ δείγματα, λοιπόν, ὀρθὰ καὶ δικαιολογημένα θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Δάκαρη ὡς Κεντροευρωπαϊκὰ προϊόντα⁸ (Lausitz culture), ποὺ ἔφθασαν στὸν Βορειοελλαδικὸ χῶρο στοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους (ΥΕ ΙΙΒ-Γ)⁹.

1. *AE* (1956) 116, εἰκ. 2.

2. *AE* (1969), πίν. 24α: θ, ι.

3. **E.ά.*, πίν. 24α: θ.

4. **E.ά.*, πίν. 24α: ι.

5. *AE* (1956) 124, (1969) 187. Ἡ διαφορὰ τομῆς στελέχους καὶ σπειροειδῶν δίσκων (κυκλική, πιεσμένης σφαίρας) στὸ ἀκέραιο ψέλιο τοῦ Καλμπακίου ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν Δάκαρη ὡς ἀποτέλεσμα σφυρηλατήσεως τῶν σπειρῶν μετὰ τὴν περιέλιξη τοῦ σῦρματος. Ὁ ἴδιος παρατηρεῖ (*E.ά.*, ὑποσ. 4) ὅτι τὸ ἀντίθετο συνέβαινε σὲ μεταγενέστερους (ΠΓ καὶ Γεωμετρικούς) χρόνους, ὁπότε καὶ ἡ τομὴ τῶν σφυρηλατημένων συρμάτων εἶναι τετράγωνη ἢ ρομβοειδῆς.

6. *AE* (1969), πίν. 24α: θ.

7. Ψέλια, διαφορετικῶν ὅμως τύπων, εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου. Βλ. πρόσφατη σχετικὴ συζήτηση καὶ παραδείγματα, Ἰακωβίδη, *Περατὴ Β'*, 296-7 καὶ Σπυρόπουλου, *ΥΕΘ*, 139-140.

8. *AE* (1956) 124-5, ὅπου διεξοδικὴ συζήτηση καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Μὲ τὴ γνώμη αὐτῆ συμφωνοῦν οἱ Hammond, Βοκοτοπούλου καὶ Ἰακωβίδης (*Epirus*, 353, *AE*, 1969, 187, καὶ *Περατὴ Β'*, 293).

9. Ἄν καὶ ὁ Δάκαρης ἀποφεύγει τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησή τους (π. 16ος-12ος αἰ. π.Χ.), ὅμως μὲ σχετικὴ ἐπιφύλαξη καὶ μὲ βάση τὰ ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν μαζί τους, τὰ ψέλια τῆς Ἠπείρου μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν ΥΕ ΙΙΒ-Γ περίοδο.

Περὸννη: Μόνο μία περόνη (A/A. 22), χάλκινη, εἶναι γνωστή. Βρέθηκε στὰ Πράμαντα, δημοσιεύεται δὲ καὶ εἰκονίζεται ἀπὸ τὸν Hammond (*Epirus*, 178, 355, 359-360, fig. 25:2). Διαστάσεις τῆς δὲν ἀναφέρονται (σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἄλλες συνεικονιζόμενες ἀπὸ τὴν Β. Ἡπειρο (Vajzē) τὸ μῆκος τῆς ὑπολογίζεται π. 0.08-0.10 μ.), εἶναι δὲ σπασμένη καὶ λείπει ἡ κεφαλὴ τῆς. Ἀποτελεῖται ἀπὸ βραχὺ στέλεχος (κυκλικῆς ἴσως τομῆς), ποῦ καταλήγει σὲ ἀμβλεία αἰχμὴ, ἐνῶ στὸ ἀνώτερο τμήμα του σχηματίζονται τρία (δύο μικρὰ καὶ ἓνα μεγαλύτερο) ἀκανόνιστα σφαιρικά ἐξογκώματα. Τὸ ἀνώτερο καὶ μεγαλύτερο εἶναι διακοσμημένο μὲ διαγραμμισμένη τεθλασμένη ζώνη. Χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Hammond στὴν ἸΕ ΠΙΓ περίοδο¹. Περώνες παρόμοιου τύπου (μὲ κωνικές, ἀμφικωνικές, ἡμισφαιρικές, ἐπίπεδες ἢ δισκοειδεῖς κεφαλές, μέτρια ἐξογκώματα στὸ στέλεχος καὶ ἀπλὴ διακόσμηση τεθλασμένης γραμμῆς) χάλκινες καὶ λίγες σιδερένιες (σύνολο 25-30) τῆς ἸΕ ΠΙΓ περιόδου εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τάφους τῆς Β. Ἡπειροῦ (Vajzē, Leskoviq καὶ Vodhinē), ἐνῶ τὰ δείγματα ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ χῶρο (σύνολο 30-40)² εἶναι ὅλα μεταγενέστερα (Ἰπομυκην.-Π Γ)³ καὶ πιὸ περίτεχνα στὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ χρονικὴ προτεραιότητα καὶ καὶ τὸν ἀπλὸ τύπο τῶν Ἡπειρωτικῶν δειγμάτων, ὁ Hammond ὑποστηρίζει ὅτι κατάγονται ἀπὸ τὸ Βορρᾶ⁴ καὶ χρησίμευαν γιὰ τὴν ἔνωση καὶ συγκράτηση χοντρῶν μάλλιων ἐνδυμασιῶν, ὁμοίων μὲ ἐκεῖνες ποῦ φοροῦν καὶ σήμερα ἀκόμη οἱ κτηνοτρόφοι τῆς Ἡπειροῦ.

Ἐνώτια [Πίν. 7α]: Ἐνα σύμπλεγμα δύο ἀνοιχτῶν κρίκων ἀπὸ χάλκινο σύρμα κυκλικῆς τομῆς, ποῦ βρέθηκε μαζὶ μὲ ἄλλα χάλκινα κοσμήματα στὸν τάφο Μαζαρακίου - Ζίτσης (ΜΙ. 3315), ἐρμηνεύεται μὲ ἐπιφύλαξη ἀπὸ τὴν Βοκοτοπούλου σὰν ἐνώτιο πρωτόγονου τύπου⁵. Χρονολογεῖται, μὲ βάση τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου, στὴν ἸΕ ΠΙΒ ἐποχῇ. Μὲ ἐξαίρεση μερικὰ δείγματα διαφορετικῶν σχημάτων καὶ κατασκευῆς

1. *Epirus*, 360.

2. Βλ. κατάλογο θέσεων καὶ σχετικὴ συζήτηση ἀπὸ τοὺς Desborough (*LMTS*, 53-54) καὶ Hammond (*Epirus*, 355, 359-360).

3. Μὲ πιθανὴ ἐξαίρεση τὰ δείγματα ἀπὸ τοὺς ἸΕ ΠΙΓ-Ἰπομυκ. τάφους τοῦ Ἄργους, βλ. Desborough καὶ Hammond, ἔ.δ.

4. Βόρεια καταγωγὴ τῶν ἐλληνικῶν χάλκινων περονῶν δέχονται ἐπίσης οἱ Jacobstal (*Greek Pins*, 181), Kraiker (*Kerameikos I*, 82) καὶ Desborough (*LMTS*, 54), ἐνῶ Μυκηναϊκῆ-Μινωικῆ ἢ Ἀσιατικῆ καταγωγῆ ἡ Sandars [*BSA*, 53-54 (1958-59) 237] καὶ ὁ Deshayes (*Deiras*, 205), τουλάχιστον γιὰ τὰ δείγματα Γυψάδων καὶ Ἄργους.

5. *AE* (1969) 202, πίν. 30β : α.

ἀπὸ τοὺς βασιλικούς τάφους τῶν Μυκηνῶν¹, ὁ τύπος αὐτοῦ τοῦ κοσμήματος εἶναι ἄγνωστος κατὰ τοὺς ΥἼ χρόνους στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, ὄχι ὅμως καὶ στὴν Κρήτη, Κύπρο καὶ Δωδεκάνησα, ἀπ' ὅπου εἶναι γνωστά ἀρκετὰ καὶ ὠραῖα ἐνώτια².

Χάντρες [Πίν. 8]: Ἐχουν βρεθῆ συνολικὰ περισσότερες ἀπὸ 1313 (ΜΙ. 65, 66, 3300, 3301, 3303, 3311, 3312, 3313, 3316, Α/Α. 33, 34). Μὲ ἐξαιρεση μόνου μία ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας, ὅλες οἱ ἄλλες προέρχονται ἀπὸ τάφους (Καλμπάκι, Ἐλαφότοπο, Μαζαράκι, Νεκρομαντεῖο), ἀνήκουν δὲ σὲ περιδέρια⁴ πού στόλιζαν τοὺς νεκρούς. Τὰ ὑλικά πού ἔχουν χρησιμοποιηθῆ γιὰ τὴν κατασκευὴ τους εἶναι 6 διαφορετικῶν εἰδῶν: μέταλλο (χαλκός), ἀπλοὶ καὶ ἡμιπολύτιμοι λίθοι (χαλαζίας, χαλκηδόνιος, ὄρεία κρύσταλλος), ἀπολιθώματα ὀργανικῶν ἐνώσεων (ἤλεκτρο) καὶ τεχνητὲς ὕλες (φαγεντιανή). Οἱ περισσότερες εἶναι χάλκινες (49), ἀκολουθοῦν δὲ ἐκεῖνες ἀπὸ χαλκηδόνιο (44), φαγεντιανή (16), ἤλεκτρο (12), ὄρεία κρύσταλλο (7) καὶ χαλαζία (3). Ἀπὸ τὰ 9 διαφορετικὰ ἀπλὰ γεωμετρικὰ σχήματά τους τὰ ἐπικρατέστερα εἶναι: τὸ ἀτρακτοειδὲς (58)⁵, τὸ δισκοειδὲς (31) καὶ τὸ σφαιρικὸ (14)⁶, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ λιγώτερα δείγματα (πεπλατυσμένο σφαιρικὸ ἀπὸ 9, ἀμφικωνικὸ καὶ τετράπλευρο ἀπὸ 3 τὸ καθένα, τρίπλευρο καὶ πολύπλευρο ἀπὸ 2 τὸ καθένα καὶ φακοειδὲς ἀπὸ 1 δείγμα). Τὸ σχῆμα 8 ἄλλων (ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας (1) καὶ τοὺς κιβωτιόσχημους τάφους τοῦ Νεκρομαντείου (5) καὶ τοῦ Μαζαρακίου-Ζίτσης (2)) δὲν μᾶς εἶναι γνωστό.

Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ παρουσία σὲ μεγάλο ἀριθμὸ, συγκριτικὰ μὲ ἄλλες περιοχές, χάλκινων (49) καὶ ἠλέκτρινων χαντρῶν (12+), ἡ ὅποια δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ἀπλῶς σὰν συμπτωματικὴ, ἀλλὰ σὲ συνδυασμὸ

1. *Schachtgräber*, 51-52, πίν. XX: 5 3-55 καὶ XXXII, Κύκλος Β', 200, πίν. 180α (0-428-429).

2. Βλ. κατάλογο ὄλων τῶν γνωστῶν παραδειγμάτων καὶ σχετικὴ συζήτηση ἀπὸ τοὺς Higgins (*GRJ*, 72-73) καὶ Ἰακωβίδη (*Περατὴ Β'*, 299).

3. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι μεγαλύτερος, ἀν ὑπολογισθοῦν καὶ τὰ τρίμηνα τῶν ἠλεκτρικών ἀπὸ τὸ Μαζαράκι (*AE*, 1969, 202, πίν. 30β: δ) καὶ ἐκεῖνες ἀπὸ τὸν τάφο Δ τοῦ Καλμπακίου, πού χάθηκαν (*AE*, 1956, 116, ὑποσ. 2).

4. Ὅπως ὑποδηλώνει τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότερες χάντρες εἶναι διάτρητες. Κανένα ὅμως ὀλόκληρο περιδέριο δὲν βρέθηκε, καθὼς οἱ ταφὲς στοὺς περισσότερους τάφους ἦταν ταραγμένες.

5. Ὁκτὼ ἀπὸ τὸ Μαζαράκι φέρουν κατὰ μῆκος ραβδώσεις (βαλανόσχημοι ἢ σιτόσχημοι).

6. Ὁκτὼ ἀπὸ τὸ Μαζαράκι φέρουν κάθετες πικνὲς ραβδώσεις (πυκνορράβδωτοι).

μέ τον επίσης μεγάλο αριθμό χάλκινων όπλων και κοσμημάτων βόρειας καταγωγής ενισχύει την άποψη επικοινωνίας της ‘Ηπείρου με τó Βορρά κατά τούς ύστερους μυκηναϊκούς χρόνους¹. Ειδικότερα χάλκινες χάντρες είναι γνωστές σε μικρό αριθμό από τή ΜΕ εποχή στον έλληνικό χώρο², ένω χάντρες από ήλεκτρο — ύλικό που είσαγόταν στην ‘Ελλάδα από τή Βαλτική — είναι συχνότερες στην πρώιμη (ΥΕ I, II) παρά στην ύστερη (ΥΕ III) μυκηναϊκή εποχή³.

Χάντρες από χαλκηδόνιο είναι γνωστές από τήν πρώιμη ‘Εποχή του Χαλκού στην ήπειρωτική ‘Ελλάδα⁴ και τήν Κρήτη⁵, έχουν βρεθῆ δέ, σε μικρό αριθμό, σε διάφορες μυκηναϊκές θέσεις⁶. ‘Ο σχετικά μεγάλος αριθμός χαντρών από χαλκηδόνιο στα ΥΕ ‘Ηπειρωτικά νεκροταφεία (44) είναι ένδιαφέρων και ίσως δηλώνει μιá τοπική προτίμηση στον σπάνιο αυτό λίθο, από τόν όποιο σε άλλες έλληνικές περιοχές (π. χ. Μυκήνες) κατασκευάζονταν σφραγιδόλιθοι, ίσως δέ και άλλα κοσμήματα έγχώριας παραγωγής⁷.

Τέλος, χάντρες από φαγεντιανή, όρειά κρύσταλλο και χαλαζία έχουν βρεθῆ σε πολλές μυκηναϊκές θέσεις, με συχνότερο τó πρώτο εί-

1. Βλ. *AE* (1956) 127-8, ύποσ. 1-3 και σελ. 148, (1969) 206, *Epirus*, 331, *SGH*, 39 (ήλεκτρο).

2. Βλ. Τσουντα, Δ-Σ, πίν. 5 : 6, 7, 14 (ΜΕ), *Prosymna*, 265 (ΜΕ), *SCE IV : ID*, 563, (Κύπρος ΜΕ-ΥΕ), *Wace, ChT*, 205 (ΥΕ II), *Περατή Β’*, 302 (ΥΕ IIIB-Γ’), *PN III*, 121 (tholos tomb IV, ΜΕ-ΥΕ I), κατά τήν κ. Hughes - Brock είναι επείσασκα προϊόντα από τήν ‘Ιταλία, *BSA*, 53-54 (1958-59), 246-7, II, 7, VI, 3 (ΥΜΠΙΑ/B) *Epirus*, 346, 348 (LH III).

3. Βλ. κατάλογο παραδειγμάτων, σχετική συζήτηση και βιβλιογραφία, Δάκαρη, *AE* (1956) 127-8, *Sandars*, *BSA* 53-54 (1958-59), *Hammond*, *Epirus*, 331 και πρόσφατα ‘Ιακωβίδη, *Περατή Β’*, 383-4. Πρόσθ. επίσης ένα παράδειγμα από τήν ‘Αγορά ‘Αθηνών (*Athenian Agora* XIII, 108, 247) και μερικά άλλα από τίς Μυκήνες (*Κύκλος Β’*, 350-352, πίν. 102β. 1, 186β) τήν Πύλο (*PN III*, 129) και ‘Αχαΐα (*Mycenaean Achaea*, MS, 451). ‘Αντίθετα ό Strong ύποστηρίζει (*Catalogue of the carved amber in the Department of Greek and Roman antiquities of the British Museum*, 17, 18), όχι όρθά, ότι τó ήλεκτρο αύξήθηκε στην ‘Ελλάδα κατά τήν ΥΕ III περίοδο. Για τήν προέλευση του ήλεκτρου από τó Βορρά και ιδιαίτερα από τή Βαλτική συμφωνούν όλοι οι μελετητές : Καββαδίας, *Προϊστορική ‘Αρχαιολογία*, 100, 242, E. Blegen, *Prosymna*, 286, *Higgins*, *GRJ*, 38, Δάκαρης, *AE* (1956) 127-8, *Sandars*, *BSA*, 53-54 (1958-59) 237-239, βλ. όμως *AJA*, 67 (1963) 138, όπου είναι πιδ όπιφυλακτική, ‘Ιακωβίδης, *Περατή Β’*, 384, *Hammond*, *SGH*, 30, *Beck*, *Archaeology* 23 : 1 (1970) 7-11, Μυλωνάς, *Κύκλος Β’*, 351, *Taylor*, *PN III*, 129, *Harding* και *Hughes - Brock*, *BSA* 69 (1974) 145ff.

4. *Zygouries*, 197, pl. XX : 2, 4, 12, 15.

5. *Higgins*, *GRJ*, 57 (Mochlos).

6. Βλ. π.χ. *Περατή Β’*, 302 (2 δείγματα).

7. Βλ. σχετική συζήτηση και βιβλιογραφία, *Περατή Β’*, 387, ύποσ. 1-2.

δος και σπανιότερα τὰ δύο ἄλλα¹. Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ παντελὴς ἀπουσία ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἡπειρο² χαντρῶν ἀπὸ ὑαλόμαζα, πού εἶναι πολὺ συνηθισμένες σὲ ἄλλα Ὑστεροελλαδικὰ κέντρα³ καὶ θεωροῦνται ὡς φθηνὰ ὑποκατάστατα τῶν κατασκευασμένων ἀπὸ μέταλλα ἢ πολύτιμους λίθους⁴.

Μὲ ἐξάιρεση τὰ δείγματα ἀπὸ τὸν κιβωτιόσχημο τάφο τοῦ Νεκρομαντείου (ΥΕ III;) καὶ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας (ΥΕ IIIA-B), ὅλες οἱ ἄλλες χάντρες χρονολογοῦνται στὴν τελευταία μυκηναϊκὴ ἐποχὴ (ΥΕ IIIB, καὶ ΥΕ III B-Γ).

Ταινίες [Πίν. 7]: Ἀπὸ τὸν τάφο 1 τοῦ Ἐλαφοτόπου καὶ ἐκεῖνον τοῦ Μαζαρακίου-Ζίτσης προέρχονται ἀντίστοιχα μία χρυσή (ΜΙ. 3299) καὶ μία χάλκινη ταινία (Α/Α. 36)⁵, πού, καθὼς φαίνεται, ἀποτελοῦν κοσμήματα ἢ πάντως τμήματα κοσμημάτων πού δὲν ἀνήκουν σὲ καμιὰ ἀπὸ τίς προαναφερθεῖσες κατηγορίες. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπὸ λεπτὸ ἑλλειψοειδὲς χρυσὸ ἔλασμα, διακοσμημένο στὴ μέση καὶ κατὰ μῆκος μὲ ἐλαφρὰ ἐγχάρακτη γραμμὴ, ἐνῶ ἡ δευτέρη ἀπὸ λεπτὸ χάλκινο ἀδιακόσμητο ἔλασμα διπλωμένο σὲ ἀκανόνιστο κυκλικὸ σχῆμα. Ἡ χρυσὴ διακοσμημένη ταινία, πού δὲν εἶναι πρόχειρο κατασκευάσμα, ἀλλὰ ἔργο τεχνίτη χρυσοχόου, ἴσως ἦταν κόσμημα κόμης⁶ ἢ ἐνδυμασίας (ἐπίρραμμα)⁷, ἐνῶ ἀσαφὲς καὶ προβληματικὴ παραμένει ἡ χρῆση τῆς χάλκινης. Χρονολογοῦνται, μὲ βάση τὰ διάφορα ἀντικείμενα τοῦ τάφου, στὴν ΥΕ IIIB-Γ περίοδο.

1. Βλ. κατάλογο καὶ σχετικὴ συζήτηση γιὰ τὰ τρία αὐτὰ ὑλικά Higgins, *GRJ*, 40, 44-45, Δάκαρη, *AE* (1956) 129-130 καὶ ὑποσ. 3-6 καὶ Ἰακωβίδη, *Περατὴ Β'*, 379-380. Στὴν Περατὴ π. χ. ἡ ἀναλογία τῶν τριῶν αὐτῶν ὑλικῶν εἶναι: φαγεντιανὴ 11, ὄρεϊα κρύσταλλος 3, χαλαζίας 2.

2. Ἐνῶ βρέθηκαν στὴ Β. Ἡπειρο (Ἑλλάδα), βλ. *Epirus*, 229 (Vajzë, τύμβοι Α, Β). Τὸ ὑλικὸ τῶν δύο περιδεραιῶν ἀπὸ «χάντρες γυάλινες» τοῦ Καλμπακίου (*AE*, 1956, 116, ὑποσ. 2) εἶναι ἀμφίβολο.

3. Βλ. π. χ. νεκροταφεῖα Κεφαλληνίας (*AE*, 1932, 42, πίν. 35, 1933, 90, πίν. 3) καὶ Ἀχαΐας [*Mycenaean Achaea* (MS), 451-2]. Λεπτομερειακὴ συζήτηση γιὰ τὴν ὑαλόμαζα βλ. Higgins, *GRJ*, 41-43 καὶ Ἰακωβίδη, *Περατὴ Β'*, 379.

4. Βλ. Higgins, *GRJ*, 76.

5. *AE* (1969) 188, πίν. 24β: γ καὶ σελ. 202, πίν. 30β: α.

6. Ἐ.ἀ., 188.

7. Βλ. Μυλωνᾶ, *Κύκλος Β'*, 329-330. Παρόμοιες ἑλλειψοειδεῖς χρυσὲς ταινίες βρέθηκαν καὶ στὴν Πύλο (*PN III*, 120), ὅπου ἐρμηνεύονται ὡς κοσμήματα ἐπίπλων, φερέτρων κλπ.

II. Ἐργαλεῖα :

Λίθινες ἀξίνες [Πίν. 9]: Περισσότερες ἀπὸ 18 λίθινες ἀξίνες (MI. 260-262, 201-202, 3550, 3694α-β, A/A. 37, 48-54) βρέθηκαν σὲ 9 θέσεις (Κόνιτσα, Δωδώνη, Ἄρτα, Τόσκεσι, Καστρί, Θεσπρωτικό, Κασσώπη, Γραικικό, Λέλοβο). Ἀπ' αὐτὲς μόνο 4 σώθηκαν ὀλόκληρες (MI. 261-262, A/A 37,48), ἐνῶ ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες ἔχουμε μικρὰ ἢ μεγάλα τμήματά τους. Μὲ ἐξαίρεση τὶς ἀξίνες ἀπὸ τὸ Καστρί, Γραικικό, Λέλοβο καὶ τὴν Κασσώπη, τὸ σχῆμα τῶν ὀπίων μᾶς εἶναι ἄγνωστο, ὅλες οἱ ἄλλες εἶναι τριγωνικὲς διάτρητες, μὲ παχειά, κυρτὴ πτέρνα καὶ μονόστομες¹. Εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ λεῖο ντόπιο² πρασινωπὸ γρανιτοειδῆ ἢ τεφρὸ μὲ μελανὰ στίγματα ἢ πράσινο ὀφίτη λίθο, οἱ δὲ διαστάσεις τους ποικίλλουν ἀπὸ 6.5×4.5 ἐκ. ὡς 13×6.5 ἐκ. Τὰ δείγματα ἀπὸ τὴν Κόνιτσα, Δωδώνη καὶ Ἄρτα κατατάσσονται ἀπὸ τὸν Hammond³ στὸν τύπο «E» τῶν Wace-Thompson⁴ καὶ χρονολογοῦνται στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ⁵. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες χρονολογοῦνται στὴ Χαλκῆ Ἐποχὴ ἐκεῖνες ἀπὸ τὸ Καστρί, Γραικικό καὶ τὸ Θεσπρωτικό, ἐνῶ ἀμφίβολη εἶναι ἡ χρονολόγησις τῶν δειγμάτων ἀπὸ τὸ Τόσκεσι, Λέλοβο καὶ Κασσώπη. Λίθινες ἀξίνες ἢ ἀξινοειδῆ ἐργαλεῖα χρησιμοποιοῦνται, περιορισμένα, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Χαλκοκρατίας, εἶναι δὲ γνωστὰ ἀπὸ διάφορες ἑλληνικὲς θέσεις⁶.

Ἄκονη [Πίν. 10]: Ἀπὸ τὸν τάφο Μαζαρακίου - Ζίτσης προέρχεται ἡ μοναδικὴ ἀκόνη (MI. 3317), διαστάσεων 0.08×0.15 μ. καὶ σχήματος τετραπλεύρου πυραμιδοειδοῦς⁷. Εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ ὑπόλευκο ἀσβεστόλιθο καὶ εἶναι διάτρητη στὸ πλατὺ ἄκρο της, προφανῶς γιὰ νὰ κρέμεται ἀπὸ τὴ ζώνη τοῦ κατόχου της καὶ νὰ τὸν συνοδεύη στὶς

1. Πρβλ. Τσουντα, Δ-Σ, 319-320, εἰκ. 245α-β.

2. Βλ. συζήτηση ἀπὸ Hammond, *Epirus*, 317.

3. Ἐ.ἀ., 315.

4. *Prehistoric Thessaly*, 23.

5. *Epirus*, 317 (beginning about 1650 B. C.). Βλ. *Prehistoric Thessaly*, 24. Τὰ δείγματα ἀπὸ τὴ Δωδώνη τοποθετοῦνται ἀπὸ τὸν Καθηγ. Δάμαρη εἰδικώτερα στὴν ΠΕ περίοδο (Δωδώνη, ἀρχαιολογικὸς ὁδηγός, 4, πίν. 20 : 1).

6. Βλ. π.χ. Δ-Σ, 319-322, *Prehistoric Thessaly*, 23ff. (Θεσσαλία), *BSA*, 27 (1925-26) 32, figs. 16, 17 (Βαρδαρόφτσα - Μακεδονίας), *Malthi*, 344ff., fig. 73, *PN III*, 31, fig. 112 : 03 (Μεσσηνία), *Korakou*, 109, fig. 133 : 7, *Asine*, 299, fig. 206 (Ἄργολίδα) *Περατὴ Β'*, 337-8, πίν. 638 (Ἄττικῆ).

7. *AE* (1969) 202, πίν. 30β : ε.

μετακινήσεις του. Τὰ ἐργαλεῖα αὐτὰ δὲν παρουσιάζουν, ὅπως εἶναι φυσικό, μορφολογική ἐξέλιξη. Ἀπαραίτητα γιὰ τὸ ἀκόνισμα μετάλλινων τεμνόντων ὀργάνων¹ (π.χ. μαχαιριῶν, ξιφῶν) εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ ἐπίτηδες διαλεγμένους σκληροὺς λίθους, ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἴτε στὴ φυσική τους μορφή εἴτε διαμορφώνονται σὲ διάφορα, περίπου κανονικά, σχήματα μὲ τὴ μία τους τουλάχιστον ἐπιφάνεια ἐπίπεδη καὶ λειασμένη. Οἱ ἄτρητες εἶναι σπανιώτερες², ἐνῶ οἱ διάτρητες, ὅπως ἡ Ἑπειρωτική, συχνότερες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο³.

Μαχαίρια [Πίν. 11]: Ἔχουν βρεθῆ συνολικά 7 (Α/Α. 56, 57, 68, ΜΙ. 89, 191β, 64, 3292)⁴, ὅλα χάλκινα, προερχόμενα ἀπὸ 3 θέσεις (Δωδώνη, Καλμπάκι καὶ Ἐλαφοτόπο). Μὲ ἐξαιρεση ἓνα σπασμένο ἀπὸ τὴ Δωδώνη (Α/Α. 68), ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἀρκετὰ καλὰ διατηρημένα μὲ λίγες φθορὲς καὶ σχετικῶς μικρά, μὲ μῆκος κυμαινόμενο μεταξὺ 0.227 μ. (Ἐλαφοτόπου) καὶ 0.685 μ. (Καλμπακίου). Τὰ περισσότερα διατηροῦν τὴν κυανοπράσινη ὀξειδωσή τους.

Ὅλα εἶναι μονόστομα, διακρίνονται δέ, μὲ βάση τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς καὶ τῆς λεπίδας τους⁵, σὲ τρεῖς ὁμάδες: (α) μὲ εὐθύγραμμη ράχη (β) μὲ κυρτή (δρεπανοειδῆ) καὶ (γ) μὲ Τ-σχημη λαβή (σταυρόσχημα).

Στὴν πρώτη ἀνήκουν 4 μαχαίρια ἀπὸ τὴ Δωδώνη (Α/Α. 56, ΜΙ. 89, 191β), μὲ λεπίδες στενόμακρες τριγωνικές, κόψεις εὐθεῖες ἢ ἐλαφρὰ κοῦλες ἀπὸ τὴ χρήση καὶ αἰχμὲς ὀξεῖες. Μικρὴ προεξοχὴ στὴ ράχη, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἄκρη τῆς αἰχμῆς, παρατηρεῖται σ' ἓνα μαχαίρι (ΜΙ.

1. Βλ. ὅμως Foltiny, *AJA* 65 (1961) 290, ὅπου, μὲ βάση ἐνδείξεις ἀπὸ τὴν Κ. Εὐρώπη, ὑποστηρίζεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἴσως χρησίμευαν ὡς ἐμβλήματα δύναμης καὶ ἐξουσίας, τουλάχιστον ὅταν συνόδευαν νεκροὺς βασιλεῖς ἢ ἄρχοντες.

2. Πρβλ. *Malthi*, 354, pl. XXVII: K: N, *Asine*, 249, fig. 176: 8, *Thermi*, 193, *Olynthus*, 78, *Περατὴ Β'*, 348-9, πίν. 128γ, *PN III*, 31, fig. 112: 14.

3. Πρβλ. *AE* (1932) πίν. 14-15 (Κεφαλληνία), *Prehistoric Macedonia*, 230, fig. 103: D - F, *Βεργίνα*, 260, πίν. 106: Φβ (Μακεδονία), *PN III*, 161, fig. 232: 2 (Μεσσηνία), *Mycenaean Achaea* (MS), 468 (Ἀχαΐα), *Schachtgräber*, 110, 118, 149, 162, 223-4 (Μυκήνες), *BSA*, 47 (1952), 95 (Εὐβοία), *NTD*, 48, fig. 49: 2 (Ἀργολίδα), *Anuario*, 27-28 (1965-66), 176, 201, 6-7 (1923-24), 112-113, 246 (Ρόδος).

4. Ἐπτὰ ἄλλα μαχαίρια ἀπὸ τὴ Δωδώνη (ΜΙ. 191α, γ, 582, 656, 2548, 2551, 2793) χρονολογούμενα ἀπὸ τὸν Δάκαρη στοὺς ΥἼ χρόνους (16-12ος αἰ. π.Χ.), ἀνήκουν, νομίζω, στὴν Προμυκηναϊκὴ ἐποχὴ. Βλ. παραπάνω, σελ. 2 καὶ ὑποσ. 9.

5. Μὲ βάση τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς κατατάσσουν τὰ Αἰγιακὰ μαχαίρια ἡ Sanders [*PPS* 21 (1955) 174-197, *BSA* 53-54 (1958-59) 232-4], ὁ Desborough (*LMTS*, 59-61) καὶ ἐν μέρει ὁ Deshayes (*Les Outils* I, 302-330, II, 123-140), ἐνῶ ὁ Ἰακωβίδης χρησιμοποιεῖ ὡς κριτήριον τὸ σχῆμα κυρίως τῆς λεπίδας γιὰ τὴν κατάταξη τῶν μαχαιριῶν τῆς Περατῆς (*Περατὴ Β'*, 343-348).

89), ἐνῶ ὁμοία προεξοχὴ εἶχε ἴσως καὶ ἓνα ἄλλο (MI. 191β)¹. Ἡ ράχη τῆς λεπίδας εἶναι ἐνισχυμένη σὲ δύο δείγματα (A/A. 56, 57), ἐνῶ ἡ ὑπαρξὴ περιχειλώματος στὰ ἄλλα δύο εἶναι ἀμφίβολη. Οἱ λαβές (ἢ φτέρες) δύο μαχαιριῶν εἶναι ἰσοπλατεῖς μὲ τὶς λεπίδες (A/A. 57, MI. 89) καὶ στενότερες στὰ δύο ἄλλα. Ἡ ξύλινη ἢ ὀστέινη ἐπένδυση τῶν λαβῶν ἦταν στερεωμένη μὲ 2-3 χάλκινα καρφιά, τοποθετημένα σὲ ἀκανόνιστη τριγωνικὴ διάταξη ἢ σὲ σειρὰ κατὰ μῆκος ἢ ἐγκάρσια τοῦ κεντρικοῦ ἄξονα.

Ἡ Sandars στὴ γνωστὴ μελέτη της γιὰ τὰ Αἰγαιακὰ μονόστομα μαχαίρια περιλαμβάνει καὶ κατατάσσει στὸν τύπο 6b ἓνα μόνο (MI. 89)², ἐνῶ παραλείπει τὰ ὑπόλοιπα τρία, τὰ ὁποῖα δὲν βρίσκουν ἀκριβῆ ἀντίστοιχα στοὺς τύπους της. Ἀπ' αὐτὰ τὸ ἓνα μὲ τὴν πιθανὴ προεξοχὴ (MI. 191β) ἴσως ἀνήκει, ὅπως ὑποστηρίζει μὲ ἐπιφύλαξη ὁ Hammond³, στὸν ἴδιο τύπο (6b) μὲ τὸ προηγούμενο (MI. 89), ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο πριονοειδῆ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Καραπάνου (A/A 56, 57), ἐπίσης σ' αὐτὸν ἢ στὸν τύπο 6a. Παρόμοια μαχαίρια, τόσο τοῦ τύπου 6b ὅσο καὶ τῶν δύο πριονοειδῶν Ἠπειρωτικῶν δειγμάτων, εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλες περιοχές⁴. Σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση καὶ τὴ χρονολόγηση τοῦ πρώτου (MI. 89) οἱ γνώμες τῶν μελετητῶν διαφέρουν⁵, φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνήκει στὴν ΥἚ περίοδο, σύγχρονό του δὲ ἴσως εἶναι καὶ τὸ δεύτερο, τοῦ ἴδιου ἴσως τύπου (MI. 191β) Τὰ δύο πριονοειδῆ (A/A 56, 57) χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Hammond, μὲ βάση ἀνάλογο δεῖγμα ἀπὸ τὴ Λευκάδα (τάφος R. 17a), στοὺς ΥἚ II ἢ ΥἚ III χρόνους⁶, νομίζω ὅμως ὅτι ἀνήκουν στὴν ΜΕ περίοδο⁷.

1. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Hammond (*Epirus*, 329), χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι βέβαιο, ἀφοῦ ἡ ἔκρη τῆς αἰχμῆς του εἶναι ἐλαφρὰ σπασμένη.

2. *PPS* 21 (1955) 183, 196, fig. 4 : 4.

3. *Epirus*, 329.

4. Στὸν κατάλογο τῆς Sandars (ξ.ἀ.) μὲ παραδείγματα ἀπὸ Λευκάδα, Ἰθάκη καὶ Βοιωτία, πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ μερικὰ ἄλλα ἀπὸ τὴ Μεσσηνία καὶ Ἀλβανία [βλ. Hammond, *BSA* 69 (1974) 141-143, fig. 4] καὶ *SGH*, 23 καὶ *BUSS* (1955) 1, pl. 2 : 5 (Mati valley).

5. Ἡ Sandars ὑποστηρίζει (*PPS*, ξ.ἀ.) ὅτι ὁ τύπος κατάγεται ἀπὸ τὰ ΜΕ πρότυπα τοῦ Σέσκλου, εἶχε δὲ ἰδιαιτέρη διάδοση στὴ Δ. Ἑλλάδα καὶ εἰδικώτερα στὴν Ἠπειρὸν καὶ τὰ Ἴονια νησιά. Ὁ Δάκαρης χρονολογεῖ τοῦτο στοὺς ΥἚ III χρόνους (*AE*, 1956, 123), ἐνῶ ὁ Hammond στὴ ΜΕ ἢ ΥἚ I περίοδο (*Epirus*, 329, n. 2, *BSA*, ξ.ἀ., *SGH*, ξ.ἀ.).

6. *Epirus*, 329. Ἀργότερα ὅμως ὁ Hammond (*BSA*, ξ.ἀ., 137-8) ἀναθεωρεῖ τὴ γνώμη του αὐτῆ, χρονολογεῖ στὴ ΜΕ ἐποχὴ τὸν τάφο R. 17a καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἔχει ἐπαρκῆ στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ μαχαιριοῦ ἀπὸ τὴ Λευκάδα.

7. Πρβλ. Δ - Σ, πίν. 4 : 13-14 (ΜΕ) καὶ Hammond, ξ.ἀ.

Στή δεύτερη ομάδα ανήκουν τὰ δύο δρεπανοειδῆ μαχαίρια ἀπὸ τὸ Καλμπάκι καὶ τὸν Ἑλαφότοπο (MI. 64, 3292), τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται τόσο προσεκτικὰ καὶ μὲ κάθε λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν Δάκαρη¹ καὶ τὴν Βοκοτοπούλου³, ὥστε νὰ περιττεύη ἐδῶ ἐπανάληψη τῶν δημοσιευθέντων στοιχείων καὶ ἀπόψεων. Ἀρκετὸ θὰ εἶναι νὰ λεχθῆ ὅτι καὶ οἱ δύο μελετητὲς συμφωνοῦν γιὰ τὴ βόρεια καταγωγή τοῦ τύπου², τὰ χρονολογοῦν δὲ ἀντίστοιχα στοὺς ΥΕ IIIB καὶ πρώιμους ΥΕ IIIΓ χρόνους.

Στὴν τρίτη ομάδα ἀνήκει τὸ σπασμένο μαχαίρι μὲ T-σχημη λαβὴ ἀπὸ τὴ Δωδώνη (A/A. 68), γιὰ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι βρέθηκε καὶ τμήμα τῆς λεπίδας του⁴. Δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸ, γιὰ τὴν ὥρα, ἂν εἶχε ἢ ὄχι καρφιὰ στερεώσεως τῆς λαβῆς οὔτε ἂν εἶναι μονόστομο ἢ ἀμφίστομο, γι' αὐτὸ κατατάσσεται μὲ ἐπιφύλαξη στὸν τύπο 3 (a ἢ b;) τῆς Sandars. Μαχαίρια αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλες θέσεις⁵, φαίνεται δέ, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ἡ Sandars, ὅτι ἡ χρῆση τους ἦταν χρονικὰ καὶ τοπικὰ περιορισμένη⁶. Ἡ καταγωγή τῆς T-σχημης λαβῆς πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ σὲ Μεσοανατολικά ἀμφίστομα πρότυπα⁷.

Χρονολογικὰ τὸ Ἡπειρωτικὸ δεῦγμα, μὲ βάση μιὰ φυλλόσχημη αἰχμὴ δόρατος ἀπὸ τὴν ἴδια θέση (MI. 704), τοποθετεῖται στὴν ΥΕ IIIB περίοδο⁸, εἶναι δέ, νομίζω, ἐπίσημο Κρητομυκηναϊκὸ προϊόν.

1. *AE* (1956) 125-6, εἰκ. 2:4.

2. *AE* (1969) 184-7, εἰκ. 2-3, πίν. 24γ καὶ δ (ἔνω).

3. Βλ. καὶ Sandars, *AJA* 67 (1963) 137. Τοῦτο, νομίζω, ἰσχύει περισσότερο γιὰ τὸ διακοσμημένο μαχαίρι τοῦ Ἑλαφοτόπου καὶ λιγώτερο γιὰ τὸ ἀδιακόσμητο τοῦ Καλμπακίου. Τὸ τελευταῖο, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἀποκλείω ἐλληνικὴ καταγωγή, βρίσκει παράλληλα (μὲ τετράπλευρη ἀπόληξη) στὸν ἐλληνικὸ χῶρο (π.χ. Μυκῆνες, Κόρινθο, Ζυγουριές, Κρήτη, Κύπρο, Ἀχαΐα), τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύονται ὡς γεωργικὰ ἐργαλεῖα (φαλτσέτες ἢ κουρίδες) καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ΥΕ περιόδου ὡς τοὺς Ἑπομυκηναϊκοὺς - III χρόνους. Γιὰ σχετικὴ συζήτηση καὶ βιβλιογραφία βλ. Deshayes, *Les Outils I*, 350-1, Catling, *CBMW*, 83ff., Σπυρόπουλου, *YEO*, 98-100 καὶ Παπαδόπουλου, *Mycenaean Achaea* (MS), 465-466.

4. *AD* 20B (1965), 350, ὑποσ. 26.

5. Στὸν κατάλογο τῆς Sandars [*PPS* 21 (1955) 179-180, 181, n. 1, 194 μὲ παραδείγματα ἀπὸ Μυκῆνες, Δεντρά, Γυψάδες, Σταμνιοῦς - Πεδιάδος Κρήτης καὶ Ashmolean Museum Ὁξφόρδης] πρόσθ. ἓνα ἀκόμη ἀπὸ τὴν Κρήτη, *BSA* 63 (1968) 95, 107, fig. 3:10, pl. 23g.

6. *PPS*, ἔ.ἀ., 179 «Class 3 appears to be a short-lived knife of the third Late Bronze Age (though perhaps appearing first just before the end of LH II) and confined to the Argolid and Crete».

7. Ἐ.ἀ., 180-1.

8. Πρβλ. *RTD*, 103, pl. XXXII:5.

Ἄ μ ό ν ι (Ἄ κ μ ω ν) [Πίν. 10]: Ἀπὸ τὸν θησαυρὸ Καταμάχης προέρχεται ἓνα μικρὸ ὀρειχάλκινο ἀμόνι (MI. 4984) (διαστάσεις: ὕψ. 0.114 μ., βάση 0.04×0.05 μ.) πυραμιδοειδοῦς σχήματος, μὲ μικρὸ στρογγυλὸ ἔξαρμα (ὕψ. 0.002 μ.) στὴ μιά του στενὴ πλευρά, ἀκανόνιστη ἔλλειψοειδῆ ὀπὴ στειλεώσεως καὶ καμπύλη ἔδρα κρούσεως ἀπὸ τὴ χρῆση. Ἡ μελανοπράσινη ὀξειδωσὴ του διατηρεῖται μὲ ἐξάιρεση τὴ μιά στενὴ πλευρά του, ὅπου ἔχει ἀποξεσθῆ. Ἡ Βοκοτοπούλου, ποὺ τὸ δημοσιεύει μαζί μὲ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα τοῦ θησαυροῦ, τὸ χρονολογεῖ στοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους (ΥΕ ΠΙΒ-Γ)¹. Ἀκριβῆ ἀντίστοιχὰ του ἀπὸ ἄλλες θέσεις δὲν γνωρίζω. Ἐχρησίμευε ἴσως γιὰ τὴν κατασκευὴ χάλκινων ἀγγείων, ἐργαλείων καὶ ὄπλων ἢ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Δάκαρης, ὡς ὑλοτομικὴ σφήνα². Τὸ ἐργαλεῖο αὐτὸ εἶναι σπάνιο στὴ Χαλκῆ Ἐποχῇ, ἀντιπροσωπευμένο ἀπὸ λίγα, διαφορετικοῦ σχήματος, κατασκευῆς καὶ μεγέθους, συνήθως ἀχρονολόγητα παραδείγματα, ἀπὸ διαφορετικὲς θέσεις [Ἀκρόπολη Ἀθηνῶν, Σαμπᾶ Πεδιάδος καὶ Ἀγία Τριάδα (Κρήτης) καὶ ναυάγιον τῆς Χελιδονίας ἄκρας]³.

Σ μ ί λ η [Πίν. 10]: Ἀπὸ τὸ θησαυρὸ Καταμάχης προέρχεται ἐπίσης μίᾱ μικρὴ χάλκινη σμίλη (MI. 4985), (διαστάσεις: σὼζ. μῆκος 0.13 μ., διάμ. καυλοῦ 0.021 μ.) μὲ κοῖλο καυλὸ σπασμένο στὴν περιφέρεια τῆς βάσης του καὶ αἰχμὴ συμπαγῆ σχήματος ἡμίτομου πέλεκου μὲ καμπύλη κόψη. Ἀνάγλυφα τρίγωνα κοσμοῦν τὴ βάση τοῦ καυλοῦ, ἐνῶ ἡ μελανοπράσινη ὀξειδωσὴ ἔχει ἀποξεσθῆ. Χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν Βοκοτοπούλου στὴν ΥΕ ΠΙΒ-Γ περίοδο⁴ καὶ παράλληλά της εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν Κύπρο (socketed chisels), Κρήτη καὶ τὸ ναυάγιο τῆς Χελιδονίας ἄκρας⁵. Ἡ καταγωγὴ τοῦ τύπου τοῦ ὑλοτομικοῦ αὐτοῦ ἐργαλείου δὲν εἶναι ἀσφαλῆς, ἀν καὶ ὁ Catling ὑποστηρίζει ὅτι ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὴ Μέση Ἀνατολή⁶.

Π ε λ έ κ ε ι ς [Πίν. 12-3]: Συνολικὰ ἔχουν βρεθῆ 22 σὲ περισσότερες ἀπὸ 8 θέσεις (Καταμάχη, Δωδώνη, Ρίζιανη, Τέροβο, Πρά-

1. AAA V : 1 (1972) 115, 119, εἰκ. 2ζ καὶ 3.

2. *Θεσπρωτία*, 65.

3. Βλ. Montelius, *La Grèce Préclassique*, εἰκ. 497, Deshayes, *Les Outils*, ἀριθ. 2321 εἰκ. XL : 3, πίν. LXIII : 1 καὶ ἀριθ. 2323, εἰκ. XLI, πίν. LXIII : 4, Catling, *CBMW*, 100, 108, 107, 292, Σπυρόπουλου, *ΥΕΘ*, 78, 100-1, πίν. 18.

4. AAA V : 1 (1972), 115, 119, εἰκ. 2 : η καὶ 4.

5. Βλ. Catling, *CBMW*, 98, n. 7.

6. Ἐ.ἀ. καὶ ὑποσ. 8-10.

μαντα, Τσέργιανι, Σιρούπολις και "Αρτα). Για δύο πελέκεις (Α/Α. 82, 91) αναφέρεται γενικά ότι βρέθηκαν στην "Ηπειρο, χωρίς να ονομάζεται ή ακριβής θέση¹. "Ολοι είναι χάλκινοι, διατηρημένοι, με εξαίρεση ένα σπασμένο από τη Δωδώνη (Α/Α. 92), σε πολύ καλή κατάσταση, και διακρίνονται σε τρεις ομάδες: (1) μονόστομοι (2) διπλοί και (3) σταυροπελέκεις.

Στην πρώτη ομάδα (μονόστομοι) ανήκουν 4 παραδείγματα (Α/Α. 87, 90, ΜΙ. 113, 114) μήκους κυμαινόμενου μεταξύ 0.165 μ. και 0.195 μ. Με εξαίρεση ένα από τη Δωδώνη, ιδιόμορφου τύπου με ψηλό καυλό και δισκοειδή πτέρνα (Α/Α. 87)², το σχήμα των υπόλοιπων 3, αν και διαφέρει λίγο-πολύ στις λεπτομέρειες, είναι βασικά το ίδιο: εὐθύγραμμη μικρή πτέρνα, κυκλική όπη στειλώσεως, λεπίδα πλατειά τριγωνικής τομής, με λιγώτερο ή περισσότερο κοίλη ράχη, κατά μήκος της οποίας υπάρχει περιχέλιωμα δηλωτικό της κατασκευής τους σε μήτρα. Σχετικά με τη χρήση, καταγωγή και χρονολόγησή τους, ο Καθηγητής Hammond στη δημοσίευσή τους³, υποστηρίζει ότι ἦσαν όπλα (battle-axes) Βόρειας (Ούγγρικης ή Σλαβονικής) καταγωγής, που έφθασαν στην "Ηπειρο γύρω στο 1250- 1150 π. Χ. Στη γνώμη αυτή του Hammond, που φαίνεται πιθανή και έλκυστική, καθώς υποστηρίζεται με καλά παράλληλα και έπιχειρήματα⁴ και συμφωνεί με την τάση των τελευταίων χρόνων να αναζητητά η προέλευση πολλών χαλκών "Ηπειρωτικών αντικειμένων στο Βορρά⁵, θα μπορούσε ίσως να αντιταχθῆ ότι η πιθανότητα ντόπιας καταγωγής των μονόστομων αυτών πελέκεων⁶ — αν και η "Ηπειρος δὲν είχε παράδοση στην μεταλλουργική τέχνη κατά την "Εποχή

1. Montelius, *Arch. f. Anthropol.* 25 (1898) 459, fig. 40 και Buchholz, *Zur Herkunft der Kretischen Doppelaxt* (έφεξής Buchholz), 47, Taf. IX : f.

2. Carapanos, 97, pl. 53 : 4.

3. *Epirus*, 331-333, 336, fig. 22 : B1-4, pl. XXIb (2). Βλ. επίσης SGH, 42, fig., 3 : J, k, L.

4. "Ε.ά. διεξοδική συζήτηση και παράλληλα, όπου υποστηρίζεται ότι ο τύπος του μονόστομου πελέκεως έφθασε στην "Ηπειρο είτε από την περιοχή Laibach της Σλαβονίας μέσω της "Αδριατικής είτε από την Ούγγαρια μέσω της Σερβίας (Vardar route), Κ. "Αλβανίας και ίσως Μακεδονίας. Βλ. επίσης Δάκαρη, *AE* (1956) 153, υποσ. 2 «οί εις τὰς συλλογὰς τοῦ Δ. Μουσείου "Ιωαννίνων καὶ "Αρτης φυλασσόμενοι πελέκεις με μίαν ἀκμὴν παρουσιάζουν ἐπίσης στενὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς πελέκεις τοῦ τύπου Σκούταρι - Δαλματίας».

5. Βλ. Δάκαρη, *AE* (1956) 114 κ.έ., Βοκοτοπούλου, *AE* (1969) 169 κ.έ.

6. Βλ. *AE* (1956) 120 «"Υπάρχουν ίκαναί ένδείξεις ότι εις τὴν προϊστορικὴν "Ηπειρον οὐδὲν ἦν εἰς μικρὰν μόνον κλίμακα ἡσκειτο ἡ μεταλλοτεχνία» και *Epirus*, 325 «for Epirus was primitive in culture and had no metal». Πρβλ. επίσης και ένα παράδειγμα από τη Μακεδονία (Casson, 298).

τοῦ Χαλκοῦ — καὶ χρήσης τους ὡς ὑλοτομικῶν ἐργαλείων¹, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται ἐντελῶς, ἐνῶ ἡ ἐπιχειρούμενη χρονολόγησή τους μὲ βάση τυπολογικὰ μόνο κριτήρια δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ἀσφαλῆς καὶ ὀριστικὴ.

Ἡ δευτέρη ομάδα (διπλοὶ) περιλαμβάνει 17 δείγματα (A/A. 82, 83, 86, 90, 92, 93, 94, MI. 115, 116, 439, 942, 1853, 4979-4983), τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι δημοσιευμένα ἀπὸ τοὺς Montelius (A/A 82)², Hammond (A/A. 83, 86, MI. 115, 439, 942)³, Βοκοτοπούλου (MI. 4979-4983)⁴ καὶ Buchholz (A/A. 90, 92)⁵. Ἀπὸ τὰ ἀδημοσίευτα, δύο (A/A. 93, MI. 1853) περιγράφονται καὶ εἰκονίζονται στὶς ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις τῶν Εὐαγγελίδη⁶ καὶ Δάκαρη⁷, ἐνῶ τὰ δύο ἄλλα (A/A. 94, MI. 116) ἀναφέρονται ἀπλῶς ἀπὸ τὸν Δάκαρη⁸ καὶ τὴν Βοκοτοπούλου⁹ ὡς παράλληλα (καὶ σύγχρονα;) ἐκείνων ἀπὸ τὴ Ρί-ζιανη καὶ τὴν Καταμάχη.

Τὸ μῆκος τους — ὅπου εἶναι γνωστὸ — κυμαίνεται μεταξὺ π. 0.165 μ. καὶ 0.28 μ., κοινὰ δὲ γνωρίσματά τους εἶναι ἡ ἐλλειψοειδῆς ὀπὴ στειλεώσεως καὶ ἡ παντελῆς σχεδὸν ἀπουσία αὐλακώσεων¹⁰ γιὰ τὸ χύσιμο τοῦ μετάλλου στὶς στενὲς ἐπίπεδες ἢ τριεδρες πλευρὲς¹¹. Διαφέρουν ὅμως στὴ διαμόρφωση τῶν ἀκμῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία διακρί-

1. Τὸ σχῆμα τους εἶναι παρόμοιο μὲ ἐκεῖνο τῶν σύγχρονων μονόστομων ὑλοτομικῶν τσεκουριῶν, πού χρησιμοποιοῦν οἱ σημερινοὶ κάτοικοι τῆς περιοχῆς.

2. *Arch. f. Anthropol.* 25 (1898) 459, fig. 40.

3. *Epirus*, 333-336 (C1, C2, C3, D1, D2), fig. 22 : C2, C3, D1.

4. *AAA V : 1* (1972) 113-119, εἰκ. 2, σχέδ. 1-3.

5. *Buchholz*, 47 (nos. 7-8), Taf. IX : f.

6. *IAE* (1952) 290, εἰκ. 12. Ἐσφαλμένα οἱ Εὐαγγελίδης καὶ Hammond τὸ χρονολογοῦν στοὺς ἀρχαίους χρόνους. Βλ. Βοκοτοπούλου, *AAA V : 1* (1972) 116, ὑποσ. 6.

7. *IAE* (1968) 57, πίν. 38γ. Ἡ χρονολόγησις στοὺς ἀρχαίους χρόνους, νομίζω, ὄχι ὀρθή.

8. *AD 17B* (1961-2) 196, ὑποσ. 39.

9. *AAA*, ἑ.ἀ., 116.

10. Μὲ ἐξαίρεση ἓνα δείγμα (MI. 4983) μὲ ἐγκοπὲς στὸ ἓνα στόμιο τῆς ὀπῆς του γιὰ τὸ χύσιμο τοῦ μετάλλου καὶ δύο ἄλλα (MI. 115, 1853) μὲ μακρόστενες κοιλότητες στὴν ἄνω ἐπίπεδη πλευρά, δηλωτικὲς τῆς κατασκευῆς τους σὲ μῆτρα ἀπὸ δύο τεμάχια.

11. Ἀπὸ τοὺς 5 πελέκεις τοῦ θησαυροῦ Καταμάχης, 2 ἔχουν ἐπίπεδες πλευρὲς (MI. 4979, 4983) καὶ 3 τριεδρες (MI. 4980, 4983, 4981). Ὅλα τὰ ἄλλα δείγματα ἀπὸ τὶς ἄλλες θέσεις ἔχουν ἐπίπεδες πλευρὲς μὲ ἐξαίρεση δύο μόνο ἀπὸ τὴ Δωδώνη (A/A. 82, 83) μὲ ράχη στὶς πλευρὲς τους, δηλωτικὴ τῆς κατασκευῆς τους σὲ μῆτρα.

νονται σέ δύο κατηγορίες, αντίστοιχες μέ τούς τύπους III καί IV τοῦ Buchholz¹.

Στήν πρώτη ἀνήκουν 5 πελέκεις μέ ἐλαφρά ἀποστρογγυλωμένες ἀκμές (A/A. 86, 94, MI. 116, 439, 1853), ἐνώ στή δευτέρα οἱ ὑπόλοιποι 12 μέ ἔντονα ἐξέχουσες ἡμικυκλικές (πτερυγωτές) ἀκμές. Σέ δύο τῆς δευτέρας κατηγορίας ἀπό τή Δωδώνη ὑπάρχει περιχέλωμα τῆς ὀπῆς στελειώσεως καί στά δύο στόμιά της (A/A. 83) ἢ μόνο στό ἕνα (MI. 942)². Τό περιχέλωμα αὐτό καθῶς καί τīs ἐξέχουσες ἡμικυκλικές ἀκμές τῶν δειγμάτων τῆς δευτέρας κατηγορίας θεωρεῖ ὁ Hammond³ ξένα στοιχεῖα. Μέ βάση τὰ στοιχεῖα αὐτά ὑποστηρίζει Βόρεια (Οὐγγρική) ἐπίδραση στήν τεχνική κατασκευῆς τῶν Ἑπειρωτικῶν αὐτῶν πελέκειων καί γιά ἕνα τουλάχιστον (A/A. 83), πού βρίσκει ἀκριβές παράλληλο στό Kilindir, ἀπ' εὐθείας εἰσαγωγή ἀπό τήν Οὐγγαρία, μέσω Σερβίας (διάβαση κοιλάδα Βαρδάρη) γύρω στό 1250-1150 π. Χ.

Ἡ πράσινη — μελανοπράσινη ἢ τεφροπράσινη ὀξειδωση διατηρεῖται σχεδόν σέ ὅλα τὰ περιγραφόμενα καί εἰκονιζόμενα παραδείγματα μέ ἐλάχιστες ἐξαίρεσεις (π.χ. πελέκεις Καταμάχης MI. 4979, 4981) ὅπου ἔχει ἀποξεσθῆ ὀλικά ἢ μερικά ἀπό τόν χωρικό πού τούς βρῆκε.

Διακόσμηση ἀπλή ἀπό ζεύγη ἐγγάρακτων γραμμῶν (ἀνά 2 στίς παρυφές τῶν κύριων ὀψεων καί ἀνά 4 στίς στενές πλευρές) ἔχει μόνο ἕνας πέλεκυς ἀπό τό θησαυρό τῆς Καταμάχης (MI. 4979)⁴, ἐνώ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι εἶναι ἀδιακόσμητοι.

Οἱ Ἑπειρωτικοὶ διπλοῖ πελέκεις εἶναι βαρεῖα, συμπαγῆ, πραγματικῆς χρήσεως ἀντικείμενα (ὑλοτομικά ἐργαλεῖα ἢ ὅπλα)⁵, ἐνώ ὁ τύ-

1. Buchholz, 8, Abb. 1, Deshayes, *Les Outils*, 257 (τύπος Β καί ὑποδιαιρέσεις του).

2. *Εργον* (1959) 76, εἰκ. 81 καί *Epirus*, 333-4 (C1, C2).

3. *Epirus*, ἔ.ἀ.

4. *AAA V:1* (1972) 114, εἰκ. 2, σχέδ. 1. Πρβλ. ὅμοια διακόσμηση Ἑπειρωτικῶν ὄπλων καί ἐνός μαχαιριοῦ, ἀπό Καλμπάκι (*AE*, 1956, 115, εἰκ. 1), Ἐλαφότοπο καί Μαζαράκι (*AE*, 1969, 185, 192, εἰκ. 2, 4).

5. Τούς κατατάσσω καί τούς ἐξετάζω ὡς ἐργαλεῖα, ἀκολουθώντας τόν Catling (*CBMW*, 88-89). Τό μέγεθος καί τό πάχος τους ἀποκλείουν θρησκευτική - ἀφιερωματική χρήση, γιά τήν ὁποία χρησιμοποιούνταν μικροί (0.05-0.12 μ.) καί λεπτοὶ πελέκεις. Βλ. Foltiny, *AJA* 65 (1961) 285ff., *Epirus*, 335, 407. Ἡ γνώμη τοῦ Hammond (ἔ.ἀ.) ὅτι ἦσαν ἀποκλειστικά ὅπλα (battle-axes) δέν νομίζω ὅτι εἶναι ὀρθή, ἀφοῦ τίποτε δέν ἀποκλείει μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, πού μοιάζουν λίγο - πολύ μέ ἐκείνους πού χρησιμοποιοῦνται καί σήμερα (τύπος III ἰδιαίτερα) ἀπό τούς κατοίκους τῆς δασώδους καί ὀρεινῆς αὐτῆς περιοχῆς, νά ἦσαν ὑλοτομικά ἐργαλεῖα.

πος τοῦ ἀναθηματικοῦ — λατρευτικοῦ ἢ νομισματικοῦ — ἀπουσιάζει ἐντελῶς, ὡς τῶρα, ἀπὸ τῆ Χαλκῆ Ἐποχῆ¹ τῆς περιοχῆς.

Παράλληλά τους εἶναι γνωστὰ ἀπὸ πολλὰς θέσεις τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας², ἀπὸ τὴν Κύπρο (θησαυρὸς Μαθιάτι)³, τὸ ναυάγιο τῆς Χελιδονίας ἄκρας⁴ καὶ τὴν Μεγιδδώ⁵, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη παρὰ στὴν πρώιμη φάση τῆς ΥἚ III περιόδου⁶.

Ἡ ἔλλειψοειδῆς ὀπὴ στειλεώσεως τῶν Ἠπειρωτικῶν πελέκων καὶ ἡ ἀπουσία αὐλακώσεων γιὰ τὸ χύσιμο τοῦ μετάλλου τοὺς κατατάσσουν στὸν Ἑλλαδικὸ τύπο⁷, γιὰ τὸν ὁποῖο ὄλοι οἱ μελετητὲς συμφωνοῦν ὅτι εἶναι δάνειο καὶ ἐξέλιξη τοῦ Μινωικοῦ, γνωστοῦ ἀπὸ τὴν ΠΜ II περίοδο⁸.

Τὰ δημοσιευόμενα παραδείγματα ἀπὸ τὸν Hammond (τύποι C καὶ D) καὶ τὴν Βοκοτοπούλου (θησαυροῦ Καταμάχης) χρονολογοῦνται, μὲ τυπολογικὰ μόνο κριτήρια, στοὺς ΥἚ ΠΙΒ-Γ χρόνους⁹, περίπου δὲ σύγχρονά τους φαίνονται καὶ τὰ ὑπόλοιπα¹⁰.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχικὴ προέλευση αὐτοῦ τοῦ ἐργαλείου οἱ γινῶμες τῶν εἰδικῶν διαφέρουν (Catling, Hammond: ἀπὸ τὸν Αἰγαιακὸ χῶρο,

1. Μικροὶ ἀναθηματικοί, τῆς ἀρχαϊκῆς ὅμως ἐποχῆς, βρέθησαν στὴ Δωδώνη, βλ. *Carapanos*, 100-1, pl. 54: 6, 7, 9, 10 καὶ *ΠΑΕ* (1956) 155, πίν. 59β.

2. Βλ. κατάλογο ἀπὸ: Buchholz, *Buchholz*, 46-50, Dashayes, *Les Outils II*, 107, (πίνακας), Catling, *CBMW*, 89, n. 5, Σπυρόπουλο, *ΥΕΘ*, 134-5. Πρὸς ἐπίσης ὅσα ἀναφέρει ὁ Hammond ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, Λευκάδα καὶ Ἀκαρνανία (*Epirus*, 335-336) καὶ δύο ἄλλα ἀπὸ τὸ Ἀγρίνιο καὶ τὴ Χαλανδρίτσα - Ἀχαΐας: *AAA III*: 3 (1970) 312-313, εἰκ. 1-4.

3. Catling, ἔ.ἀ., pl. 52: 45, 47.

4. *AJA* 65 (1961) pl. 88, fig. 24.

5. *Megiddo II*, pl. 183: 14, 15 (περίοδος VI).

6. Βλ. π.χ. Ἀθηνῶν, Ἀγρινίου, Χαλανδρίτσης, τὰ δύο κυπριακὰ δείγματα καὶ Σπυρόπουλου, *ΥΕΘ*, 135.

7. Εἶναι ὅμως γνωστὰ καὶ λίγα ἑλλαδικὰ παραδείγματα μὲ αὐλακώσεις, βλ. *ΥΕΘ*, ἔ.ἀ.

8. Βλ. Hawkes, *BSA* 37 (1936-37) 141-2, Buchholz, *Buchholz*, 8, 19, Catling, *CBMW*, 88, Σπυρόπουλου, *ΥΕΘ*, 135.

9. *Epirus*, 336-7, *AAA V*: 1 (1972) 118.

10. Γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει ἀκόμη ἀκριβῆς χρονολόγησις, εἶναι ὅμως λίγο-πολύ ὅμοια τῶν δημοσιευθέντων. Δύο παραδείγματα (A/A. 82, MI. 116) τοποθετοῦνται γενικὰ στὴν ΥἚ περίοδο (βλ. *Buchholz*, 47, 50, δύο ἄλλα (A/A. 92, MI. 1853) ἐσφαλμένα στοὺς ἀρχαίκοις χρόνους, ἐνῶ ἡ ἀπλή ἀναφορὰ τῶν ὑπόλοιπων δὲν διευκολύνει τὴν ἀσφαλῆ χρονολόγησή τους.

Hawkes, Buchholz: από την Β. Μεσοποταμία)¹. Στόν μυκηναϊκό κόσμο ό διπλοῦς πέλεκυς χρησίμευε ως έργαλειό ή όπλο, ένώ στήν Κρήτη ή χρήση του ήταν σχεδόν αποκλειστικά θρησκευτική - λατρευτική².

Στήν τρίτη ομάδα (σταυροπελέκεις)³ ανήκουν τὰ υπόλοιπα 2 παραδείγματα (Α/Α. 95-96) από τις ανασκαφές τών Καραπάνου και Δάκαρη στή Δωδώνη⁴, μήκους 0.12 μ. και 0.142 μ. αντίστοιχα. Και οί δύο είναι χυτοί, μονόστομοι, με δύο πλευρικές αποφύσεις, οί όποιες χωρίζουν τὸ στέλεχος τους σε δύο μέρη: τή λεπίδα και τήν πτέρνα. Έρμηνεύονται ως αναθηματικοί⁵, όμοιοι με εκείνους τών ιστορικῶν χρόνων από τήν ίδια θέση, αν και για τόν δεύτερο ό Δάκαρης δέχεται, κρίνοντας από τὸ κανονικό πάχος του (0.07 μ.), ότι προοριζόταν και για πρακτική χρήση⁶.

Η χρονολόγησή τους από τόν Hammond και τόν Δάκαρη αντίστοιχα στήν πρώιμη Έποχή τοῦ Σιδήρου και στήν Πρωτογεωμετρική ή Γεωμετρική έποχή είναι αμφίβολη⁷, ένώ τοποθέτησή τους στήν Έποχή τοῦ Χαλκοῦ, με βάση μερικά τυπολογικῶς συγγενή παράλληλά τους από άλλες περιοχές⁸, φαίνεται πιό πιθανή.

Τὰ έργαλεία αὐτοῦ τοῦ τύπου έχουν μελετηθῆ διεξοδικά από τούς R. Maxwell-Hyslop, Catling, Deshayes και Hammond, οί όποιοι, όμως, δέν συμφωνοῦν στο πρόβλημα τῆς αρχικῆς καταγωγῆς (Hyslop, Deshayes: από τήν περιοχή τῆς Κασπίας, Catling, Hammond: από τήν Άνατολία και τήν Έγγυς Άνατολή)⁹, τῆς τυπολογικῆς κατάταξης¹⁰

1. Βλ. *CBMW*, 89, *Epirus*, 335, *BSA* 37 (1936-37) 141-3 (όπου σχετική συζήτηση για τήν εμφάνιση και διάδοση τοῦ διπλοῦ πέλεου στήν Εὐρώπη) και *Buchholz*, 21, 30.

2. Catling, ξ.ά.

3. Catling, ξ.ά. «Trunnion axe». Για τήν όρολογία βλ. επίσης Σπυρόπουλου *ΥΕΘ*, 135, ύποσ. 9.

4. *Carapanos*, 101, pl. 54 : 7, *ΠΑΕ* (1967), 46, πίν. 32γ.

5. *Carapanos*, ξ.ά., *Epirus*, 407, fig. 28 : 2 και ύποσ. 6.

6. *ΠΑΕ*, ξ.ά.

7. *Epirus*, 407, *ΠΑΕ* (1967) 46. Στήν μυκηναϊκή έποχή χρονολογοῦν τόν πρώτο ή Hyslop [*Iraq* 15 (1953) 79, fig. 3 : 2, Type III] και οί Catling (*CBMW*, 87), Σπυρόπουλος (*ΥΕΘ*, 137-8).

8. Βλ. π.χ. παραδείγματα από Άσίνη, θησαυρό Άνθηδόνος, Ρόδο, Άταλία και λίθινη μήτρα από Τροία. Για συζήτηση και βιβλιογραφία βλ. Deshayes, *Les Outils*, 113 κ.έ., Catling, *CBMW*, 87-88, Hammond, *Epirus*, 408-9, και ύποσ., Σπυρόπουλου, *ΥΕΘ*, 135-139. Πρόσθ. επίσης ένα παράδειγμα (ΠΕ ή ΥΕ;) από τήν Άχαΐα (Τείχος Δυμαίων) [*AA*, 18B (1963) 113, πίν. 155γ].

9. "Ε.ά.

10. Βλ. Deshayes, *Les Outils*, 114, R. Maxwell-Hyslop, ξ.ά., σ. 74, όπου συνοψίζονται οί κατά καιρούς επιχειρηθεΐσες ταξινομήσεις.

καὶ τῆς πιθανῆς χρήσης τους (ξυλουργικὰ ἢ μεταλλουργικὰ ἐργαλεῖα)¹.

Τὰ Ἠπειρωτικὰ δείγματα κατάγονται ἴσως, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Hammond², ἀπὸ τὴν Τροία, ἢ δὲ χρῆση τοῦ δευτέρου τύπου ὡς ξυλουργικοῦ ἐργαλείου εἶναι πιθανή.

Κουβαρίστρες Ἐχουν βρεθῆ σὲ τρεῖς θέσεις (Νεκρομαντεῖο : ἀγνωστος ἀριθμὸς, ἀκρόπολη Ἐφύρας : 1 πῆλινη, Δωδώνη : 3 πῆλινες, A/A. 97, 98, MI. 277) λείπουν ὅμως στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τις διαστάσεις καὶ τὸ σχῆμα τους, καὶ γιὰ ἐκεῖνες τοῦ Νεκρομαντείου ἀγνωστὴ ἐπίσης καὶ τὸ ὕλικὸ κατασκευῆς τους. Ἀκριβῆς χρονολόγησή τους, ἐπομένως, δὲν εἶναι δυνατὴ, ἀν καὶ οἱ Δάκαρης καὶ Hammond τοποθετοῦν τις κουβαρίστρες τοῦ Νεκρομαντείου καὶ τῆς Δωδώνης στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ³ καὶ ἐκείνη τῆς Ἐφύρας στοὺς γ' χρόνους ἢ στὴν πρώϊμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου⁴.

Κουβαρίστρες κατασκευασμένες ἀπὸ διαφορετικὲς ὕλες (λίθο, πηλό, κόκκαλο) εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴν ΠΕ περίοδο⁵ καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν σ' ὀλόκληρη τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ⁶, χρησιμοποιοῦνται δέ, ὅπως καὶ σήμερα, γιὰ τὸ τύλιγμα κλωστῆς⁷.

III. Ὅπλα :

Ἐγχειρίδια : [Πίν. 16-17α-β] : Ἀπὸ 7 θέσεις (Καλπάκι, Μαζαράκι, Δωδώνη, Μεσοπόταμο (Λυκούρεσι), Παραμυθιά, Καστρίτσα καὶ Καλύβια - Ἐλαφοτόπου) προέρχονται συνολικὰ 9 χάλκινα ἐγχειρίδια. Ἀπ' αὐτὰ 4 (MI. 3305, 3331, 3332, A/A. 104) διατηροῦνται ὀλόκληρα, σὲ καλὴ κατάσταση, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 5 (MI. 59, 3306, 3307, 3216, 3333) βρέθηκαν σπασμένα καὶ ἔλλιπῆ.

Σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς διακρίνονται σὲ δύο ομάδες : (α) μὲ γλωσσοειδῆ λαβὴ—μαχαίροσχημα καὶ (β) μὲ T—σχημα ἢ λαβὴ—σταυρόσχημα.

1. Catling, *CBMW*, 88, (carpenter's tools), Deshayes, *Les Outils*, 113 (lames à moignons), Maryon *AJ* 18 (1938) 243 («metal - worker's anvils or stakes»).

2. *Epirus*, 409.

3. *ΠΑΕ* (1963) 91 «προϊστορικὰ εὐρήματα», *Epirus*, 301.

4. *ΠΑΕ* (1958) 112. (κτέρισμα παιδικῆς ταφῆς).

5. Βλ. *ΑΕ* (1899) 100, *Zygouries*, 196, 198, *Malthi*, 356, *Aghios Kosmas*, 142-3, εἰκ. 166.

6. *Prosymna*, 286, 460, figs. 285 : 19, 575 : 8, 728. *Malthi*, 338, fig. 46, *ΑΕ* (1933) 80, 93, εἰκ. 38, *Deiras*, 109, 231, pl. XCVII (DM. 105, 106), *Περατὴ Β'*, 353, πίν. 90β, (Λ. 96), *ΠΑΕ* (1965) 136, πίν. 180α (Ἀχαῖα - Τεῖχος Δυμαίων).

7. Βλ. *Περατὴ Β'*, 353.

Ἡ πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τὰ 3 παραδείγματα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Μαζαρακίου - Ζίτσης (MI. 3305-3307)¹. Τὰ δύο ἀπὸ] αὐτὰ (MI. 3306, 3307) περιγράφονται ἀπὸ τὴ Βοκοτοπούλου ὡς «ἀποτμήματα χαλκῶν μαχαιρῶν»², δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι, ὅπως νομίζω, κρίνοντας ἀπὸ τὸ σχῆμα, τὸ πλάτος καὶ τὸ πάχος τῆς λεπίδας τους, ἐγχειρίδια τοῦ ἴδιου ἢ παραπλήσιου τύπου μὲ τὸ σχεδὸν ἀκέραιο σωζόμενο τρίτο ἐγχειρίδιο (MI. 3305)³. Μῆκος ἀκεραίου ἐγχειριδίου 0.154 μ., ὀξείδωση ἀνοιχτὴ πράσινη. Ἡ γλωσσοειδὴς λαβὴ φέρει ὀπὲς στοιχηδὸν γιὰ τὴ στερέωση τῆς ξύλινης ἢ ὀστέινης ἐπένδυσής της (τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο καρφιά σῶζεται), ἐνῶ ἡ ἀμφίστομη λεπίδα του εἶναι, ὅπως καὶ στὰ δύο ἐλλιπῆ ἐγχειρίδια, ἰσοπλατῆς καὶ ἰσοπαχῆς σ' ὄλο τὸ μῆκος της. Χρονολογεῖται μὲ βάση τὰ ἄλλα εὐρήματα τοῦ τάφου καὶ παρόμοια ἐγχειρίδια ἀπὸ τὴν Κύπρο⁴, — ὅπου ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ἰδιαίτερα γνωστὸς καὶ ἀπ' ὅπου ἴσως καὶ κατάγεται — στὴν ΥΕ ΠΙΒ περίοδο. Σύγχρονα του εἶναι πιθανῶς καὶ τὰ, ἀχρονολόγητα στὴ δημοσίευση, ἄλλα δύο δείγματα (MI. 3306, 3307).

Στὴ δεύτερη ομάδα (μὲ Τ — σχημα λαβὴ — σταυρόσχημα) ἀνήκουν τὰ ὑπόλοιπα 6 ἐγχειρίδια (MI. 59, 3216, 3331, 3332, 3333. A/A. 104). Τὸ μῆκος τους κυμαίνεται μεταξύ 0.288 μ. καὶ π. 0.40 μ., σύμφωνα δὲ μὲ τὰ τυπολογικὰ κριτήρια τῶν Gordon, Sandars, Catling καὶ Desborough⁵, τὰ περισσότερα θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν βραχεὰ ξίφη (dirks) μᾶλλον παρὰ ἐγχειρίδια. Προτίμησα ὅμως τὴν κατάταξή τους στὰ ἐγχειρίδια μὲ κριτήριο ὄχι τὸ μῆκος, ἀλλὰ τὸ σχῆμα⁶, πού εἶναι λίγο - πολὺ ἴδιο σὲ ὅλα καὶ χαρακτηριστικὸ ἐγχειριδίων μᾶλλον ἢ ξιφῶν : Τ — σχη-

1. *AE* (1969) 194-5, πίν. 27β : ζ, β, α.

2. *Ε.ἀ.*, σ. 195.

3. Καὶ ἡ Βοκοτοπούλου, ἄλλωστε, δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα, τουλάχιστο γιὰ τὸ ἓνα (MI. 3306), νὰ ἦταν ἐγχειρίδιο [*AE*, *Ε.ἀ.*, σ. 195 «εἶναι πιθανώτερον, ὅτι τὸ μαχαιρίδιον θὰ ἦτο ἀμφίστομον, παρόμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον» (δηλ. τὸ MI. 3305)].

4. Catling, *CBMW*, 127, («daggers with long-tongued butts») καὶ εἰδικώτερα pl. 15 : d, Hala Sultan Tekke, Tomb 6 (ΥΕ ΠΙΒ). Βλ. ἐπίσης Σπυρόπουλου, *ΥΕΘ*, 220, πίν. 36α (β' ἀπὸ ἀριστερὰ) ἀπὸ τὸν ἀδημοσίευτο θησαυρὸ τοῦ Ὁρχομενοῦ.

5. *Antiquity* 27(1953) 67 [ἐγχειρίδια : ὅσα ἔχουν ὀλικὸ μῆκος 0.355 μ. (44 Ἴντσες) ἢ λιγώτερο], *AJA* 67(1963) 130 (μῆκ. 0.30 μ. ἢ λιγώτερο), *CBMW*, 110 [0.25m. (λάθος, ἴσως 0.35 μ.) ἢ λιγώτερο], *LMTS*, 67 (μῆκ. 0.30 μ. ἢ λιγώτερο).

6. Πρβλ. καὶ Δάκαρη (ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις στὰ *ΠΑΕ* καὶ *ΑΔ*, καὶ δημοσίευση ἐγχειριδίου ἀπὸ Καστρίτσα, *PPS*, 1967). Ἐπίσης Blegen, *Prosymna*, 336 (Type d), Donovan, *PN III*, 188. Ὁ Catling ἀναγνωρίζει τίς δημιουργούμενες ἀνωμαλίες στὴν κατάταξη μὲ κριτήριο τὸ μῆκος (This produces anomalies, since weapons over 0.25m. long, clearly daggers on form, are retained under the heading «swords», *CBMW*, 110).

μη λαβή¹ μὲ μνησοειδῆ μύκητα (ἐπίμηλον), μὲ (MI. 3331, 3332, A/A. 104) ἢ χωρὶς λαυμὸν κάτω ἀπ' αὐτὸν (MI. 59, 3216) καὶ συνήθως ψηλὸ περιχειλῶμα² στὴ μιὰ (MI. 59, 3216)³ ἢ καὶ στὶς δυὸ πλευρές, ποὺ συνεχίζεται καὶ πλαταίνει στὸν ὀρθογώνιο ἢ κυρτὸ (MI. 3216) ὄμο⁴. Ἡ ξύλινη ἢ ὀστεῖνη ἐπένδυση, ποὺ δὲν σῶζεται σὲ κανένα παράδειγμα, στερεωνόταν μὲ 5 καρφιά⁵, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 3 συνήθως στὸν καυλὸ, τοποθετημένα στοιχηδὸν καὶ 2 στὸν ὄμο ὀριζόντια, ἢ ὅλα τοποθετημένα στοιχηδὸν (MI. 3333, A/A. 104)⁶. Ἡ λεπίδα, ἐπιμήκης, στενεύει λίγο - πολὺ στὸ μέσον⁷ καὶ καταλήγει σὲ ὀξεῖα αἰχμή. Μὲ ἐξάιρεση δύο παραδείγματα (MI. 59, 3331), ὅπου σχηματίζει κεντρικὴ ράχη, σὲ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἰσοπαχῆς καὶ ἐπίπεδη. Ἡ λεπίδα τοῦ ἐνὸς ἐγχειριδίου ἀπὸ τὸ Καλμπάκι (MI. 59) ἔχει διακοσμημένη τὴ ράχη καὶ στὶς δύο πλευρὲς μὲ τρία ζεύγη⁸ ἐγχάρακτων γραμμῶν, ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες εἶναι ἀδιακόσμητες. Μὲ ἐγχάρακτες παράλληλες γραμμὲς εἶναι ἐπίσης διακοσμημένα καὶ τὰ περιχειλῶματα τῆς λαβῆς δύο ἐγχειριδίων [MI. 3332 (2 ζεύγη γραμμῶν) καὶ A/A. 104⁹].

Τυπολογικὰ τὰ ἐγχειρίδια αὐτὰ ἀνάγονται στὸν τύπο b τοῦ Fugu-

1. Γιὰ τὸ T-σχημο σχῆμα τῆς λαβῆς ἢ Sandars [ἔ.ἀ. καὶ *BSA* 53-54 (1958-59) 233] ὑποστηρίζει ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Μ. Ἀνατολή, ἐμφανίζεται δὲ στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν ΥἸΙΙΑ περίοδο.

2. Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ τὸ ἐγχειρίδιο τῆς Καστρίτσας (MI. 3331) μὲ χαμηλὸ περιχειλῶμα, βλ. *PPS*, 33 (1967) 34.

3. Παράλληλά τους μὲ περιχειλῶμα στὴ μιὰ πλευρὰ μόνον εἶναι ἄγνωστα. Βλ. Sandars, ἔ.ἀ. σ. 137.

4. Τὸ πλάτος, ὅπου εἶναι γνωστὸ, κυμαίνεται μεταξὺ 0.044 μ. (MI. 59) καὶ 0.049 μ. (MI. 3216).

5. Περισσότερες ὁπὲς συνηλώσεως ἔχουν δύο ἐγχειρίδια ἀπὸ τὸ Καλμπάκι (MI. 59, ὁπὲς: 5+) καὶ Παραμυθιά (MI. 3216, ὁπὲς: 7), οἱ ἐπὶ πλέον ὅμως ὀφείλονται σὲ ἐπισκευὴ τους κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

6. *AD* 23 B (1968) 294, πίν. 235 β: B, Montelius, *La Grèce Préclassique*, pl. XIII: 2, *AE* (1956) 141, εἰκ. 9: 15, *Epirus*, 319 ὑποσ. 1, fig. 19: F. Ὁ ἀριθμὸς τῶν καρφίων τοῦ ἐγχειριδίου τῆς Δωδώνης (A/A. 104) εἶναι ἀμφίβολος, ἀφοῦ στὶς δημοσιεύσεις εἰκονίζεται μὲ 5 (Undset), 4 (Montelius) ἢ 3 (Δάκαρης) καρφιά.

7. Ἀπὸ τὴ φθορά, ἐξαιτίας τῆς μακρόχρονης χρήσης καὶ τοῦ ἀκονισμοῦ τῶν ἀκμῶν.

8. Ὁ Hammond ἐσφαλμένα ἀναφέρει 4 ζεύγη (*Epirus*, 330). Βλ. *AE* (1956) 118, ὑποσ. 1 (κατάλογος ὄλων τῶν γνωστῶν ἐγχειριδίων μὲ παρόμοια διακόσμηση). Πρόσθ. παράδειγμα Ἐξαλόφου Θεσσαλίας, [*AAA* I: 3 (1968) 292, εἰκ. 2]. Σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση αὐτῆς τῆς διακόσμησης ὁ Δάκαρης ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι μυκηναϊκὴ (*AE*, 1956, 119), ἐνῶ ἡ Sandars [*AJA* 67(1963) 131] καὶ ὁ Ἰακωβίδης (*Περατὴ Β'*, 361) Συριακὴ.

9. *Epirus*, 319 («with incised lines»). Πρβλ. *ΠAE* (1963) 138, πίν. 115 β (ἀπὸ Ἡλιδα).

mark¹ (μεταξύ b1 και b3), που είχε μεγάλη διάδοση στο μυκηναϊκό κόσμο. Δείγματά του είναι γνωστά από την Κρήτη, Δωδεκάνησο, Ίονια νησιά, ήπειρωτική Ελλάδα, Σικελία και Κορνηιάλη (συνολικά περισσότερα από 35)², τα όποια χρονολογούνται από το τέλος του 15ου³ ως και τον 11ον αί. π.Χ., τα περισσότερα όμως ανήκουν στον 12ο⁴.

Από τα Ήπειρωτικά έγχειρίδια ἀρχαιότερο (ΥΕ ΠΙΑ : 2)⁵ είναι εκείνο της Παραμυθιάς (ΜΙ. 3216), ενώ όλα τα άλλα ανήκουν στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής [ΥΕ ΠΙΒ (ΜΙ. 59, 3331, 3333) και ΥΕ ΠΙΒ-Γ (ΜΙ. 3332, Α/Α. 104)]⁶.

Σχετικά με την καταγωγή τους, οι Δάκκαρης και Hammond συμφωνούν ότι είναι επείσαστα Νοτιοελλαδικά (μυκηναϊκά) προϊόντα⁷, αν και η πιθανότητα προέλευσής τους από τη γειτονική Θεσσαλία⁸ ή ντό-

1. *CMP*, 94, fig. 4. Πρβλ. τον I d του Naue (*Die vorrömischen Schwerter*, 10, πίν. V : 3) τον τέταρτο του Helbig (*Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert*, 242-243), τον ένατο του Remouchamps (*Criechische Dolch und Schwertformen*, 17-18), τους E ii (ΜΙ. 3216) και F (τα υπόλοιπα) της Sandars (*AJA*, ξ.ά. 133-139 και 149-152) και τον F ii του Catling [*BSA* 63(1968) 96-7].

2. Στους καταλόγους της Sandars (ξ.ά., σσ. 149-152) και του Ίακωβίδη (*Περατή Β'*, 362-363) πρέπει να προστεθούν 3 έγχειρίδια από τη Θεσσαλία [Αγριλιά - Τρικάλων, *AAA* I : 3(1968) 292. Ίωλκό, *AAA* III : 2(1970) 201-2, εικ. 8 άνω, Sandars τύπος Ei-ii] 3 από την Αχαΐα *Mycenaean Achaea* (MS), 488, 493] 4 από Μεσσηνία (Πύλος, Τάφος E. 6, *PV III*, 188, fig. 243 : 6), 2 από Κρήτη [Σελλόπουλο, T. 4, *BSA* 69(1974) 229, 244, fig. 16 : 3, pl. 40a. *Arch. Rep.* (1972-73) 58, fig. 35] 2 από Έλευσίνα, *ANE*, 69, 310, πίν. 12 : χ3, 68 : χ13.

3. Έκείνα του τύπου E ii της Sandars [βλ. *AJA* 67(1963) 133 και *BSA* 69(1974) 244, η και νωρίτερα άκόμη (LMII). βλ. παράδειγμα Κνωσοῦ, *Arch. Rep.* ξ.ά.), ενώ τα υπόλοιπα, τύπου F της Sandars, χρονολογούνται από το τέλος του 14ου και τις άρχές του 13ου αί. π.Χ. βλ. *AJA* ξ.ά., σ. 133, *PPS* 33(1967) 34, *Περατή Β'*, 363.

4. Πρβλ. Benton, *PPS* 18(1952) 237-8, Θεοχάρη, *AAA* I : 3(1968) 292-3, Ίακωβίδη, *Περατή Β'*, 363. Για την τυπολογική και χρονολογική εξέλιξή τους, βλ. Furumark, *CMP*, 93-96, Δάκκαρη, *AE* (1956) 136-145, Sandars, ξ.ά., Catling, *CBMW*, 129, Desborough. *LMTS*, 67-69.

5. Δάκκαρης, *AD* 20 B (1965) 350, *PPS* 33(1967)35. Πρβλ. Sandars, ξ.ά., 133, pl. 25 : 30, 31, 32.

6. *AE* (1956) 144 (ΜΙ. 59 : έσφαλμένη ή ΥΕΠΙΒ-Γ χρονολόγηση), *PPS*, ξ.ά. σσ. 30-36 (ΜΙ. 3331), *AD* 23B (1968), 294 (ΜΙ. 3333), *AD* 18B (1963) 154, *Epirus*, 323 (ΜΙ. 3332) και *AE* (1956) 142-3 (Α/Α. 104).

7. *AE* (1956) 119, 121 (άπό τα Ίόνια νησιά), *PPS*, ξ.ά., 34, *Epirus*, 323. βλ. επίσης Βοκοτοπούλου, *AE* (1969) 194.

8. Η ύπόθεση αυτή (*AE*, ξ.ά., 123, 145, 147), ενισχύεται από την πρόσφατη άνακάλυψη 3 παρομοίων έγχειριδίων στον τύμβο του Έξαλόφου, Αγριλιά - Τρικάλων και Ίωλκό (βλ. άνωτ., ύποσ. 2).

πιας κατασκευῆς τους¹ δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται. Ὅσο γιὰ τὴ χρῆση τους, ἂν καὶ δὲν ἔχομε κανένα θετικὸ στοιχεῖο, πιθανώτερη φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι προωρίζονταν γιὰ πόλεμο² μᾶλλον παρὰ γιὰ κυνήγι³.

Ξίφη [Πίν. 17 γ-δ]: Συνολικὰ ἔχουν βρεθῆ 7, ὅλα χάλκινα, προερχόμενα ἀπὸ 5 θέσεις (Δωδώνη, Μεσογέφυρα - Κονίτσης, Στροῦνιο ἢ Πέραμα, Ζεραβίνα καὶ Μαζαρακί - Ζίτσης).

Ἄπ' αὐτά, 3 διατηροῦνταν σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση (ΜΙ. 206B, 3304, Α/Α. 114), 2 ἄλλα βρέθηκαν σπασμένα καὶ ἐλλιπῆ (ΜΙ. 206A, Α/Α. 109), ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα 2 ἀπὸ τὸ Στροῦνιο (Α/Α. 112, 113), ποὺ χάθηκαν, δὲν ἔχομε σχετικὲς πληροφορίες.

Διακρίνονται, μὲ βάση τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς⁴, σὲ τρεῖς ομάδες: (α) σταυρόσχημα, (β) κερατόσχημα καὶ (γ) Τύπου Naue II.

Ἡ πρώτη ομάδα (σταυρόσχημα) ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ βραχὺ ξίφος τοῦ Μαζαρακίου (ΜΙ. 3304), μήκους 0.418 μ., ποὺ ἔχει δημοσιευθῆ ἀπὸ τὴν Βοκοτοπούλου⁵. Ἡ σταυρόσχημη λαβὴ μὲ τὸ χαμηλὸ περιχέλιωμα φέρει 3 ὀπές συμμετρικὰ τοποθετημένες (1 στὸν καυλὸ καὶ 2 στὸν ὄμο) γιὰ τὰ καρφιά ποὺ στερεώναν τὴν ξύλινη ἢ ὀστεῖνη ἐπένδυσή της⁶, καταλήγει δὲ στὴν κορυφὴ σὲ γλωσσίδιο γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ ἐπιμήλου. Ἡ ἀτρακτόσχημης τομῆς λεπίδα εἶναι σὲ κάθε πλευρὰ καὶ σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς ράχης της διακοσμημένη μὲ δύο ζεύγη ἐγχάρακτων γραμμῶν⁷. Τυπολογικὰ τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν τύπων Di καὶ Dii τῆς Sandars⁸, μὲ βάση δὲ τὰ ἄλλα εὐρήματα τοῦ τάφου καὶ

1. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτὴ ἀπορρίπτεται ἀπὸ τοὺς Δάκκαρη καὶ Hammond [AE, ἔ.ἀ., 120, *Epirus*, 325, BSA 66(1971) 239] ἐπειδὴ, ὅπως ὑποστηρίζουν, ἡ περιοχὴ δὲν ἔχει μέταλλο καὶ ὁ πολιτισμὸς της ἦταν πρωτόγονος καὶ «οὐδόλως ἢ εἰς μικρὰν μόνον κλίμακα ἠσκέϊτο ἢ μεταλλοτεχνία». Ὁ Δάκκαρης ὁμως πρόσφατα (*Θεσπρωτία*, 56) ἀναθεωρεῖ τὴ γνώμη του καὶ δέχεται, τουλάχιστον γιὰ τὶς χάλκινες αἰχμές, ὅτι «ἴσως κατασκευάζονταν στὴν Ἠπειρο». Πρβλ. ἐπίσης, J. D. Cowen, *Bericht über d. V. Internat. Kongress f. Vor- und Frühgeschichte* (Hamburg 1958) 214, Sandars, ἔ.ἀ., 133, Ἰακωβίδη, *Περατὴ Β'*, 363.

2. Τὸ σχῆμα τους (ἐπιμήκης καὶ αἰχμηρὴ λεπίδα, κατάλληλη γιὰ πλήξη καὶ διάτρηση) ὑποδηλώνει τὴν πολεμικὴ τους χρῆση.

3. Πρβλ. *Περατὴ Β'*, 363.

4. Τὸ ἴδιο κριτήριο χρησιμοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὴν Sandars, *AJA* 67(1963)119.

5. *AE* (1969) 192-4, εἰκ. 4, πίν. 27β:ε.

6. Ἰχνη της δὲν σώθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ λεπτότατο κροσανόχρωμο φλοῖο ποὺ ἐρμηνεύεται ὡς πιθανὸν κατάλοιπο κολλητικῆς οὐσίας, βλ. *AE*, ἔ.ἀ.

7. Πρβλ. *AE* (1956) 117, εἰκ. 1 (ἐγχειρίδιο Καλυπακίου)

8. *AJA* 67(1963) 123-132 καὶ 146-149. *AE* (1969) 193. Τύπος α2 τοῦ Furumark.

παράλληλά του από την Κρήτη, Ρόδο και Κεφαλληνία¹ χρονολογείται στο τέλος της ΥΕ ΙΙΒ περιόδου.

Στή δεύτερη ομάδα (κερατόσχημα) ανήκουν 5 παραδείγματα (MI. 206A-B, A/A. 109, 112, 113), μήκους κυμαινομένου μεταξύ 0.50 μ. και 0.857 μ. Με εξαίρεση τα δύο ξίφη από το Στρούνιο, που χάθηκαν (A/A. 112, 113) και για τα όποια ο Hammond αναφέρει ότι ήσαν όμοια με εκείνα της Μεσογέφυρας², τα υπόλοιπα έχουν δημοσιευθῆ από τους Καραπάνο³, Undset⁴, Δάκαρη⁵, Sandars⁶ και Hammond⁷. Κοινά γνωρίσματά τους, με έλαφρές παραλλαγές, είναι ἡ κερατόσχημη λαβή με περιχειλίωμα διακοσμημένο με 4 ἐγχάρακτες γραμμές και ἡ μεγάλη ἐπιμήκης λεπίδα με τὴν ὀξεῖα αἰχμὴ και τὴ στενή ἡμικυλινδρική ράχη που είναι διακοσμημένη ἐπίσης με 4 ἐγχάρακτες γραμμές. Σὰν γενική ἰδιορρυθμία τους θεωρεῖται ἡ ὕπαρξη, ἐκτός ἀπὸ τις πιθανές 2 στοιχηδὸν ὀπές τοῦ καυλοῦ⁸, 4 (ἀντὶ τῶν συνηθισμένων 2) ὀπῶν στοὺς ὤμους γιὰ τὰ καρφιά στερεώσεως τῆς ξύλινης ἢ ὀστέινης ἐπένδυσης τῆς λαβῆς⁹. Ἡ ἔλλειψη γλωσσιδίου γιὰ τὴ στερέωση τοῦ ἐπιμήλου και ἡ ὕπαρξη τριγωνικῶν και ἡμικυκλικῶν ἐγκοπῶν στὰ ἄκρα τοῦ καυλοῦ και τῶν προφυλακτῆρων τῆς λαβῆς εἶναι πρόσθετες ἰδιορρυθμίες που χαρακτηρίζουν μόνο τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ξίφη τῆς Μεσογέφυρας (MI. 206A)¹⁰.

Τυπολογικὰ ἀνῆκουν στὸν Τύπο Cι τῆς Sandars¹¹, ὁ ὁποῖος εἶχε μεγάλη διάδοση και εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὰ μέσα ἢ τὸ β' μισὸ τοῦ 15ου

1. *AJA* 67(1963) 147, pl. 24 : 19 (Ζαφέρ Παπούρχ), 149, pl. 24 : 24 (Ἰαλυσός, T. IV), *AE* (1932) 39, πίν. 16A (Λακκίθρα, T. A6).

2. *Epirus*, 321. Σύμφωνα με τὸν Hammond, γιὰ τὰ δύο ξίφη ἀπὸ τὴ Μεσογέφυρα - Κονίτσης ἐσφαλμένα ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Δάκαρη ὅτι βρέθηκαν στὸ Πέραμα

3. *Carapanos*, 102, pl. 57 : 1.

4. *ZfE* (1889) 247, fig. 21.

5. *AE* (1956) 131-135, εἰκ. 6, 7.

6. *AJA* 67 (1963) 145, pl. 21 : 3, 4.

7. *Epirus*, 318-9, και 321-2, ὑποσ. 1, fig. 19 : A-B, E, pl. XXIα, ὅπου ἐσφαλμένα θεωρεῖ τὸ B ὡς σταυρόσχημο. Βλ. Βοκοτοπούλου *AE* (1969) 193, ὑποσ. 4.

8. Κρίνοντας ἀπὸ τὸ ἀκέραιο παράδειγμα τῆς Μεσογέφυρας, γιὰ τὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἡ λαβὴ εἶναι σπασμένη και ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀπῶν τοῦ καυλοῦ ἄγνωστος. Ἡ Sandars ἀναφέρει 1-3 ὀπές γιὰ τὰ δείγματα Cι [*AJA*, 67 (1963) 119].

9. *AE* (1956) 133, *AJA* 67(1963) 120, 145-6, pls. 22 : 5 και 28 : 64, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἰσᾶριθμος ὀπές ἔχουν ἓνα ἀδημοσίευτο ξίφος ἀπὸ τὸ Τέτοβο - Γιουγκοσλαβίας και ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὸ Καραγλάρ Βουλγαρίας. Ἡ ἐπενδυτική ὕλη δὲν εἶναι γνωστή, ἀφοῦ δὲν σώθηκαν ἔχνη της.

10. *AE*, ἔ.ἀ., εἰκ. 7. Ἐλλειψη γλωσσιδίου παρατηρεῖται ἐπίσης στὰ ὅμοια ξίφη ἀπὸ Γρεβενά, Ὀλυμπο, Ἄγ. Θεοδώρους Θεσσαλίας και Καραγλάρ Βουλγαρίας.

11. *AJA*, ἔ.ἀ., σσ. 119-121 και 144-146.

αἰ. π.Χ.¹ στὸν Αἰγαιακὸ χῶρο (Κρήτη), ἀπ' ὅπου καὶ κατάγεται². Ὁ κατάλογος τῆς Sandars³ περιλαμβάνει παραδείγματα ἀπὸ τὴν Κρήτη, τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, τὰ νησιά, τὴν Γιουγκοσλαβία καὶ τὴ Βουλγαρία (συνολικὰ 20). Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν 1 ἀπὸ τὴν Ἀλβανία (Pazhok)⁴ 2 ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα⁵ καὶ 2 ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ Ἀθηνῶν⁶.

Σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τῶν Ἠπειρωτικῶν ξιφῶν, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὴν ΥΕ Π - ΙΙΑ περίοδο⁷, ὁ Δάκαρης καὶ ὁ Hammond συμφωνοῦν ὅτι εἶναι ἐπέισακτα προϊόντα, ὁ πρῶτος ἀπὸ τὴν Κρήτη ἢ τὴ γειτονικὴ Θεσσαλία⁸, ὁ δεῦτερος ἀπὸ τὴ Νότια Ἑλλάδα⁹, ἐνῶ ἡ Sandars δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ντόπιας κατασκευῆς τοὺς ἀπὸ τεχνίτες ποὺ εἶχαν ἀσκηθῆ στὴ Ν. Ἑλλάδα ἢ στὴν Κρήτη¹⁰.

Στὴν τρίτη ομάδα (T u p o u N a u e II)¹¹ ἀνήκει τὸ ξίφος τῆς Ζεραβίνας (A/A. 114), μήκους 0.59 μ., ποὺ χάθηκε¹². Εὐτυχῶς ἔχει δημοσιευθῆ προσεκτικὰ ἀπὸ τὸν Hammond¹³, ὁ ὁποῖος τονίζει τὴν μοναδικότητα τοῦ σχήματός του σὲ σύγκριση μὲ ἄλλα συγγενῆ του ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, Φωκίδα, Τίρυνθα, Μουλιανὰ - Κρήτης (τάφος Β) καὶ Αἴγυπτο, θεωρεῖ δὲ αὐτὸ ἐπέισακτο Κεντροευρωπαϊκὸ προϊόν ποὺ ἔφθασε στὴν Ἠπειρο κατὰ τὴν ΥΕ ΙΙΒ-Γ περίοδο (1250-1100 π.Χ.)¹⁴. Ἀξιοσημείωτο

1. Ἐ.ἀ., σ. 120, ὅπου σημειώνεται ἡ πιθανότης χρονολογήσεως τῶν παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα στὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰ. π.Χ.

2. Ἐ.ἀ. 119 καὶ 125, ὅπου ἡ βόρεια καταγωγὴ τοῦ τύπου ἀποκλείεται («The Cretan palaces give evidence of bronze-working on the spot; so do houses at Malthi and at Trianda, Rhodes. In barbarian lands there is no such evidence»).

3. Ἐ.ἀ. σσ. 144-146.

4. Korkuti, *Communications*, 9f., pl. III : 6.

5. *Mycenaean Achaea* (MS), 489 (PMX. 53 καὶ Berlin 30743).

6. *Athenian Agora*, XIII, 175-6, pl. 36 (III : 17, 18).

7. Σύμφωνα μὲ τὰ ἄλλα τοῦ ἴδιου τύπου ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὴν ἠπειρ. Ἑλλάδα ποὺ ἀναφέρει ἡ Sandars, ἔ.ἀ. Βλ. ἐπίσης *Epirus*, 322 (1450-1350 B.C.).

8. *AE* (1956) 134-135, ὑποσ. 1.

9. *Epirus*, 322.

10. *AJA* 67 (1963) 125. Βλ. ὅμως Hammond, *BSA* 66 (1971) 240, n. 50.

11. J. Naue, *Die vorrömischen Swerter* (München 1903).

12. Βλ. Βοκοτοπούλου, *AE* (1969) 194, ὑποσ. 2.

13. *Epirus*, 319, 323-4, fig. 19 : c, pl. XXIC.

14. Ἐ.ἀ., σσ. 323-4 καὶ ὑποσημειώσεις, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ σελ. 351. Ἐπίσης *SGH*, 43, n. 2. Στὸ σχῆμα εἶναι συγγενέστερο μὲ τὰ δείγματα ἀπὸ τὶς Μυκῆνες καὶ τὴ Φωκίδα. Ὁ Catling ὅμως [*BSA* 63 (1968) 99] δὲν δέχεται αὐτὴ τὴ χρονολογία, ἀλλὰ μὲ βάση παράλληλα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (Κεραμεικὸς - Ἀγορὰ) τὸ χρονολογεῖ ἀργότερα, δηλ. στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ. π.Χ. Ὁ Hammond ἐπανερχεται καὶ ἀνασκευάζει τὴ γνώμη τοῦ Catling [*BSA*, 66 (1971) 230 ff.].

είναι ότι δεν ανήκει σε καμιά από τις 4 γνωστές ομάδες του Catling¹ καθώς η κορυφή της λαβής του είναι ίσια.

Ο μη μυκηναϊκός αυτός τύπος ξιφῶν έχει μελετηθῆ ἑξαντλητικά ἀπὸ τοὺς Cowen², Catling³, Desborough⁴ κ.ά.⁵, χωρὶς νὰ ὑπάρχη ἀκόμη ὀριστική λύση καὶ συμφωνία στὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς του. Ἡ γνώμη ὅμως τοῦ Catling ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη⁶, φαίνεται ἡ πιὸ πιθανὴ καὶ ἔχει γίνῃ δεκτὴ ἀπὸ τοὺς περισσότερους μελετητές⁷.

Στὸν μυκηναϊκὸ κόσμον εἰσάγεται πιθανῶς στὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου⁸, χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα στὴν ἐπόμενη ΥΕ ΙΙΓ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν μεγάλη του διάδοση σὲ θέσεις τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, Κρήτης, Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἴονων νήσων⁹, καὶ ἐπιβιώνει, κατασκευασμένο ἀπὸ σίδηρο, στὴν πρόιμη ἱστορικὴ ἐποχὴ¹⁰.

1. *Antiquity* 35 (1961) 115-122, fig. 2 καὶ *CBMW*, 113-116.

2. *BRGK* 36 (1955) 52 ff. (δὶα τὰ Εὐρωπαϊκὰ δείγματα) καὶ *PPS* 32 (1966) 292-312.

3. *PPS* 22 (1956) 102 ff. καὶ *Antiquity* καὶ *CBMW* ἔ.ά. ("Ὅλα τὰ Αἰγαιακὰ δείγματα).

4. *LMTS*, 67-68.

5. "Ὅπως π.χ. τοὺς Childe, Hawkes, Milojević, Schaeffer, Sprockhoff, Peake, Maxwell-Hyslop, E. Vermeule, Müller-Karpe, Foltiny, Lorimer, Snodgrass, καὶ Σπυρόπουλο. Βλ. γιὰ ἀναφορὰς καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, Catling *CBMW*, 113, ὑποσ. 1 καὶ Σπυρόπουλου, *YEΘ*, 163-169 καὶ ὑποσημειώσεις.

6. *Antiquity* καὶ *CBMW*, ἔ.ά. Ἀρχικὰ ὅμως εἶχε ἐσφαλμένα ὑποστηρίξει ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, Ἑλλαδικὴ καταγωγὴ τοῦ τύπου [*PPS* 22(1956) 125]. Βλ. καὶ *BSA* 63(1968) 98-104, Ἀνδρόνικου, *Βεργίνα*, 261.

7. Μὲ ἐξαίρεση τοὺς Childe, Hawkes, Schaeffer, E. Vermeule, ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴ καὶ τὸν Σπυρόπουλο, ποὺ δέχεται μυκηναϊκὴ προέλευση τοῦ τύπου.

8. *LMTS*, 68. Οἱ Childe (*The Danube in Prehistory*, 250) καὶ Hammond (*Epirus*, 324) ὅμως τοποθετοῦν νωρίτερα (στὸ 1250 π.Χ.) τὴν ἐμφάνιση τοῦ τύπου στὸν Ἑλλαδικὸ ἠώρο. Οἱ Catling καὶ Desborough δέχονται ὅτι ἐφθασαν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὴν Ἑλλάδα μέσω τῆς Ἀδριατικῆς ἢ ἀπὸ τὴ Ν. Ἰταλία, μὲ βαρβάρους μισθοφόρους ποὺ εἶχαν μετακαλέσει οἱ Μυκηναῖοι πρίγκηπες γιὰ βοήθεια στὰ χρόνια τῶν μεγάλων ἀναστατώσεων στὴν Ἀνατ. Μεσόγειο.

9. Βλ. κατάλογο τοῦ Catling στὰ *PPS* καὶ *CBMW*, ἔ.ά. Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἕνα ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία [*AAA* II : 2 (1969) 226-8, figs. 1-2, plan 1] 1 ἀπὸ τὴ Μακεδονία (Βεργίνα) [*AD* 17A (1961-2) 242, πίν. 146a (Τύμβος C)] καὶ 4 ἀπὸ τὴ Β. Ἠπειρο (Ἀλβανία), *Epirus*, 320-1, fig. 20 : H-K.

10. *Antiquity*, 35 (1961) 122, *CBMW*, 116, Lorimer, *Monuments*, 267ff., *LMTS*, 68, Snodgrass, *Early Greek Armour and Weapons* (ἑφεξῆς *EGAW*), 106, Type I.

Αἰ χ μ ἐς δ ο ρ ά τ ω ν¹ [Πίν. 18-20]: Συνολικὰ ἔχουν βρεθῆ 222, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 18 προέρχονται ἀπὸ 14 θέσεις (Καλμπάκι, Γρίμπιανη, Κίπερη, Ἀγία Κυριακὴ, Δωδώνη, Ἀνθοχώρι, Λαχανόκαστρο, Κακουσιοί, Παραμυθιά, Κόνιτσα, Γαρδίκι, Πεστὰ-Σκλίβανης, Μαζαράκι καὶ Μπιζάνι;) 1 ἀπὸ κατάσχεση καὶ οἱ ὑπόλοιπες 3 εἶναι ἄγνωστης προέλευσης. Ὅλες εἶναι χάλκινες, ἐξ ὀλοκλήρου χυτῆς καί, μὲ ἐξαιρέση μία σπασμένη καὶ ἐλλιπῆ ἀπὸ τῆ Δωδώνη (ΜΙ. 910), οἱ ὑπόλοιπες ἔχουν ἐλαφρὰ μόνον σπασίματα καὶ φθορὲς καὶ εἶναι σχετικὰ καλὰ διατηρημένες³. Ὁξειδωση κυανοπράσινη ὡς ἀνοικτὴ πράσινη. Τὸ μῆκος τοὺς ποικίλλει ἀρκετά, κυμαινόμενο μεταξὺ 0.105 μ. καὶ 0.30 μ.

Σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα τῆς λεπίδας διακρίνονται σὲ δύο ομάδες: (α) φυλλόσχημες καὶ (β) φλογόσχημες⁴.

Στὴν πρώτη ομάδα (φυλλόσχημες) ἀνήκουν 13 παραδείγματα (ΜΙ. 221, 704, 910, 3127, 3308, 3309, 3326, 4076, 4375 Α/Α. 124, 123, 124, 125). Μὲ ἐξαιρέση τρία ἀδημοσιεύτα (ΜΙ. 910, 4076, 4375), τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν Δάκαρη⁵, Hammond⁶ καὶ Βοκοτοπούλου⁷. Ὅλα ἔχουν κυκλικῆς τομῆς κωνικὸ ἀλλὸ (ὀμηρικὸς «καυλὸς» ἢ «αὐλὸς»)⁸ μὲ δύο διαμετρικὰ ἀντίθετες ὀπές γιὰ τὴ στερέωση τοῦ ξύλινου δόρατος⁹. Διαφέρουν ὅμως στὸ περίγραμμα τῆς φυλλόσχη-

1. Λόγχεις ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς Ἰακωβίδη (*Περατὴ Β'*, 357) καὶ Σπυρόπουλο (*ΥΕΘ*, 152).

2. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς αἰχμῶν στὴν Ἠπειρο σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες περιοχὲς ἴσως δηλώνει ἰδιαίτερη προτίμηση τῶν κατοίκων στὴ χρῆση τοῦ ὀπλου αὐτοῦ, ἐρμηνεύεται δὲ ἀπὸ τὸν Δάκαρη (*Θεσπρωτία*, 46) ὡς ἀποτέλεσμα ἢ ντόπιας κατασκευῆς τοῦ ἢ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀποικισμοῦ τῆς περιοχῆς κατὰ τὸν 14ο π.Χ. αἰ. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζω ἀνάλογος ἀριθμὸς αἰχμῶν ἔχει βρεθῆ μόνον στὴν Ἀχαΐα [22 παραδείγματα, βλ. *Mycenaean Achaea* (MS), 483].

3. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι συστροφή τοῦ ἄκρου τῆς αἰχμῆς δὲν παρατηρήθηκε. Τὸ ἔθιμο τοῦτο, ἐφαρμοζόμενο γιὰ ἀποτροπιαστικούς ἴσως λόγους, εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες περιοχῆς. Βλ. *AE* (1932) 25, 39, πίν. 16: Α. 6, *Aström, MCBA* 275, n. 1, *AJA* 44 (1940) 22, *Mycenaean Achaea* (MS), 484.

4. Ὁ Catling σὲ πρόσφατη μελέτη του [*BSA* 63 (1968) 106] προτιμᾷ τὴ διάκριση ὁμάδων αἰχμῶν σύμφωνα μὲ τὸν τόπο εὐρέσεως ἐνὸς πολὺ γνωστοῦ δείγματος, π.χ. «Mouliana Class» ἢ «Kephallenia Class».

5. *AI* 20B (1965) 350-1, ὑποσ. 26, σχέδ. 3β-γ, πίν. 415ε-δ (Δωδώνη, Παραμυθιά) καὶ *PPS* 33 (1967) 33, fig. 2, pl. I: 6 (Παραμυθιά).

6. *Epirus*, 340, fig. 23: H, J, L, pl. XXI: c (Λαχανόκαστρο, Κακουσιοί, ἄγνωστης προέλευσης).

7. *AE* (1969) 195-197, εἰκ. 6, 7: δ, 8: ιβ, πίν. 27β: στ, δ, 28α: δ, 28β: ιβ (Μαζαράκι, Ἀνθοχώρι, ἄγνωστης προέλευσης, ΜΙ. 221).

8. Ἰλ. Ν. 162, 608, Π. 115, Ρ. 607.

9. Σῶζεται ἡ ὀξεῖα ἀπόληξη τοῦ ξύλινου δόρατος στὴν αἰχμὴ ἀπὸ τὸ Μαζαράκι, *AE* (1969) 195, ἀρ. 5. Πρβλ. *IIAE* (1925), 46 (Κάτω Γουμένιτσα - Ἀχαΐας).

μης λεπίδας, που είναι πλατειά, σχεδόν τριγωνική, σέ 3 δείγματα (ΜΙ. 704, 3127, Α/Α. 125) και στενή, άτρακτοειδής ή έλλειψοειδής, στα ύπόλοιπα (Α/Α. 121, 123, 124¹, ΜΙ. 221, 3308, 3309, 3326², 910). 'Η επίπεδη ή κυρτή ράχη συνεχίζεται, σταδιακά μειούμενη, ως την όξεϊα ή στρογγυλεμένη άκμή. 'Αξιοσημείωτη είναι ή σχεδόν ολοκληρωτική άπουσία σχισμής στον αύλο και ένισχυτικού δακτυλίου (όμηρικός «πόρκης»³) στο χεϊλος του⁴, στοιχεϊα δηλωτικά τής μονοκόμματης κατασκευής τους με χύσιμο του μετάλλου σε μήτρα, που μπορούν να όφείλονται σε τοπική ιδιορρυθμία και προτίμηση.

Διακόσμηση εγγάρακτη από τρεις παράλληλες κυματοειδεϊς γραμμές παρατηρήθηκε στην άρχή τής λεπίδας ένός μόνο παραδείγματος από τό Μαζαράκι (ΜΙ. 3309)⁵.

Τυπολογικά άνήκουν στους τύπους Α και C του Snodgrass⁶, βρίσκουν δέ παράλληλα στον έλληνικό χώρο⁷, άπ' όπου πιθανώς κατάγονται⁸. Βόρειας, Εύρωπαϊκής καταγωγής ίσως είναι μόνο ή διακοσμημένη άιχμή του Μαζαρακίου (ΜΙ. 3309), που συγγενεύει με όμοιες του πολιτισμού Urnenfelder τής Halstatt Α-Β περιόδου⁹.

'Η δεύτερη ομάδα (φ λ ο γ ό σ χ η μ ε ς) περιλαμβάνει τά ύπόλοιπα 9 παραδείγματα (ΜΙ. 60, 3193, 3310, 3324, 3325, 3328, 3330, Α/Α. 119, 129), που έχουν δημοσιευθί από τόν Δάκαρη¹⁰, Hammond¹¹ και Βοκο-

1. Πρβλ. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, pl. 50:8.

2. Πρβλ. *CBMW*, pl. 14 : f, k.

3. 'Ιλ. Ζ. 319-20, Θ. 494-5.

4. "Ένα μόνο παράδειγμα (ΜΙ. 3326) έχει σχισμή και ένισχυτικό δακτύλιο, βλ. *ΑΔ* 23Β (1968) 293, πίν. 237 α : Γ.

5. *ΑΕ* (1969) 195, άριθ. 6, εικ. 6 : β, πίν. 27β : δ. 'Εγγάρακτη διακόσμηση μικρών παράλληλων γραμμών στη λεπίδα έχει και μιá άιχμή από τήν 'Αχαΐα (PMX. 75), βλ. *Mycenaean Achaea* (MS), 484 και μερικές από τήν Πρόσυμνα, *Prosymna*, 339, fig. 510.

6. *EGAW*, 116, 120, fig. 7 : α, c.

7. Στόν κατάλογο του Snodgrass, (έ.ά.), που περιλαμβάνει δείγματα από τά Μουλιανά, Καλλιθέα, Δελφούς, Περατή, Τίρυνθα (Τύπος Α, LMIII B : 2 - ΥΜ), πρέπει να προστεθοϋν 10 φυλλόσχημες άιχμές από τήν 'Αχαΐα, [βλ. *Mycenaean Achaea* (MS), 483-485] και πάνω από 20 άναφερόμενες από τόν 'Ιακωβίδη (*Περατή Β'*, 357-9) από Κρήτη, Βαφειό, Πρόσυμνα, Δωδεκάνησα, Δώριο, Μυκήνες και Κύπρο.

8. Βλ. *EGAW*, έ.ά., *Περατή Β'*, 359, *ΑΕ* (1956) 124, Σπυρόπουλου, *ΥΕΘ*, 154. Οί Milošić και Hammond όμως ύποστηρίζουν βόρεια, κεντροευρωπαϊκή προέλευση του τύπου [*ΑΔ* 63-64 (1948-49) 25, *RGZM* 2 (1955) 160, *Epirus*, 340].

9. Βλ. Βοκοτοπούλου, *ΑΕ* (1969) 196, ύποσ. 1.

10. *ΑΕ* (1956) 115, 123-4, 131, εικ. 1, 5, *ΠΑΕ* (1960) 123, πίν. 92γ.

11. *Epirus*, 340, fig. 23 : G, I.

τοπούλου¹, τρία δὲ (MI. 60, 3325, 3330) περιλαμβάνονται στοὺς καταλόγους τῶν Desborough² καὶ Snodgrass³.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πολυεδρική διαμόρφωση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κυκλικῆς τομῆς κωνικοῦ αὐλοῦ σὲ 4 αἰχμές (MI. 3325 : 15εδρος, MI. 3330, 3310 καὶ A/A. 129 : 12εδρος)⁴. Διαμπερῆς ὀπή κοντὰ στὴ βάση τῆς λεπίδας γιὰ τὴ στερέωση τοῦ ξύλινου δόρατος⁵, φλογόσχημη λεπίδα μὲ στρογγυλοὺς ὤμους ποὺ συγκλίνουν ἀπότομα (MI. 3324, 3325, 3330, A/A. 119) ἢ ἐλαφρὰ (οἱ ὑπόλοιπες 5) στὸ μέσον, κυρτὴ ράχη ποὺ συνεχίζεται μὲ βαθμιαία μείωση ὡς τὴν ὀξεῖα τριγωνικὴ ἀκμή.

Ἡ ἀπουσία σχισμῆς στὸν αὐλὸ καὶ ἐνισχυτικοῦ δακτυλίου στὸ χεῖλος τοῦ⁶ χαρακτηρίζει καὶ τὶς φλογόσχημες αἰχμές. Τέλος πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ κοῖλο τοῦ αὐλοῦ συνεχίζεται σὲ ἄρκετὸ βάθος τῆς ράχης τῆς λεπίδας τῶν περισσότερων παραδειγμάτων⁷, στοιχεῖο ποὺ σίγουρα διευκόλυνε τὴν ἀσφαλέστερη στειλέωση τοῦ ξύλινου δόρατος.

Τυπολογικὰ ἀνήκουν στὸν τύπο B τοῦ Snodgrass⁸ (lanceolate), ποὺ γενικὰ ἀπὸ ὅλους τοὺς μελετητὲς θεωρεῖται βόρειας, Κεντροευρωπαϊκῆς καταγωγῆς⁹. Λίγα παράλληλά τους ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς θέσεις,

1. *AA* 23B (1968), 293, πίν. 237α : A, *AE* (1969) 197-199, εἰκ. 6 : γ, 7 : α, ε, ι, ια, 8 : ιγ, πίν. 27β : γ, 28α : α, β, γ, ε, ζ, η, ι, 28β : ιγ. Ὁ κατάλογος τῆς Βοκοτοπούλου (ξ.ἀ., σ. 197, ὑποσ. 1) περιλαμβάνει 15 ἀπὸ τὶς 22 ἡπειρωτικὲς αἰχμές.

2. *LMTS*, 66-7.

3. *EGAW*, 119 (Type B : B1, B5 καὶ στὸ τέλος τῆς σελίδας χωρὶς ἀριθμὸ. Οἱ Snodgrass καὶ Desborough ὀρθά, νομίζω, κατατάσσουν τὴν αἰχμὴ ἀπὸ τὸ Καλμπάκι στὶς φλογόσχημες, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Δάκαρη καὶ Hammond ποὺ τὴν θεωροῦν ἀντίστοιχα «νοτίου προελεύσεως» καὶ «φυλλόσχημη».

4. Αἰχμές μὲ πολυεδρικό αὐλὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιες στὴ Χαλκὴ Ἐποχή. Μόνο μία φλογόσχημη ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα (PMX. 346) μὲ 10εδρο αὐλὸ μοῦ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ χῶρο, βλ. *Mycenaean Achaea* (MS), 485. Ἀντίθετα εἶναι συχνότερες στοὺς πρώιμους ἱστορικοὺς χρόνους [βλ. *BCH* 62 (1938) pl. 34 - 5 (Δελφοί) καὶ *JdI* 77 (1962) 89, εἰκ. 7 : 4 καὶ 90, εἰκ. 8 : 6 (πρώιμοι Γεωμετρικοὶ τάφοι Κεραμεικοῦ)] καὶ ἰδιαίτερα συνηθισμένες στὴν Ἰταλία (βλ. *EGAW*, 128, n. 19).

5. Σὲ τρεῖς αἰχμές (Καλμπακίου, Γρίμπιανης καὶ Μαζαρακίου) βρέθηκαν στὸ κοῖλο τοῦ αὐλοῦ τμήματα τοῦ ξύλινου δόρατος [βλ. *AE* (1956) 124, 131, εἰκ. 1, (1969) 198].

6. Ἡ ἔλλειψη τέτοιου δακτυλίου δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς σίγουρο μεταγενέστερο γνώρισμα τῶν αἰχμῶν, βλ. Evans, *The Shaft Graves and Beehive Tombs of Mycenae*, 39, *PM IV*, 843, ἀλλὰ Lorimer, *Monuments*, 255, n. 1.

7. Βλ. *AE* (1969) 196-197, εἰκ. 6 : γ, 7 : ε, ι, ια.

8. *EGAW*, 119, fig. 7 : b.

9. Childe, *PPS* 14 (1948) 185, n. 4, Milojević, *AA* 63-64 (1948-49) 15, Δάκαρης, *AE* (1956) 131, Desborough, *LMTS*, 66-67, Catling, *CBMW*, 121, Sandars, *Antiquity* 38 (1964) 258-62, Βοκοτοπούλου, *AE* (1969) 199, Snodgrass, ξ.

πού χρονολογούνται στην τελευταία μυκηναϊκή περίοδο (ΥΕ ΙΙΙΓ) και στους ιστορικούς χρόνους¹, δείχνουν ότι ή χρήση τους στον αίγαιακό χώρο, όπου πιθανώς έφθασαν μέσω Ήπειρου και τής Αδριατικής² γύρω στο 1300-1200 π.Χ.³, ήταν περιορισμένη, έστω και αν ο τύπος έπιβίωσε στην ιστορική έποχή.

Ή Lorimer⁴ και πρόσφατα ο Snodgrass⁵ έχουν ασχοληθί με τό πρόβλημα τής χρήσης, διάδοσης και χρονολόγησης τών αίχμωv δοράτων, αλλά μια νέα, πληρέστερη και συστηματικώτερη μελέτη τους είναι άπαραίτητη. Ο τύπος αυτός του όπλου είναι γνωστός στον έλληνικό χώρο από τήν ΜΕ έποχή⁶ και τους πρώιμους μυκηναϊκούς χρόνους⁷, χρησιμοποιείται δέ, με διάφορες παραλλαγές στο σχήμα, σ' έλη τή μυκηναϊκή έποχή και έπιβιώνει στους ιστορικούς χρόνους⁸. Από παραστάσεις ταφικών στηλών, έμπιεστων έγχειριδίων, κοσμημάτων, τοιχογραφιών και άγγείων⁹ συμπεραίνομε ότι οι αίχμες χρησιμοποιούνται τόσο για κυνήγι

ά., σσ. 119, 208 («a Mycenaean origin for the type is, on present evidence, impossible») και Κωστούρου, *AAA* V:2 (1972) 327.

1. Βλ. κατάλογο Desborough, έ.ά. (Ίθάκη - Πόλις: 1, Κεφαλληνία - Μεταξάτα: 2, Άχαία - περιοχή Πατρών: 2, Κρήτη - Μουλιανά: 1 και Θήβες - Ashmolean Museum: 1) και Snodgrass, έ.ά., από τόν κατάλογο του όποίου όμως λείπουν τά 2 Άχαϊκά παραδείγματα, αναφέρονται δέ δύο άλλα από τους Δελφούς (άχρονολόγητο) και τήν Κόρινθο (κλασσιικής έποχής). Πρβλ. έπίσης *Epirus*, 351 (Άλβανικά δείγματα).

2. Κρίνοντας από τό γεγονός ότι τά ήπειρωτικά δείγματα είναι περισσότερα και, με έξαιρέση εκείνο τών Μουλιανών, πρωιμότερα (ΥΕ ΙΙΒ) τών άλλων έλληνικών όμοιων αίχμωv, βλ. και *LMTS*, 67 και *EGAW*, 134.

3. *LMTS*, 67 («before or during the course of LH ΙΙΙC»), *Epirus*, 348, fig. 23F (αίχμη από Vajzë Άλβανίας).

4. *Monuments*, 254 ff.

5. *EGAW*, 134-139.

6. R. Seager, *Mochlos*, 75, fig. 45, XX12, (MM ΙΙΙ), Μυλωνά, *Κύκλος Β'*, 30, 325 (άρ. Α-258) (ΜΕ ΙΙΙ), *Περατή Β'*, 359, *Epirus*, 339 (Βόρειος Ήπειρος).

7. *Schachtgräber*, 206, *Κύκλος Β'*, 325, πίν. 57γ, 123β, 150α.β (Γ-276, Λ-299, Ν-308), *Monuments*, 256.

8. Βλ. κατάλογο παραδειγμάτων από Ίακωβίδη (*Περατή Β'*, 357-9) και Snodgrass (*EGAW*, 115-134). Έπίσης Milošić. *RGZM* 2 (1955) 159-160, εικ. 3: 7.

9. *BSA* 25 (1921-23) 134, fig. 30: VIIIa, 136, fig. 31: XIa, 131, pl. XX: IV, *Schachtgräber*, 95-96, άρ. 394, πίν. XCIII-XCIV, 49, άρ. 35, πίν. XXIV, 74, άριθ. 241, πίν. XXIV, Tsountas-Manatt, *The Mycenaean Age*, pl. XVIII (Warrior Vase), *Κύκλος Β'*, 33, 34, πίν. 12: Α-490 και PN ΙΙ, pls. 121 (16 H 43), 122 (18 H 43 και 21 H 48), 123 (26 H 64), 124 (29 H 64) (Πύλος).

(«σιγῦναι»)¹ ὅσο καὶ κυρίως γιὰ πόλεμο (ὀμηρικὰ «ἐγχη»)² ὡς ἐπιθετικὰ ὅπλα γιὰ πλήξη καὶ διάτρηση τοῦ ἀντιπάλου³.

Ἀπὸ τὰ Ἠπειρωτικὰ δείγματα μόνο δύο φυλλόσχημες - ἔλλειψοειδεῖς (MI. 3308, A/A. 124) φαίνεται ὅτι ἀνῆκαν σὲ κυνηγετικά ἀκόντια⁴, ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες (φυλλόσχημες καὶ φλογόσχημες) προωρίζονταν μᾶλλον γιὰ πολεμικὴ χρῆση,

Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν Ἠπειρωτικῶν αἰχμῶν εἶναι δύσκολη, καθὼς γιὰ ἀρκετὲς ἀπ' αὐτὲς (13 συνολικά: MI. 3326, 221, 3193, 3324, 3328, 910, 4076, 4375, A/A. 119, 123, 124, 125, 129) δὲν γνωρίζομε τὸν τόπο ἢ τίς συνθῆκες εὐρέσεώς τους. Γενικά ὅμως μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι οἱ φυλλόσχημες εἶναι πρωϊμότερες⁵ τῶν φλογόσχημων, πού εἶναι ἄγνωστες, σύμφωνα μὲ τὰ σημερινὰ στοιχεῖα, στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο πρὶν ἀπὸ τὴν ἸΕ ΠΙΒ ἐποχῆ⁶ (χωρὶς φυσικὰ νὰ ἀποκλείεται ἡ συνύπαρξις τῶν δύο τύπων στοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους). Ἀπὸ τίς χρονολογημένες, πρωϊμότερη εἶναι ἡ φυλλόσχημη τῆς Παραμυθιάς (MI. 3127) (ἸΕ ΠΙΑ-B), ἀκολουθοῦν 7 ἄλλες (MI. 60, 3325; 3330; 704, 3308, 3309, 3310: ἸΕ ΠΙΒ), ἐνῶ ἐκείνη ἀπὸ τὸ Ἀνθοχώρι (A/A. 121) τοποθετεῖται ἀπὸ τὴ Βοκοτοπούλου⁷ στὴν ἸΕ ΠΙΒ - Ἰπομυκηναϊκὴ περίοδο. Οἱ 13 ἀχρονολόγητες, μὲ βᾶσις παράλληλά τους ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς, θὰ μπορούσαν μὲ ἐπιφύλαξιν νὰ τοποθετηθοῦν στὰ χρονικά πλαίσια τῆς Ἰστερης Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς (ἸΕ ΠΙΑ-Γ)⁸.

1. BSA 37 (1936-37) 187-191 καὶ 47 (1952) 256. Βλ. ἐπίσης *Περατὴ Β'*, 359, *EGAW*, 115, n. 3, καὶ *AE* (1889) 130 κ.έ. Βλ. καὶ τοιχογραφίαις Τίρυνθας, *Tiryns II*, pl. I: 6, pp. 5-6 καὶ pl. XI: 5.

2. *Monuments*, 256, καὶ 258-9 (γιὰ τὴ χρῆσις τοῦ ὄρου στὸν Ὀμηρο).

3. Ὁ Snodgrass (*EGAW* 136) παραδέχεται ὅτι «the problem of distinguishing between throwing and thrusting - spears remains unsolved», ἐνῶ ὁ Hammond (*Epirus*, 339) ὑπενθυμίζει τὴ διάκρισις τοῦ Evans μεταξὺ αἰχμῶν δοράτων (spearheads) καὶ αἰχμῶν ἀκοντίων (javelin - heads), τὴν ὁποία καὶ ἀκολουθεῖ. Βλ. ἐπίσης Μυλωνᾶ, *Κύκλος Β'*, 325 καὶ *ΔΝΕ Β'*, 246.

4. Μὲ στρογγυλεμένη ἀκὴ καὶ ἐλαφρὰ ἐπίπεδη (Μαζαρακίου) ἢ καθόλου ράχη (Κακουσιῶν) καὶ πιθανῶς μικρὸ κοντό. Πρβλ. *Περατὴ Β'*, 358-9, εἰκ. 157, καὶ *ΥΕΘ*, 155, πίν. 18.

5. Βλ. *AE* (1969) 199, *AAA V:2* (1972) 326-7.

6. Βλ. Βοκοτοπούλου *AE*, ἔ.ἀ. Μὲ ἐξαίρεσις ἴσως τὴ φλογόσχημη τῆς Κίπερης, ἡ ἀρχικὴ χρονολόγησις (ἸΕ ΠΙ Β) τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῇ ὕστερα ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἐπανεξέτασις καὶ ἀκριβέστερη χρονολόγησις (ἸΕ ΠΙ Α-Β) τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου.

7. *ΑΔ* 23 Β (1968) 293, πίν. 237α (Β).

8. Βλ. Δάκαρη *PPS*, 33 (1967) 35-36, *Θεσπρωτία*, 56, καὶ Σπυρόπουλου *ΥΕΘ*, 152 κ.έ.

Λίθινες αίχμες βελῶν : Ἔχουν βρεθῆ σὲ τρεῖς μόνο θέσεις (Δράγανη, Νεκρομαντεῖο καὶ Ἄετός, Α/Α. 138, 139, 140). Ἡ αἰχμή ἀπὸ τὸν Ἄετὸ εἶναι μισχωτή, ἐνῶ δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ ἀριθμὸς οὔτε τὸ σχῆμα ἀπὸ τὶς δύο ἄλλες θέσεις. Ὁ Δάκαρης ἀναφέρει¹ ὅτι εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ πυριτόλιθο καὶ χρονολογοῦνται στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Πυριτολιθικὲς αἰχμὲς βελῶν τῆς Χαλκῆς Ἐποχῆς εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς περιοχὲς² καὶ ἀπὸ τὴ γειτονικὴ Ἀλβανία³, ἔχουν δὲ μελετηθῆ ἀπὸ τὸν Wace⁴ καὶ τὴ Logimer⁵, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν γιὰ τὰ Νοτιοελλαδικὰ παραδείγματα Αἰγυπτιακὴ προέλευση, ἐνῶ ὁ Karo τὶς ἀνάγει σὲ βόρεια πρότυπα⁶. Τὰ Ἡπειρωτικὰ δείγματα ὅμως, ποὺ φαίνεται ὅτι συνεχίζουν τὴν παράδοση τῆς Ἐποχῆς τοῦ Λίθου⁷, εἶναι πιθανώτατα ντόπιας καταγωγῆς καὶ κατασκευῆς, ἀφοῦ ὁ πυριτόλιθος, σ' ἀντίθεση μὲ τὴ σπανιότητα καὶ τὴν κακὴ ποιότητα ἐκείνου τῆς Νότιας Ἑλλάδας, εἶναι ἄφθονος καὶ ἀρίστης ποιότητος στὴν περιοχὴ⁸.

Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ὄπλου, ποὺ προωριζόταν κυρίως γιὰ κυνήγι καὶ λιγώτερο γιὰ πόλεμο⁹, κατασκευαζόταν ἐπίσης στὸν Αἰγαιακὸ χῶρο

1. *Θεσπρωτία*, 64, 66, *ΠΑΕ* (1963) 91.

2. Στὸν κατάλογο τοῦ Wace (*ChT*, 222, ὑπόσ. 6-12) καὶ τῆς Logimer, (*Monuments*, 278, ὑπόσ. 2) μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, Κακόβατο, Θορικὸ, Πρόσυμα, Δενδρὰ καὶ Μάλθη, πρέπει νὰ προστεθοῦν μερικὰ ἀκόμη ἀπὸ τὸν Ταφικὸ Κύκλο Β' τῶν Μυκηνῶν (*Κύκλος Β'*, 346-7, πίν. 123 δ) τὸ ἀνάκτορο τοῦ Νέστορος (*PN I*, 59, 62, 100, 155, 202, 234, 259, 286, 291, 306, 311, 321, 322, 325, 329, 347, figs. 267, 264, 283, 294, 300, 302, 307, 308, 315, 319, 320, *PN III*, 7, 16, 24, 25, 28, 31, 32, 37, 42, 46, 49, 51, 60, 102, 104, 113, 127, 135-137, 139, 140, 143, 146, 158, 162, 169, 178, figs. 104, 107, 109, 110, 112, 106, 114, 115, 194, 226, 230, 231, 236) τὸν Ἅγιο Κοσμᾶ - Ἀττικῆς (Μυλωνᾶ, *Aghios Kosmas*, 144) καὶ Χοιροσπηλιὰ - Λευκάδας [Velde, *ZfE*, (1912) 856, fig. 8, Dörpfeld, *Alt - Ithaka* (1927) Suppl. 70 right].

3. *Epirus*, 338 (Vajzë, Tumuli A, B).

4. *ChT*, 59, 187, 222.

5. *Monuments*, 278.

6. *Schachtgräber*, 208, πίν. CI : 536-540.

7. Βλ. Θ. Παπαδοπούλου, «Ἡ Ἐποχὴ τοῦ Λίθου στὴν Ἡπειρο» (*Δωδώνη*, 1974), 130-1, εἰκ. 4 : ι-κ.

8. Ὁ Τσουντας χαρακτηριστικὰ ὑποστηρίζει (*Δ-Σ*, 328) ὅτι ὁ πυριτόλιθος ποὺ χρησιμοποιοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ Θεσσαλοὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀλβανία καὶ τὴν Ἡπειρο.

9. Βλ. *Monuments*, ἔ.δ. *Κύκλος Β'*, 347. Τοῦτο δηλώνεται καὶ σὲ παραστάσεις διαφόρων μινωϊκῶν καὶ μυκηναϊκῶν ἀντικειμένων, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι θηρευτικὲς [π.χ. χρυσοὶ δαχτυλίδι καὶ ἐγχειρίδιο μὲ ἐνθετη διακόσμηση τάφου IV Μυκηνῶν (*JHS* 45 (1925) 34 fig. 35, *PM IV*, 575, fig. 557) καὶ σφραγι-

καὶ ἀπὸ ὀψιανό, Μηλιακῆς πιθανῶς προελεύσεως¹, καὶ σπανιώτερα ἀπὸ χαλκό². Ἡ χρῆση του, πὺ προϋποθέτει τὴ γνώση τοῦ τόξου, χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ἐποχὴ, συνεχίζεται στοὺς ΠΕ καὶ ΜΕ χρόνους (λίθινες)³, καθὼς καὶ σ' ὀλόκληρη τὴ Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ (χάλκινες καὶ λίθινες)⁴ καὶ ἐπιβιώνει στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους⁵.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὅπως τονίσθηκε στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς μελέτης, εἶναι δύσκολο νὰ καταλήξῃ κανεὶς σὲ τελικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ στὴν Ἠπειρὸ. Τοῦτο προϋποθέτει συστηματικὲς ἀνασκαφές, μελέτη καὶ δημοσίευση τῶν εὐρημάτων, συζήτηση τῶν προβλημάτων πὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ συσχέτιση μὲ πολιτιστικὰ στοιχεῖα ἄλλων περιοχῶν καὶ γενικώτερα καλὰ θεμελιωμένη καὶ πλήρη γνώση τοῦ προϊστορικοῦ Ἠπειρωτικοῦ χώρου. Καί, γιὰ τὴν ὥρα, μᾶς λείπουν πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα.

δόλιθο κορνεάλης ἀπὸ Κνωσό (Furtwängler, *Ant. Gemmen*, pl. II : 24)] καὶ σπανιώτερα πολεμικὲς [π.χ. στεάτινο ἀγγεῖο ἀπὸ Κνωσό (*PM III*, 106, fig. 59) καὶ ἀσημένιο ρυτὸ πολιορκίας τάφου IV Μυκηνῶν (*Schachtgräber*, 106, 174-5, εἰκ. 35, 83-4, No 481)].

1. Βλ. *ChT*, 222 καὶ *Monuments*, ξ.ἀ.

2. Βλ. κατάλογο τοῦ Wace (*ChT*, 59, ὑποσ. 6) καὶ τῆς Lorimer (*Monuments*, ξ.ἀ., ὑποσ. 5) στὸν ὁποῖο πρέπει νὰ προστεθοῦν δείγματα ἀπὸ τὸν Ταφικὸ Κύκλο Β' τῶν Μυκηνῶν (*Κύκλος Β'*, 326, πίν. 72α), τὸ ἀνάκτορο τοῦ Νέστορος (*PN I*, 234, 240, 303, 306-7, 311, 321-2, figs. 295, 292-3, 306, 308, 316, *PN III*, 24, 75, 100, 104, 112, 123-4, 226, 232, figs. 109, 194, 195, 291), τὴν Ἰαλυσὸ - Ρόδου [*Anuario*, 6-7 (1923-24) 220, fig. 142] καὶ Κύπρο, (*CBMW*, 130 ff.).

3. Βλ. Buchholz, *JdI* 77 (1962) 1-58, ὅπου καὶ κατάλογος τῶν Αἰγαιακῶν παραδειγμάτων, *Prosymna*, 254, 458 (ὅπου ὁ Blegen ὑποστηρίζει ὅτι οἱ λίθινες αἰχμὲς προηγοῦνται χρονολογικὰ τῶν χάλκινων) *Κύκλος Β'*, 347 καὶ Buchholz - Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus*, 48, fig. 20 (διάγραμμα τυπολογικῆς ἐξέλιξης τῶν αἰγαιακῶν αἰχμῶν βελῶν : NL/LM III C).

4. Ὅποτε χρησιμοποιοῦνται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ χάλκινες (βλ. *CBMW*, ξ.ἀ.) χωρὶς νὰ ἐκτοπίζου τὶς λίθινες. Βλ. παραδείγματα, παραπάνω, ὑποσ. 2 καὶ Catling, ξ.ἀ., σσ. 132-3, ὅπου τυπολογικὴ κα τάταξη (4 τύποι) καὶ κατάλογος ὄλων τῶν Αἰγαιακῶν χαλκῶν παραδειγμάτων.

5. Στὴν Κρήτη διαπιστώνεται αὐτὴ ἡ ἐπιβίωση, ἐνῶ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, μὲ ἐξαίρεση ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν Κεραμεϊκὸ (Πρωτογεωμετρικὸ) καὶ 4 ἄλλα ἀπὸ τὴ Βεργίνα (πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου), σημειώνεται περιοδικὴ ἀπουσία του στοὺς Πρωτογεωμετρικοὺς καὶ Γεωμετρικοὺς χρόνους. Βλ. σχετικὴ συζήτηση καὶ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Snodgrass (*EGAW*, 142, 148, 156) καὶ Lorimer (*Monuments*, 227).

Τὰ συμπεράσματά μας ἐπομένως ἔχουν προσωρινὸ χαρακτήρα, βασίζονται δὲ κυρίως καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴ μελέτη τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων ποὺ ἐπιχειρήθηκε παραπάνω καὶ λιγώτερο σὲ ὅ,τι νομίζομε ὀρθὸ ἀπὸ τὶς γνώμες καὶ τὰ συμπεράσματα προηγουμένων μελετητῶν τῆς Ἡπείρου¹.

Εἰδικώτερα καὶ πιὸ συγκεκριμένα διαπιστώνονται μὲ λιγώτερη ἢ περισσότερη ἀσφάλεια τὰ ἀκόλουθα: 1) συνέχεια κατοίκησης τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν προηγούμενη Νεολιθικὴ ἐποχὴ στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (π.χ. οἰκισμὸς Καστρίτσας Ἄετοῦ, περιοχὴ Κωκυτοῦ - Παραμυθιάς)², ἐνῶ ἀπουσία λειψάνων μονίμων οἰκισμῶν τῆς ΠΕ καὶ ΜΕ περιόδου καὶ ἡ χρῆση παραδοσιακῶν τύπων ἀγγείων καὶ λίθινων ἐργαλείων σ' ὀλόκληρη τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ὑποδηλώνουν τὴν ἐπιβίωση τοῦ κτηνοτροφικοῦ-νομαδικοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν κατανομὴ ὅμως τῶν θέσεων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ποὺ εἶναι, συγκριτικὰ μὲ τὶς Νεολιθικῆς, περισσότερες (65-12) καὶ ἔχουν ἐπισημανθῆ σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ Ἡπειρωτικοῦ χώρου, μποροῦμε νὰ ὑποθέσωμε σημαντικὴ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Τοῦτο, ἴσως, ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν στὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς, στὴν καλύτερη κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ στὴν ἀξιοποίηση τῶν φυσικῶν πόρων τῆς περιοχῆς καὶ τῶν δυνατοτήτων τῶν κατοίκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ στὸν ἀποικισμὸ τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν Ν. Ἑλλάδα καὶ τὸν ἐρχομὸ νέων κατοίκων ἀπὸ τὸ Βορρᾶ³, κατὰ τοὺς τελευταίους ΥἼ χρόνους.

2) Οἱ λίγες θέσεις (7 καὶ 6 ἀντίστοιχα στὴν καθεμιὰ) καὶ τὰ φτωχὰ εὐρήματα τῆς Πρώιμης καὶ Μέσης Χαλκοκρατίας, (κεραμεικὴ ἐγχώρια II καὶ III, ἕνας κιβωτιόσχημος τάφος, λίγα χάλκινα μαχαίρια), δὲν ἐπιτρέπουν ἀκόμη τὴ διαμόρφωση ὅποιασδήποτε εἰκόνας σχετικῆς μὲ τὴν κατάσταση καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς περιοχῆς σ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους, πολὺ δὲ περισσότερο συσχέτιση μὲ ἄλλες καλύτερα ἐρευνημένες περιοχὲς (π.χ. Ἀργολίδα, Μεσσηνία). Πολιτιστικὲς σχέσεις, ἐπιδράσεις καὶ ἐπαφὲς μὲ τὴν Ν. Ἑλλάδα καὶ τὴ Μακεδονία χρονολογούμενες ἀπὸ τὸν Hammond⁴, μὲ βάση τὴν κεραμεικὴ, στὴν τελευταία φάση τῆς ΠΕ καὶ στὴν ΜΕ περίοδο, χρειάζονται ἐνίσχυση καὶ ἐπιβεβαίωση καὶ ἀπὸ ἄλλα εἶδη εὐρημάτων (π.χ. τάφους, οἰκισμούς).

1. Εὐαγγελίδη, Δάκκαρη, Βοκοποπούλου, Lepore, Hammond, βλ. παραπάνω, σελ. 271, ὑποσ. 2.

2. ΠΑΕ, (1951) 183, (1952) 369, 384, *Cassopala*, 26, 29, *Θεσπρωτία*, 64, 66.

3. Βλ. Δάκκαρη, *Οἱ Γενεαλογικοὶ Μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, 8 κ.έ., *Θεσπρωτία*, 50, *Cassopala*, 27, *Epirus* 353, 389 ff., *SGH*, 37 ff., *Lepore*, 86 ff.

4. *Epirus*, 312, 341.

3) Ἡ γνώση μας γιὰ τὴν τρίτη περίοδο τοῦ Χαλκοῦ εἶναι καλύτερη καὶ πληρέστερη, καθὼς ὁ ἀριθμὸς τῶν ΥἼ θέσεων εἶναι παραπάνω ἀπὸ διπλάσιος σὲ σύγκριση μὲ ἐκεῖνον τῶν δύο προηγούμενων περιόδων μαζί (33-13) καὶ τὰ εὐρήματα περισσότερα καὶ καλύτερα μελετημένα καὶ χρονολογημένα. Ἀξίζει ὅμως ἰδιαίτερα νὰ σημειωθῇ ὅτι: (α) ὅλα σχεδὸν τὰ εὐρήματα ἀνήκουν στὴν ΥἼ III καὶ τὰ περισσότερα στὶς ΥἼ IIIB καὶ Γ φάσεις, ἐνῶ οἱ πρώιμες Ὑστεροελλαδικές φάσεις (ΥἼ I καὶ II) παραμένουν, γιὰ τὴν ὥρα, σχεδὸν ἄγνωστες (β) μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις (θολωτὸς τάφος Κίπερης, κλίβανος Δωδώνης, ἀκρόπολη Ἐφύρας), τὰ περισσότερα εἶναι κτερίσματα ἀπὸ κιβωτιόσχημους τάφους, καὶ (γ) τὰ περισσότερα εἶναι χάλκινα ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα, ἐνῶ τὰ ἀγγεῖα εἶναι λίγα καὶ τὰ κοσμήματα σπάνια.

Ἀπὸ τῆ μελέτη τῶν ΥἼ λειψάνων καὶ εὐρημάτων συμπεραίνομε ὅτι (α) οἱ κάτοικοι, ἔντονα συντηρητικοὶ καὶ αὐστηρὰ προσκολλημένοι στὸν παραδοσιακὸ τρόπο ζωῆς, συνεχίζουν νὰ ζοῦν σὲ ἀτείχιστους γεωργοκτηνοτροφικοὺς ἡμιμόνιμους ἢ μόνιμους οἰκισμοὺς ἀποτελούμενους ἀπὸ λίγες κυκλικές (ἢ καὶ ὀρθογώνιες καὶ ἐλλειψοειδεῖς) ἀχυρόπλεκτες ἢ πασσαλόπηκτες καλύβες, χτισμένες σὲ λόφους ἢ σὲ βουνοπλαγιές κοντὰ σὲ πηγές καὶ σὲ βοσκοτόπια, ὅπως συνηθίζουν καὶ σήμερα ἀκόμη οἱ Βλάχοι κτηνοτρόφοι τῆς περιοχῆς¹. Καθὼς δὲν ἀντιμετωπίζουν κίνδυνον ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς καὶ ζοῦν εἰρηνικὰ μεταξὺ τους δὲν νιώθουν τὴν ἀνάγκη νὰ ὀχυρώσουν μὲ τείχη τοὺς μικροὺς οἰκισμοὺς τους νωρίτερα ἀπὸ τοὺς ΥἼ III χρόνους. Χρησιμοποιοῦν χειροποίητα πήλινα ἀγγεῖα, ὅπως ἐπίσης ξύλινα, λίθινα καὶ χάλκινα σκεύη, ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα κυνηγιοῦ.

Τειχισμένοι οἰκισμοὶ μὲ ἀκρόπολη — μίμηση μυκηναϊκῶν προτύπων — καὶ σημαντικὴ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ χάλκινων ἐργαλείων καὶ ὄπλων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα θεωροῦνται ὡς Νοτιοελλαδικὰ, ἄλλα ὡς Κεντροευρωπαϊκὰ καὶ ἄλλα ὡς ντόπια προϊόντα, παρατηροῦνται στοὺς τελευταίους ΥἼ χρόνους καὶ ἰδιαίτερα στὴν ΥἼ IIIB-Γ ἐποχῇ, ἐρμηνεύονται δὲ ὡς ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, ἀλλὰ καὶ ἀντιμετωπίσεως νέων συνθηκῶν καὶ ὄρων διαβιώσεως τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀσφάλειά τους δηλ. στὴν ταραγμένη αὐτῇ ἐποχῇ ἀπαιτοῦσε ὀχύρωση τῶν οἰκισμῶν καὶ προσαρμογὴ στὰ νέα μέσα πολεμικῆς τέχνης ποὺ εἶχαν ἀναπτυχθῇ στὸν Αἰγαιακὸ καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸ χῶρο.

(β) Σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συνηθίζεται στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, συνεχίζουν νὰ θάβουν τοὺς νεκροὺς τους σὲ μικροὺς κιβωτιόσχημους τάφους²,

1. Δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα ὑπάρξεως λίθινων οἰκοδομημάτων, ἂν καὶ ὡς σήμερα δὲν ἔχουν βρεθῇ. Βλ. *Θεσσαλία*, 68.

2. Ἄν δεχθοῦμε τὴ γνώμη τοῦ Styrenius, βλ. παραπάνω, σελ. 278, ὑποσ. 6.

με μόνη εξαίρεση τὸ θολωτὸ τάφο τῆς Κίπερης, ποὺ γενικὰ θεωρεῖται ὡς Νοτιοελλαδικὸ στοιχεῖο τῶν Μυκηναίων ἀποικίων.

(γ) Οἱ ἐξωτερικὲς σχέσεις καὶ ἐπαφὲς τῆς περιοχῆς εἶναι σημαντικὲς, ἀλλὰ ἀσταθεῖς καὶ χρονικὰ περιορισμένες στὸ τέλος τῆς ΥἚ ἐποχῆς (14-13ος αἰ. π.Χ.), εἶναι δὲ κυρίως ἐμπορικὲς καὶ λιγώτερο πολιτιστικὲς. Τὰ παράλια τῆς ΝΔ. Ἡπείρου (Θεσπρωτία, Κασσωπαία) με τοὺς ὄρμους καὶ τὶς ἐκβολὲς τῶν πλωτῶν στὸν κάτω ροῦ ποταμῶν Ἀράχθου, Λούρου, Ἀχέροντα καὶ Καλαμᾶ, εὐνοοῦν τὴν ἐγκατάσταση ναυτικῶν βάσεων καὶ τὴν ἴδρυση ἀποικιῶν τῆς Μυκηναϊκῆς Ἑλλάδας¹ (π.χ. Ἐφύρα, Τορύνη), ποὺ διευκολύνουν τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγές της², ἀλλὰ καὶ ἐξασφαλίζουν τὸν ἔλεγχο τῆς σημαντικῆς θαλάσσιας ὁδοῦ τῆς Ἀδριατικῆς, ποὺ ὀδηγεῖ στὴ Δύση καὶ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Παράλληλα οἱ χερσαῖες διαβάσεις τῆς κοιλάδας τοῦ Λούρου καὶ τῆς Πίνδου (Μετσόβου - Ζυγοῦ) διευκολύνουν πιθανῶς³ τὴν ἐπικοινωνία τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Ἡπείρου με τὶς γειτονικὲς περιοχὲς τῆς Αἰτωλοκαρνανίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Οἱ Ἡπειρώτες ἀνταλλάσσουν τὰ ἐγχώρια προϊόντα τους (κτηνοτροφικά, ξυλεία, βέλη καὶ πυριτόλιθο) με Κρητομυκηναϊκὰ προϊόντα (κυρίως χάλκινα ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα καὶ λιγώτερο ἀγγεῖα καὶ κοσμήματα).

Οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις ὅμως τῆς περιοχῆς δὲν περιορίζονται στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο, ἀλλὰ ἐκτείνονται εὐρύτερα στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Ἀπὸ ἐκεῖ φθάνουν μέσω τῆς θαλάσσιας ὁδοῦ τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τῶν χερσαίων διαβάσεων τῆς Ἰλλυρίας, Σερβίας καὶ Δ. Μακεδονίας διάφορα προϊόντα (κυρίως χάλκινα ἐργαλεῖα, ὄπλα καὶ κοσμήματα, π.χ. πελέκεις, δρεπανοειδῆ μαχαίρια, φλογόσχημες αἰχμές, ξίφη Τύπου Naue II, σπειροειδῆ κοσμήματα καὶ χάντρες ἀπὸ ἤλεκτρο)⁴, ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν σύγχρονο πολιτισμὸ (Lausitz culture) τῶν παραδουναβίων περιοχῶν⁵.

Ὁ χαρακτήρας ἐπομένως τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς Ἡπείρου στὴν ΥἚ ἐποχὴ εἶναι ἰδιόμορφος, καθὼς συναντῶνται διάφορα ξένα ἀνο-

1. Ὁ Δάκαρης ὑποστηρίζει (*Cassopaia*, 28) ὅτι οἱ ἀποικοὶ Μυκηναῖοι πιθανῶς προέρχονται ἀπὸ τὴ Δ. Πελοπόννησο, ἀπ' ὅπου κατάγονται καὶ οἱ ἀποικοὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων τοῦ 7ου π.Χ. αἰ., ἢ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὰ γειτονικὰ Ἴονια νησιά τῆς Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης.

2. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴ παράδοση, σύμφωνα με τὴν ὁποία ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπισκέφθηκε πολλὰς φορὰς τοὺς φίλους καὶ συμμάχους του Θεσπρωτοῦς, βλ. *AE* (1956) 120-1, καὶ (1969) 204, ὑποσ. 7.

3. Ἡ ἄποψη αὐτὴ, ἀν καὶ φαίνεται λογικὴ, δὲν στηρίζεται ἀκόμη σὲ ἀρχαιο-λογικὰ δεδομένα.

4. Βλ. Hammond, *SGH*, 39.

5. *"E.á.*, 40, ὑποσ. 2.

μοιογενῆ στοιχεῖα (Μυκηναϊκὰ - Κεντροευρωπαϊκὰ), ποὺ συνυπάρχουν μὲ τὰ παραδοσιακὰ ἐγχώρια καὶ δίνουν τὸ μέτρο δραστηριότητος τῶν κατοίκων τῆς.

Ἡ ἐμπορικὴ διακίνηση τῶν ἀγαθῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν βαθμιαία πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας δέχονται ἐπιδράσεις τὶς ὁποῖες ἀξιοποιοῦν καὶ προσαρμόζουν στὶς τοπικὰς βιοτικὰς ἀνάγκας τοὺς μὲ λιγώτερη ἢ περισσότερη ἐπιτυχία (π.χ. ὀχύρωση οἰκισμῶν, ταφὴ νεκρῶν μὲ κτερίσματα, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ εἶναι λίγα καὶ φτωχὰ, ἀπομιμήσεις μυκηναϊκῶν ἀγγείων, βελτίωση ὀπλισμοῦ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν πλὴ ἀποτελεσματικῶν ὄπλων¹). Πρέπει, ὅμως, νὰ τονισθῆ ὅτι ὁ πρωτογονισμὸς καὶ ἡ συντηρητικότης συνοδεύουν τὸν πολιτισμὸ τῆς περιοχῆς σ' ὅλα τοῦ τὰ στάδια καὶ ἐπιβιώνουν στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ (π.χ. χειροποίητη κεραμεικὴ).

Τέλος, σχετικὰ μὲ τὴ λεγόμενη «Δωρικὴ εἰσβολὴ» γύρω στὸ 1200 π.Χ. καὶ τὸ πρόβλημα ἂν τὰ Βόρεια καὶ τὰ Βορειοδυτικὰ φύλα ἀφωρμήθησαν ἀπὸ τὴν Ἠπειρο ἢ ὄχι, οἱ γνώμες τῶν μελετητῶν διαφέρουν. Ἔτσι οἱ Δάκκαρης², Hammond³, Desborough⁴ καὶ Sandars⁵, στηριζόμενοι κυρίως στὴ μαρτυρία τῶν κιβωτιόσχημων τάφων καὶ τῶν κεντροευρωπαϊκῆς καταγωγῆς ὄπλων καὶ ἐργαλείων ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψη ὅτι οἱ βόρειοι εἰσβολεῖς χρησιμοποίησαν ὡς ἐνδιάμεσο σταθμὸ καὶ ὀρμητήριό τοὺς τὴν Ἠπειρο, στὴν ὁποία καὶ ἐπέστρεψαν (Sandars, Desborough) μετὰ τὴν πυρπόλησιν καὶ λεηλασίαν τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων.

Ἀντίθετα ἡ Βοκοτοπούλου⁶ διστάζει νὰ ἀποδεχθῆ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἀφοῦ, ὅπως σωστὰ ὑποστηρίζει, δείγματα τῶν χαρακτηριστικῶν Ἠπειρωτικῶν χειροποίητων κυάθων δὲν ἔχουν βρεθῆ ἀκόμη στὴ Ν. Ἑλλάδα καὶ ὁ τύπος τοῦ κιβωτιόσχημου τάφου ἀμφισβητεῖται ὅτι ἀποτελεῖ ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο μετακινήσεως ΒΔ. φύλων ἀπὸ τὴν Ἠπειρο στὸ Νότο.

Περὶσσότερα στοιχεῖα καὶ νέες ἀνασκαφὲς ἴσως φωτίσουν καλύτερα τὰ πράγματα καὶ ἐπιτρέψουν μιὰ σωστὴ καὶ τελικὴ ἀπάντησιν στὸ δύσκολο αὐτὸ πρόβλημα, ποὺ συνδέεται μὲ τὶς συνθηκὰς μεταβάσεως ἀπὸ τὴ Χαλκοκρατίαν στὴν πρώιμη ἱστορικὴ ἐποχὴ καὶ στὴν γενικώτερη φυλετικὴ σύστασιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

1. Ἐ.ἀ., 42.

2. *AE* (1956) 144, *Οἱ Γενεαλογικοὶ Μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, 8, *AA* 18 Β (1963) 313, *Θεσσαλία*, 50, 69.

3. *Epirus*, 354, 374-376, 389-395 Crossland - Birchall, *Bronze Age Migrations in the Aegean*, 194, *SGH*, 36 ff., *CAH*³ II : 2, 690.

4. *LMTS* 37-38, 224, 231-2, 245-257, *CAH*³ II : 2, 660, 664, *GDA*, 337, *PPS* 31 (1965) 213-228.

5. *Antiquity* 38 (1964), 259-260.

6. *AE* (1969) 206.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A. Χρονολογικές

ΧΕ	Χαλκή Έποχή	NL	Neolithic
ΠΕ	Πρωτοελλαδική	EH	Early Helladic
ΜΕ	Μεσοελλαδική	MH	Middle Helladic
ΥΕ	Ύστεροελλαδική	LH	Late Helladic
ΥΜ	Ύπομινωική	SM	Submycenaean
ΠΓ	Πρωτογεωμετρική	PG	Protogeometric
ΣΕ	Σιδήρου Έποχή		

B. Διαφορές

A/A	Αύξων Άριθμός καταλόγων μου
ΜΙ	Μουσείον Ίωαννίνων (άριθμός καταλόγου)
PMX	Patras Museum Catalogue of Bronzes

Κ Α Τ Α Λ Ο Γ Ο Σ

A/A	Θ έ σ ε ι ς	Αριθ. πίν.	Όλικ. αριθ.	Τύπος	Διαστάσεις
1	Άνθοχώρι - Πύργος	1	1	κιβωτιόσχημος	—
2	Γιαννιώτιο - Άρτης	1	1	κιβωτιόσχημος	μῆκ. 1.00×βάρθ. 0.80 μ.
3	Γρίμπιανη	1	1	κιβωτιόσχημος ;	—
4	Δράγανη	—	—	«ἀρχαῖοι τάφοι»	—
5	Έλαφότοπος - Ζαγορίου	4	4	κιβωτιόσχημοι	(1) 1.90×0.42×0.55μ., (2) 1.67×0.45×0.40μ., (3) 1.95×0.47×0.50μ., (4) μῆκος 2.00×; ύψ. 0.44μ.
6	Έφύρα - ἀκρόπολη	—	—	μεγάλα χειροποίητα ἀγγεῖα	—
7	Καλμπάκι	4	4	κιβωτιόσχημοι	(A) μῆκ. 1.90×πλάτ.0.40 μ., (B-Δ);
8	Καστρίτσα	2+	2+	κιβωτιόσχημοι	(1) 0.96×0.45×0.55μ., (2) 1.65×0.63-0.66×0.60 μ.
9	Κίπερη	2β	1	θολωτὸς	Δρόμος: σωζ. μῆκ. π. 5.00 μ., πλάτ. 0.76-1.02 μ. θόλος:διάμ. 3.90-4.05μ.
10	Μαζαράκι - Ζίτσης	2α	1+2;	κιβωτιόσχημοι	(1) 1.75×0.48×0.80 μ.
11	Μεσογέφυρα - Κονίτσης	1	1	κιβωτιόσχημος ;	—
12	Νεκρομαντεῖο - Άχέροντος	1	1	κιβωτιόσχημος	—
13	Νεοχωρόπουλο - Δουρούτης	1	1	κιβωτιόσχημος	—
14	Παραμυθιά - Τσαρδάκια	1	1	κιβωτιόσχημος	—
15	Ρωμανὸ [Λάκκα - Σούλι]	1	1	κιβωτιόσχημος	—
16	Ζεραβίνα	1	1	κιβωτιόσχημος ;	—

Τ Α Φ Ω Ν

Ταφές	Κτερίσματα	Δημοσίευση	Χρονολόγηση
—	χάλκινη αἰχμὴ δόρατος	ΑΔ 23 Β (1968) 293, πίν. 237α (B)	ΥΕ ΠΙΒ-Γ
1	χάλκ. μαχαίριδιο + 2 ἀγγεῖα	ΑΔ 23 Β (1968) 286, πίν. 228α	ΜΕ
—	χάλκινη αἰχμὴ δόρατος	ΑΕ (1956) 131, εἰκ. 5	ΥΕ ΠΙΒ ;
—	—	Ἠπειρ. Ἑστία 10 (1961) 583, Θεσπρωτία, 64	ΧΕ ;
5+	χάλκινα ἐργαλεῖα + ὄπλα - κοσμήματα - κεραμεικὴ	ΑΔ 22Β (1967) 345-6, πίν. 249α-δ, ΑΕ (1969) 179-191, εἰκ. 1-2, πίν. 23-26	ΥΕ ΠΙΒ-Γ
2βρέ-φη	πήλινη κουβαρίστρα	ΠΑΕ (1958) 111-2, πίν. 86α, β, Θεσπρωτία, 62-63	ΥΕ ΠΙΓ-ΥΜ
5	χάλκινα ἐργαλεῖα + ὄπλα - κοσμήματα - κεραμεικὴ	ΑΕ (1956) 114-153	ΥΕ ΠΙΒ
3+	κεραμεικὴ	ΑΔ 19 Β (1964) 312-313, πίν. 351δ, ΑΔ 21 Β (1966) 288	ΥΕ ΠΙΒ-Γ
1+	χάλκινη αἰχμὴ δόρατος + κεραμεικὴ	ΠΑΕ (1960) 123-7, Ἔργον (1960) 110, Θεσπρωτία, 64	ΥΕ ΠΙΑ-Β
3	χάλκινα ἐργαλεῖα + ὄπλα - κοσμήματα - κεραμεικὴ	ΑΔ 24Β (1969) 252, πίν. 255, ΑΕ (1969) 191-203, εἰκ. 4-6, πίν. 27, 29-30	ΥΕ ΠΙΒ
—	2 χάλκινα ξίφη	ΑΕ (1956) 131-5, Epirus, 318, 321	ΥΕ ΠΙΑ-Β
1	κεραμεικὴ + κοσμήματα	ΠΑΕ (1963) 91, Ἔργον (1963) 62, Θεσπρωτία, 63	ΥΕ ΠΙ
—	κεραμεικὴ	ΑΔ 21Β (1966) 287, πίν. 290 β-δ, Χαρ. εἰς Ὁρλάνδον, Δ', 399-402, πίν. CIX	ΥΕ ΠΙ
—	χάλκ. αἰχμὴ δόρατος + ἐγχειρίδιο	ΑΔ 20Β (1965) 349-350, σχέδ. 2-3γ, πίν. 415δ, PPS 33 (1967) 34, pl. I, figs. 2-3	ΥΕ ΠΙΑ:2-Β
—	«προϊστορικὰ ὄστρακα»	Cassopaia, 29, Epirus, 302	ΧΕ
—	χάλκινο ξίφος	Epirus, 319, 323-4, pl. XXI. c	ΥΕ ΠΙΒ-Γ

Κ Α Τ Α Λ Ο Γ Ο Σ

A/A	Αριθμὸς MI.	Όλκ. ἀριθ.	Αριθ. πίν.	Π ρ ο έ λ ε υ σ η
I. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΩΠΙΣΜΟΥ				
Κουμπιά ἢ σφονδύλια	1	66(α)	1+	5α Καλμπάνι [τάφος Δ]
	2	3291	1	5α Ἐλαφότοπος - Ζαγορίου [τάφος 1]
	3	3314	7	5α Μαζαράκι - Ζίτσης
	4	—	1	Δωδώνη
	5	—	1	Δωδώνη
	6	3278	24	Δωδώνη
Τριχολαβίδες Δαχτυλίδια	7	—	1	Νεκρομαντείο - Ἀχέροντος [ιερό]
	8	—	3	Ἐφύρα - ἀκρόπολη
	9-10	63α-β	2	5β Καλμπάνι [τάφος Δ]
	11	3296	8	7α Ἐλαφότοπος Ζαγορίου [τάφος 1]
	12-13	3297-8	2	7α Ἐλαφότοπος - Ζαγορίου [τάφος 3]
Ψέλια	14	3315	5	Μαζαράκι - Ζίτσης
	15	62	1	Καλμπάνι [τάφος Γ]
	16	61	2	6 Καλμπάνι [τάφος Δ]
	17	62	1	6 Καλμπάνι [τάφος ;]
	18-20	3293-5	2+	7α Ἐλαφότοπος - Ζαγορίου [τάφος 1]
Περόνες	21	3315	;	7 Μαζαράκι - Ζίτσης
	22	—	1	Πράμαντα
Ἐνώτια Χάντρες	23	3315	1;	Μαζαράκι - Ζίτσης
	24-25	65-66	4+	8 Καλμπάνι [τάφος Δ]
	26-28	3303,3304 3300	89	8 Ἐλαφότοπος - Ζαγορίου [τάφος 1]
	29-32	3313,3314 3312,3316	32+	8 Μαζαράκι - Ζίτσης
	33	—	5	Νεκρομαντείο - Ἀχέροντος [κιβωτ. τάφος]
	34	—	1	Ἐφύρα - ἀκρόπολη

Μ Ι Κ Ρ Ο Ε Υ Ρ Η Μ Α Τ Ω Ν

Υ λ η	Σ χ ῆ μ α	Διαστάσεις σὲ ἐκ.	Δ η μ ο σ ί ε υ σ η	Χρονολόγηση
πηλός πηλός	ἀμφικωνικό ἀμφικωνικό	2.2×2.5 1.8×2.2	AE (1956) 116, ὑποσ. 2, 128 AE (1969) 180, 183, πίν. 24β: α	ΥΕ ΙΙΒ ΥΕ ΙΙΒ-Γ
πηλός πηλός πηλός πηλός	ἀμφικωνικό κωνικό ἀμφικωνικό ἐλλειψοειδῆ - σφαι- ρικά (16) κωνικά - καλυκó- μορφα (5) κωνικά (1), ἀμφι- κωνικά (2)	"Υψ. 2.5-3.2 6×6 —	AE (1969) 202, πίν. 30β: ζ ΠΑΕ (1952) 282, εἰκ. 2β ΠΑΕ (1969) 30 Ἠπειρ. Χρονικά 10 (1935) 206-7, πίν. 3β: 1-9, 9β: 12, 18, 23, 25, 5β: 5, 9β: 6, 27, 28, Epirus, 301	ΥΕ ΙΙΒ ΧΕ ΥΕ ΙΙΙ ΧΕ
στεατίτης	κουλουροκωνικό		ΠΑΕ (1963) 91, Ἔργον (1963) 62	ΥΕ ΙΙΙ
στεατίτης (1), πηλός (2)	κωνικό (1), ἀμφι- κωνικά (2)		Ἄνασκαφῆ 1975	ΥΕ Ι-ΙΙ, ΙΙΙ
χαλκός χαλκός χαλκός	«τσιμπίδας» ἀπλός κρίκος ἀπλός κρίκος (1), μὲ σπειροειδῆ σφεν- δώνη (2)	Μήκ. 6.7, 6.5 Διάμ. 1.7-2.5	AE (1956) 126, εἰκ. 2: 5, 6 AE (1959) 180, 187, πίν. 24α: α-η	ΥΕ ΙΙΒ ΥΕ ΙΙΒ-Γ
χαλκός χαλκός χαλκός χαλκός	ἀπλός κρίκος με σπειροειδῆ ἀ- πόληξη	— Διάμ. δίσκων 3-4.5	AE (1969) 188, πίν. 24α: ιβ-ιγ AE (1969) 202, πίν. 30β: α AE (1956) 116, εἰκ. 2 καὶ σσ. 124-5	ΥΕ ΙΙΒ ΥΕ ΙΙΒ ΥΕ ΙΙΒ-Γ
χαλκός	με σπειροειδῆ ἀ- πόληξη	Διάμ. δίσκων 1.3-3.5	AE (1969) 180, 187, πίν. 24α: θ, ι, ια	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
χαλκός	με 3 σφαιρ. ἐξογ- κώματα	—	AE (1969) 202, πίν. 30β: α	ΥΕ ΙΙΒ
χαλκός χαλκιδόνιος (1), ἤλεκτρο (1), δρεῖα κρύσταλλος (2)	διπλός κρίκος πεπλατυσμ. σφαι- ρική (1), ἀτρακτοειδῆς (1), σφαιρική (1), φακοειδῆς (1)	Διάμ. 1.6 Διάμ. μεγίστη 9-21.5 χιλ.	AE (1969) 202, πίν. 30β: α AE (1956) 127-128, 129, εἰκ. 2: 9-13	ΥΕ ΙΙΒ ΥΕ ΙΙΒ
χαλκός (49), χαλκιδόνιος (31), ἤλεκτρο (9)	ἀτρακτοειδεῖς (49), Διαστ. ἤλεκτρι- δικοειδεῖς (31), νων 5-7 χιλ.- τρίπλευρες (2), τε- τράπλευρες (3), πολύπλευρες (2), ἀτρακτοειδεῖς (8), σφαιρικές (13), σφαιρικές ἀπό δρεῖα κρύσταλλο)	Διάμ. 2.2(5) στ, η, δ	AE (1969) 180, 187-188, πίν. 24β: ε, β, δ AE (1969) 201-202, πίν. 30β: στ, η, δ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ ΥΕ ΙΙΒ
χαλκιδόνιος	; ἀμ- φικωνικές (3);	—	ΠΑΕ (1963) 91, Ἔργον (1963) 62	ΥΕ ΙΙΙ
ἤλεκτρο	; —	—	Θεσπρωτία, 63	ΥΕ ΙΙΑ-Β

	A/A	Αριθμός ΜΙ.	Όλκ. ἀριθ.	Αριθ. πίν.	Π ρ ο έ λ ε υ σ η
Ταινίες	35	3299	1	7β	Έλαφότοπος - Ζαγορίου [τάφος 1]
	36		1	7α	Μαζαράκι - Ζίτσης
II. ΕΡΓΑΛΕΙΑ					
Άξίνες	37	—	1		Κόνιτσα
	38-47	260-262 3550,3694α-β, 201-202	10+	9	Δωδώνη
Άξίνες	48	—	1		Άρτα
	49	—	1		Τόσκεισι (Άχλαδέα)
	50	—	1		Λέλοβο
	51	—	1		Καστρι (Πανδοσίας)
	52	—	1		Θεσπρωτικό
	53	—	;		Κασσώπη (Άρχαία Άγο- ρά)
	54	—	1		Γραικικό
Άκόνη	55	3317	1	10γ	Μαζαράκι - Ζίτσης
Μαχαίρια	56-57		2		Δωδώνη
	58	89	1	11	Δωδώνη
	59	191α	1		Δωδώνη
	60	191β	1	11	Δωδώνη
	61	191γ	1	11	Δωδώνη
	62	582	1	11	Δωδώνη
	63	656	1	11	Δωδώνη
	64	2548	1	11	Δωδώνη
	65	2551	1	11	Δωδώνη
	66	2793	1	11	Δωδώνη
	67	—	1		Δωδώνη
	68	—	1		Δωδώνη
	69	—	1		Γιαννιώτιο - Άρτης
	70	64	1	11	Καλμπάκι [τάφος Α]
	71	3292	1	11	Έλαφότοπος - Ζαγορίου [τάφος 1]
Άμόνη (Άκμων)	72	4984	1	10α	Καταμάχη
Σμίλη	73	4985	1	10β	Καταμάχη

Υ λ η	Σ χ η μ α	Διαστάσεις σε εκ.	Δ η μ ο σ ί ε υ σ η	Χρονολόγηση
χρυσός		Μήκ. 9.2, πλ. 3.5 χιλ.	AE (1969) 188, πίν. 24β : γ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
χαλκός	«κυκλοτερώς συν- εστραμμένη»	Διάμ. 4	AE (1969) 202, πίν. 30β : α	ΥΕ ΙΙΒ
γρανιτώδης λίθος γρανιτώδης λίθος	διάτρητη, τύπου «Ε» διάτρητες τύπου «Ε»(α) (β)	6.5×4.5 8.5×5.5, 7×5	Epirus, 315. fig. 18 : 1 Ήπειρ. Χρονικά, 10 (1935) 205, πίν. 7α, 10α, Epirus, 315 Δωδώνη, αρχαιολογικός οδηγός, 4, πίν. 20 : 1	XE XE (ΠΕ)
τεφρός λίθος πράσινος όφίτης λίθος	διάτρητη, τύπου «Ε» διάτρητη	13×6.5 Υψ. 6	Epirus, 315 ΑΔ 24B (1969) 253, πίν. 256 γ, XE ; Cassopaia, 29, ύποσ. 93 BCH 78 (1954) Chr. 136, Epirus, XE ; 315	XE XE ; XE ; XE ;
	—	—	—	—
	—	—	—	—
	—	—	—	—
	—	—	—	—
	—	—	—	—
	—	—	—	—
υπόλευκος άσβεστόλιθος	διάτρητη, πυραμι- δοειδής	Υψ. 8, πλ. 1.5	AE (1969) 202, πίν. 30β : ε	ΥΕ ΙΙΒ
χαλκός	μονόστομα	Μήκ. 11	Carapanos, 96, pl. 53 : 5-6	ME (ή YE II-III ;)
χαλκός	μονόστομο	Μήκ. 20.7	ΠΑΕ (1952) 295, εικ. 21 PPS 21 (1955) 182, 196 fig. 4:4 Epirus, 328-9 fig. 21 : D 1	YE
χαλκός	μονόστομο-τριγω- νικό	Μήκ. 5.5	Ήπειρ. Χρονικά 10 (1935) 242, ME πίν. 21β : 29	ME
χαλκός	μονόστομο	Μήκ. 10.7	Ήπειρ. Χρονικά 10 (1935) 242, YE πίν. 21β : 5	YE
χαλκός	άμφίστομο	Μήκ. 10.9	Ήπειρ. Χρονικά 10 (1935) 242, ME πίν. 21β : 2	ME
χαλκός	άμφίστομο-τριγω- νικό	Μήκ. 6.7	Δωδώνη, αρχαιολογικός οδηγός, ME πίν. 19	ME
χαλκός	άμφίστομο	Μήκ. 8.3	Δωδώνη, αρχαιολογικός οδηγός, ME πίν. 19	ME
χαλκός	άμφίστομο-φυλλό- σχημο	Μήκ. 9.8	Δωδώνη, αρχαιολογικός οδηγός, ME πίν. 19	ME
χαλκός	μονόστομο	Μήκ. 10.7	Δωδώνη, αρχαιολογικός οδηγός, ME πίν. 19	ME
χαλκός	άμφίστομο-φυλλό- σχημο	Μήκ. 11.6	Δωδώνη, αρχαιολογικός οδηγός, ME πίν. 19	ME
χαλκός	άμφίστομο	—	Ήπειρ. Χρονικά 10 (1935) 242, ME πίν. 21β : 33	ME
χαλκός	μονόστομο-Τ-σχημο	—	ΑΔ 20B (1065) 350, ύποσ. 26	ΥΕ ΙΙΒ
χαλκός	μονόστομο	—	ΑΔ 23B (1968) 286, πίν. 228α	ME
χαλκός	δρεπανοειδές	Μήκ. 6.85	AE (1956) 125-6, εικ. 2 : 4	ΥΕ ΙΙΒ
χαλκός	δρεπανοειδές	Μήκ. 22.7	AE (1969) 184-7, εικ. 2, πίν. 24γ, 8 άνω	ΥΕ ΙΙΓ
δρείχαλκος	πυραμιδοειδές	Υψ. 11.4, πλ. 4×5	ΑΑΑ V : 1 (1972) 115, εικ. 2ζ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
χαλκός	μέ κοίλων καυλόν, «socketed»	Μήκ. 13	ΑΑΑ V : 1 (1972) 115, εικ. 2η και 4	ΥΕ ΙΙΒ-Γ

	A/Δ	Ἀριθμὸς MI.	Ὀλικ. ἀριθ.	Ἀριθ. πίν.	Π ρ ο έ λ ε υ σ η	Ὑ λ η	Σ χ ῆ μ α	Διαστάσεις σέ ἐκ.	Δ η μ ο σ ι ε υ σ η	Χρονολόγηση	
Πελέκειες	74-78	4979-4983	5	14,15	Καταμάχη	χαλκός	διπλοί, τύπου IV	Μῆκ.(1)25.8,(2) 25.3, (3) 21.1, (4) 19.8, (5)19.3	AAA V : 1 (1972) 113-119, εἰκ. 2, σχέδ. 1-3	YE IIB-Γ	
	79	439	1	13	Ρίζικνη	χαλκός (ἢ ὀρείχαλκος ;)	διπλός, τύπου III	Μῆκ. 22.3	ΑΔ 17B (1961/2) 196, πίν. 225β, <i>Epirus</i> , 335, (D.2).	YE III(B-Γ;)	
	80-81	115-116	2	12β,13	Τέροβο	χαλκός	διπλοί,τύπου IV,III	Μῆκ. (1) 18 (2) 25.5	<i>Epirus</i> , 335, fig. 22 : D.1, AAA V : 1 (1972) 116, <i>Buchholz</i> , 50 (No. 20).	YE III(B-Γ;)	
	82	—	1		«Ἠπειρος»	χαλκός	διπλός, τύπου IV	Μῆκ. π. 16	<i>Epirus</i> , 335, fig. 22: E	YE III(B-Γ;)	
	83	—	1		Δωδώνη	χαλκός	διπλός, τύπου IV	Μῆκ. 17	<i>Epirus</i> , 333 (C.1)	YE IIB-Γ	
	84	942	1	15γ	Δωδώνη	χαλκός	διπλός, τύπου IV	Μῆκ. 13.4	<i>Ἔργον</i> (1959) 76, εἰκ. 81, <i>Epirus</i> , 334, fig. 22 : C.2	YE IIB-Γ	
	85	1853	1	13	Δωδώνη	χαλκός	διπλός, τύπου III	Μῆκ. 18.4	<i>ΠΑΕ</i> (1968) 57, πίν. 38γ	YE III(B-Γ;)	
	86	—	1		Πράμαντα (Χρηστοί)	χαλκός	διπλός, τύπου III	Μῆκ. 28	<i>Epirus</i> , 334, fig. 22 : C. 3	YE IIB-Γ	
	87	—	1		Δωδώνη	χαλκός	μονόστομος	Ἵψ. 11	<i>Carapanos</i> , 97, pl. 53 : 4, <i>Epirus</i> , 331-2, (A)	YE IIB-Γ	
	88	114	1	12α	Τσέργιανι	χαλκός	μονόστομος	Μῆκ. 19.5	<i>Epirus</i> , 332, fig. 22 : B. 1, pl. XXI. b (2)	YE IIB-Γ	
	89	113	1	12α	Σιρούπολις (Πεστιανὰ - Ἄρτης)	χαλκός	μονόστομος	Μῆκ. 16.5	<i>Epirus</i> , 332, fig. 22 : B. 2	YE IIB-Γ	
	90	—	1		Δωδώνη	χαλκός	διπλός, τύπου	—	<i>Buchholz</i> , 47 (No. 7), <i>Musée Be-naki Guide</i> , 94, No. 22	YE ;	
	91	—	1;		Τέροβο	χαλκός	μονόστομος	—	<i>Epirus</i> , 332 (B. 4)	YE IIB-Γ	
	92	—	1		«Ἠπειρος»	χαλκός;	διπλός, τύπου IV	Μῆκ. π. 17	<i>Buchholz</i> , 47, (No. 8), Taf. IX : f	YE (IIB-Γ;)	
	93	—	1		Δωδώνη	χαλκός	διπλός, τύπου IV	Σωζ. μῆκ. 5	<i>ΠΑΕ</i> (1952) 290, εἰκ. 12	YE (IIB-Γ)	
	94	—	1		Ἄρτα	χαλκός	διπλός, τύπου III	—	ΑΔ 17 B (1961/2) 196, ὑποσ. 39, AAA V : 1 (1972) 116	YE (IIB-Γ;)	
	95-96	;, 1690	2	15δ	Δωδώνη	χαλκός	σταυροπελέκειες	Μῆκ. (1) 12, (2) 14.2	<i>Carapanos</i> , 101, pl. LIV : 7, <i>ΠΑΕ</i> (1967) 46, πίν. 32γ	YE III, ΠΓ;	
	Κουβαρίστρες	97	—	;		Νεκρομαντεῖο - Ἀχέροντος	—	—	<i>ΠΑΕ</i> (1963) 91	XE	
		98	—	1		Ἐφύρα	πηλός	—	<i>ΠΑΕ</i> (1958) 112	YE IIIΓ-ΣΕ	
99		277	3		Δωδώνη	πηλός	—	<i>Epirus</i> , 301	XE		
III. ΟΠΛΑ Ἐγχειρίδια	100	59	1	16	Καλμπάκι [τάφος Α]	χαλκός	T-σχημο	Μῆκ. 32.8	<i>AE</i> (1956) 115, 116-123, εἰκ. 1	YE IIB	
	101-3	3305-7	3	16,17	Μαζαράκι - Ζίτσης	χαλκός	1 : μέ γλωσ. λαβή, 2 : μαχαιρόσχημα	Μῆκ.(1)15.4,(2) 6.2, (3) 10.7	<i>AE</i> (1969) 194-5, εἰκ. 5, πίν. 27β : ζ, β, α	YE IIB	
	104	—	1		Δωδώνη	χαλκός	T-σχημο	Μῆκ. π. 40	<i>Montelius</i> , pl. XIII : 2, <i>AE</i> (1956) 141, εἰκ. 9 : 15, <i>Epirus</i> , 319, fig. 19 : F	YE IIB-Γ	
	105	3332	1	16	Μεσοπόταμος (Λυκούρεσι)	χαλκός	T-σχημο	Μῆκ. 36.8	ΑΔ 18 B (1963) 153, σχέδ. 4, πίν. 187ε	YE IIB-Γ	
	106	3216	1	16	Παραμυθιά - Τσαρδάκια	χαλκός	T-σχημο	Μῆκ. 28.8	ΑΔ 20B (1965) 349-350, σχέδ. 2, πίν. 415δ	YE IIIA : 2	
	107	3331	1	16	Καστρίτσα	χαλκός	T-σχημο	Μῆκ. 39	ΑΔ 23B (1968) 291, πίν. 235β : A, <i>PPS</i> 33 (1967) 30-36, pl. I : 2, fig. 1	YE IIB	
	108	3333	1	16	Καλύβια - Ἐλαφοτόπου (Καλμπάκι)	χαλκός	T-σχημο	Σωζ. μῆκ. 33.5	<i>PPS</i> 33 (1967) 30, n. 1, ΑΔ 23B (1968) 294, πίν. 235β : B	YE IIB	
	Ξίφη	109	—	1		Δωδώνη	χαλκός	κερατόσχημο	Μῆκ. 58	<i>Carapanos</i> , 102, pl. 57 : 1, <i>Epirus</i> , 319, fig. 19 : E	YE II-III A
		110-1	206A-B	2	17δ	Μεσογέφυρα - Κονίτσης	χαλκός	κερατόσχημα	Σωζ. μῆκ. 58.8 καὶ 85.7	<i>AE</i> (1956) 131-135, εἰκ. 6, 7, <i>AJA</i> 67 (1963) 145, pl. 21 : 3-4, <i>Epirus</i> , 318-9, fig. 19 : A-B, pl. XXI.α	YE II-III A

A/A	Αριθμός MI.	Όλικ. ἀριθ.	Αριθ. πίν.	Π ρ ο έ λ ε υ σ η
112-3	—	2		Στρούνιο
114	—	1		Ζεραβίνα
115	3304	1	17γ	Μαζαράκι - Ζίτσης
116	60	1	20	Καλμπάκι [τάφος Α]
117	3325	1	20	Γρίμπιανη
118	3330	1	20	Κίπερη [θολωτός τάφος]
119	—	1	18	Ἄγια Κυριακή - Πάργας
120	704	1	19	Δωδώνη
121	—	1	18	Ἄνθοχώρι - Μετσόβου
122	33.6	1	18	ἀπὸ κατάσχεση (Γ. Ζώη)
123	—	1		Λαχανόκαστρο- Πωγωνίου
124	—	1		Κακουσιολ
125	—	1		;
126	3127	1	19	Παραμυθιά - Τσαρδάκια
127	3324	1	20	Κόνιτσα
128	3328	1	20	Γαρδίκι
129	—	1	20	Πεστά - Σκλήβανης ;
130	221	1	19	;
131	3193	1		;
132-4	3308-10	3	18,20	Μαζαράκι - Ζίτσης
135	910	1	19	Δωδώνη
136	4076	1		Δωδώνη
137	4375	1		ἀπὸ παράδοση [Ζάγκα] Μπιζάνι ;
138	—	;		Δράγανη
139	—	;		Νεκρομαντείο - Ἀχέροντος
140	—	1		Ἄετὸς

Αίχμες δοράτων

Αίχμες βελῶν

Ἦ λ η	Σ χ ῆ μ α	Διαστάσεις σε ἐκ.	Δ η μ ο σ ί ε υ σ η	Χρονολόγηση
χαλκός	κερατόσχημα ;	—	<i>Epirus</i> , 321	ΥΕ II-III A ;
χαλκός	Τύπου Naue II	Μῆκ. 59	<i>Epirus</i> , 319, 323-4, fig. 19 : C, pl. XXI. c	ΥΕ III B-Γ
χαλκός	σταυρόσχημο	Μῆκ. 41.8	<i>AE</i> (1969) 192-4, εἰκ. 4, πίν. 27β : ε	ΥΕ III B : 2
χαλκός	φλογόσχημη	Σωζ. μῆκ. 29.4	<i>AE</i> (1956) 115, 123-4, εἰκ. 1	ΥΕ III B
χαλκός	φλογόσχημη	Μῆκ. 22.2	<i>AE</i> (1956) 131, εἰκ. 5.	ΥΕ III B ;
χαλκός	φλογόσχημη	Μῆκ. 10.7	<i>PAE</i> (1960) 123, πίν. 92γ	ΥΕ III B ;
χαλκός	φλογόσχημη	Μῆκ. 13.5	<i>AD</i> 23B (1968) 293, πίν. 237α : A, <i>AE</i> (1969) 198, εἰκ. 8γ, πίν. 28γ : ιγ	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 10.5	<i>AD</i> 20B (1965) 350-1, ὑποσ. 26, σχέδ. 3β, πίν. 415ε	ΥΕ III B
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 16.7	<i>AD</i> 23B (1968) 293, πίν. 237α : B, <i>AE</i> (1969) 198, εἰκ. 8 : ιβ	ΥΕ III B-Γ M
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 30	<i>AD</i> 23B (1968) 293, πίν. 237α:Γ	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 18	<i>Epirus</i> , 340, fig. 23 : H, pl. XXI. c (bottom right)	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. π. 19	<i>Epirus</i> , 340, fig. 23 : J, pl. XXI. c (centre)	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 20	<i>Epirus</i> , 340, fig. 23 : L	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 15.5	<i>AD</i> 20B (1965) 350, σχέδ. 3γ, πίν. 415δ	ΥΕ III A-B
χαλκός	φλογόσχημη	Μῆκ. 29	<i>AE</i> (1969) 197, ὑποσ. 1, εἰκ. 7α, πίν. 28α : α	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φλογόσχημη	Σωζ. μῆκ. 19.5	<i>AE</i> (1969) 197, ὑποσ. 1, εἰκ. 7ε, πίν. 28α : ε	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φλογόσχημη	Μῆκ. 20	<i>AE</i> (1969) 197, ὑποσ. 1, εἰκ. 7ια, πίν. 28α : ια	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 18.7	<i>AE</i> (1969) 197, ὑποσ. 1, εἰκ. 7δ, πίν. 28α : δ	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 18.8	<i>AE</i> (1969) 197, ὑποσ. 1, εἰκ. 7ι, πίν. 28α : ι	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	α-β : φυλλόσχημες, γ : φλογόσχημη	Μῆκ. (α) 19.2, (β) 17.4, (γ) 10.7	<i>AE</i> (1969) 195-199, εἰκ. 6, πίν. 27β : στ, δ, γ	ΥΕ III B
χαλκός	φυλλόσχημη	Σωζ. μῆκ. 5.7	Ἀδημοσίευτη	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	φυλλόσχημη	Μῆκ. 13	Ἀδημοσίευτη	ΥΕ III A-Γ ;
χαλκός	—	Μῆκ. 10.7	Ἀδημοσίευτη	ΥΕ III A-Γ ;
πυριτόλιθος	—	—	Θεσπρωτία, 64	ΧΕ
πυριτόλιθος	—	—	<i>PAE</i> (1963) 91	ΧΕ
πυριτόλιθος	μισχωτή	—	Θεσπρωτία, 66	ΧΕ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗΣ

A/A	Αριθμός ΜΙ.	Αριθ. πίν.	Προέλευση	Σχημα
1	3282		} Ζαγορίου	κύαθος, χειροποίητος
2	3283			κύαθος, χειροποίητος
3	3284			κύαθος, χειροποίητος
4	3285			κύαθος, χειροποίητος
5	3286			κύαθος, χειροποίητος
6	3287		} Ζαγορίου	κύαθος, χειροποίητος
7	3288			κύαθος, χειροποίητος
8	3289			κύαθος, χειροποίητος
9	3290			κύαθος, χειροποίητος
10	3320	4α	Μαζαράκι - Ζίτσης	ψευδόστομος άμφορίσκος
11	3321	4γ	Μαζαράκι - Ζίτσης	άρτύσχημο άλάβαστρο, χειροποίητο(;
12	3322		Μαζαράκι - Ζίτσης	άρύταινα, χειροποίητη
13	3323		Μαζαράκι - Ζίτσης	κύαθος, χειροποίητος
14	—	3β	Μαζαράκι - Ζίτσης	κύαθος, χειροποίητος
15	—		Μαζαράκι - Ζίτσης [έπίχωση τάφου]	έγχώρια όστρακα ΙΙ, ΙΙΙ και ΥΕ ΙΙΙΓ
16	—		Νεοχωρόπουλο - Δουρούτης	κύλικας
17	—		Νεοχωρόπουλο - Δουρούτης	άμφορεύς, χειροποίητος
18	—		Νεοχωρόπουλο - Δουρούτης	δίωτο κύπελλο, χειροποίητο
19	—		Νεοχωρόπουλο - Δουρούτης	άωτο άγγείο, χειροποίητο
20	—		Νεοχωρόπουλο - Δουρούτης	κύαθιο ή άρυτήρ, χειροποίητο
21	—		Καλμπάκι [τάφος Α]	«πήλινον άγγειον, άπολεσθέν»
22-23	—		Καλμπάκι [τάφος Γ]	«πήλινον άγγειον, έξαφανισθέν»
24	—		Καλμπάκι [τάφος Δ]	«δυό πήλινα άγγεία έξαφανισθέντα και προϊστορικά όστρακα ΙΙ»
25	—		Εφύρα - άκρόπολη	όστρακα ΙΙ, ΙΙΙ και μυκηναϊκά (κυλικών ύψιπόδων κυρίως)
26	—		Νεκρομαντείο-Άχέροντος [ιερό]	«όστρακα ύστερομυκηναϊκά»
27	—		Νεκρομαντείο-Άχέροντος [κιβωτ. τάφος]	«όστρακα μυκηναϊκά»
28	—		Κίπερη [θολωτός τάφος]	—
29	3339	4β	Καστρίτσα [κιβωτ. τάφος]	όστρακα μυκηναϊκά (κύλικες, κύπελλα, άλάβαστρα, ψευδόστομοι άμφορίσκοι), έγχώρια όστρακα ΙΙΙ
30	45-45α-46		Καστρίτσα	ψευδόστομος άμφορίσκος
31-33	286-288	3β	Δωδώνη	έγχώρια όστρακα ΙVα-β
34	—		Δωδώνη	κύαθος, χειροποίητος
35	3578		Δωδώνη	κάνθαροι, χειροποίητοι
36	3642		Δωδώνη	«μυκηναϊκά όστρακα» και όστρ. ΙV
37	3713-5		Δωδώνη	κυτόλλο, χειροποίητο
38	3692	4β	Δωδώνη	«όστρακα ύστερομυκηναϊκά, κυλικών, κύπελλων και κρατηρίσκων»
39	—		Δωδώνη	κύλικες, χειροποίητες
40	—		Δωδώνη	έγχώρια όστρακα ΙV
41	—		Δωδώνη	όστρακο ύστερομυκηναϊκού κύπελλου ή κρατηρίσκου
42	—		Δωδώνη	«μυκηναϊκά όστρακα κυλικών και άλαβάστρου»
43	—		Κουτσελιό	μυκηναϊκό (;) όστρακο και όστρ. κυλικών
				έγχώρια όστρακα ΙVα-β

ΥΣΤΕΡΗΣ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Διακόσμηση	Υψος σε εκ.	Δημοσίευση	Χρονολόγηση
άδιακόσμητος	6.5-10.3	AE (1969) 181, πίν. 25β:α	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
πλαστικές άποφύσεις (4)	6.5-8.5	AE (1969) 182, πίν. 25β:β	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
πλαστικές άποφύσεις (2)	6.5-8.5	AE (1969) 182, πίν. 25β:γ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
μαστοειδείς άποφύσεις (3)	5.5-7.8	AE (1969) 182, πίν. 25β:δ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
μαστοειδείς άποφύσεις (3)	7.5	AE (1969) 182, πίν. 25β:ε	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
άδιακόσμητος	6.4-7.2	AE (1969) 182, πίν. 25γ:α	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
πλαστική άπόφυση (1)	5-8	AE (1969) 182, πίν. 25γ:β	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
άδιακόσμητη	π. 10.7	AE (1969) 182, πίν. 25γ:δ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
πλαστικές άποφύσεις (2)	6	AE (1969) 182, πίν. 25γ:γ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
ένάλληλες γωνίες [FM. 19:17 ή 25]	10.1	AE (1969) 199, πίν. 29α:β	ΥΕ ΙΙΑ:2-Β
όμοκεντρα τόξα (;) [FM. 43:;]	6.5	AE (1969) 200, πίν. 29γ:δ	ΥΕ ΙΙΒ
άδιακόσμητη	6.8	AE (1969) 200, πίν. 30α:β	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
άδιακόσμητος	6-7.3	AE (1969) 200, πίν. 30α:α	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
σειρά έμπιέστων στιγμών	6	AE (1969) 201, πίν. 30α:γ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
—	—	AE (1969) 202, πίν. 30γ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
άδιακόσμητος	37	ΑΔ 21B (1966) 287, Χαρ. εις Όρλάνδον, Δ', 400, πίν. CIXα	ΥΕ ΙΙΙ;
άδιακόσμητο	7.7	ΑΔ 21B (1966) 287, πίν. 290β, Χαρ. εις Όρλάνδον, Δ', πίν. CIXβ	ΥΕ ΙΙΙ;
άδιακόσμητο	6.5	ΑΔ 21B (1966) 287, πίν. 290γ, Χαρ. εις Όρλάνδον, Δ', πίν. CIXβ	ΥΕ ΙΙΙ;
άδιακόσμητο	4.8	ΑΔ 21B (1966) 287, πίν. 290δ, Χαρ. εις Όρλάνδον, Δ', πίν. CIXβ	ΥΕ ΙΙΙ;
—	—	AE (1956) 115	} ΥΕ ΙΙΒ
—	—	AE (1956) 116	
—	—	AE (1956) 116	
—	—	ΠΑΕ (1958) 111, Έργον (1958) 97, Θεσπρωτία, 63	ΥΕ ΙΙΑ-Β
«κατάτο πλειστονάενυ χρώματος»	—	ΠΑΕ (1963) 91, Έργον (1963) 61-62, Θεσπρωτία 63	ΥΕ ΙΙΙ
—	—	ΠΑΕ (1963) 91, Έργον (1963) 62	ΥΕ
—	—	ΠΑΕ (1960) 125, πίν. 92 δ, Έργον (1960) 110, Θεσπρωτία, 64	ΥΕ ΙΙΑ-Β
άδιακόσμητος	11.3	ΑΔ 19B (1964) 312, πίν. 351δ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ1
άμαυρόχρωμη γεωμετρική	—	ΠΑΕ (1952) 373-381, 385	ΥΕ ΙΙΓ-ΥΜ
μαστοειδείς άποφύσεις	—	Ήπειρ. Χρονικά 10 (1935) 198, πίν. 2α:6	ΥΕ ΙΙΒ-Γ;
μαστοειδείς άποφύσεις (3)	—	AE (1969) 183, πίν. 25 δ	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
γραπτή: ταινίες, όμόρ. γωνίες, σπειρες, ναυτίλοι	—	ΠΑΕ (1968) 56, πίν. 40α-γ, Έργον (1968) 42-3, ειχ. 44-46	ΥΕ ΙΙΑ:2-Β
πλαστική: άλυσσειδής ταινία και δισκάρια	12.5	ΠΑΕ (1967) 47, πίν. 33γ, Έργον (1967) 34-5	ΥΕ ΙΙΒ(-Γ);
φυλλόμορφες μελανές κηλίδες	16.5	ΠΑΕ (1967) 47, πίν. 33δ, Έργον (1967) 34-5	ΥΕ ΙΙΒ
έχνη γανώματος	—	ΠΑΕ (1967) 39, 42-3, πίν. 28β	ΥΕ ΙΙΙ
άδιακόσμητες	—	ΠΑΕ (1967) 39, πίν. 26δ, 28α *	ΥΕ ΙΙΙ
άμαυρόχρωμη γεωμετρική	—	ΠΑΕ (1967) 39, πίν. 28γ, Έργον (1967) 37, ειχ. 33	ΥΕ ΙΙΙ(Γ-ΥΜ:)
γραπτή: ταινίες ύπό τó χεϊλος	—	ΠΑΕ (1967) 40, Έργον (1967) 34-5	ΥΕ ΙΙΒ
γραπτή: ταινίες. τεθλασμένη	—	ΠΑΕ (1972) 97, πίν. 69β, Έργον (1972) 45	ΥΕ ΙΙΑ:2-Β
τά όστρακα κυλικών άδιακόσμητα	—	PPS 33 (1967) 31-32	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
άμαυρόχρωμη γεωμετρική	—	ΠΑΕ (1952) 279, ειχ. 1	ΥΕ ΙΙΙΓ-ΥΜ

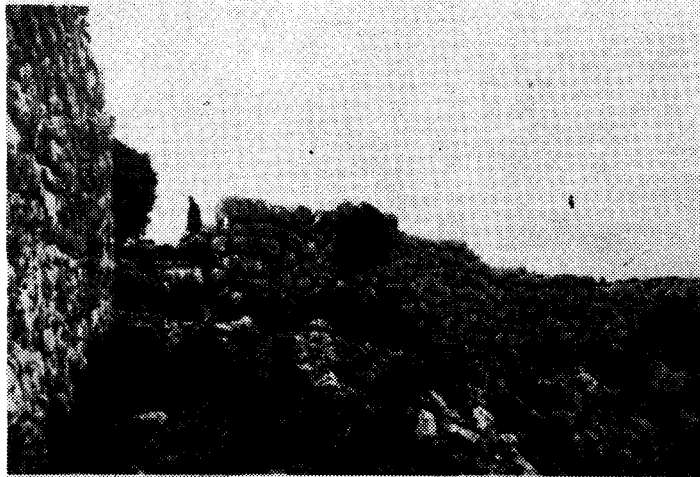
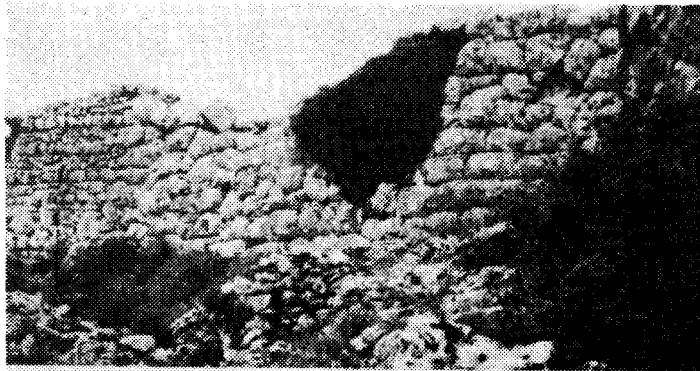
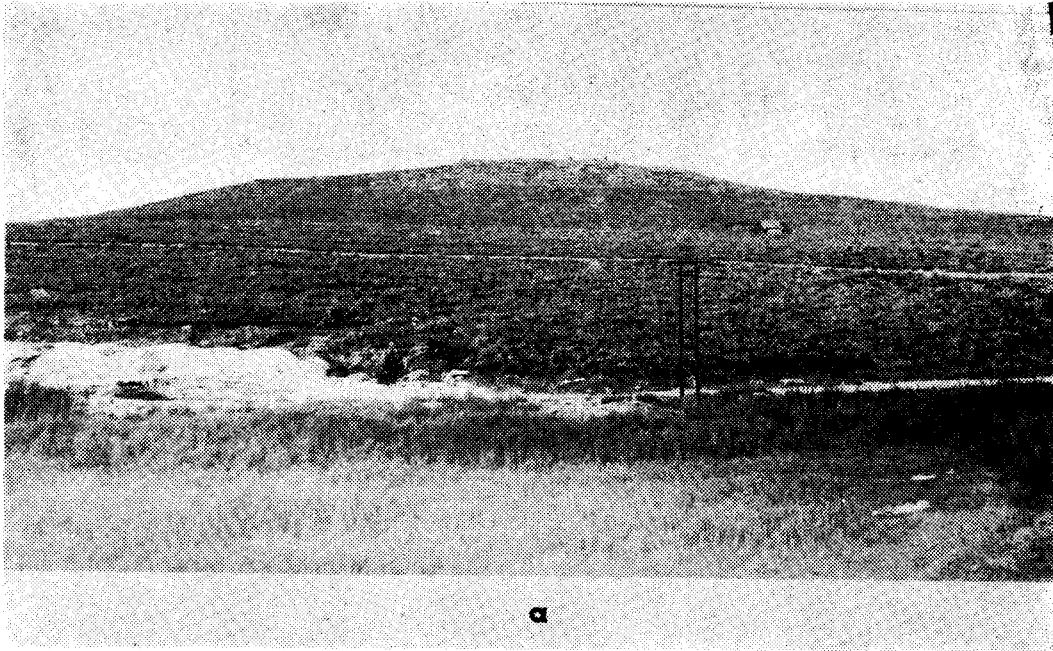
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

A/A	Θ έ σ ε ι ς	Ε ύ ρ ή μ α τ α	Δ η μ ο σ ί ε υ σ η	Χρονολόγηση
1	'Αγία Κυριακή	αίχμη δόρατος	<i>ΑΔ</i> 23B (1968) 293, πίν. 237α (Α)	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
2	'Αετός	κεραμεική+αίχμη βέλους	<i>Θεσπρωτία</i> , 66	ΠΕ
3	'Ανθοχώρι-Πύργος	κιβωτ. τάφος+χάλκινα	<i>ΑΔ</i> 23B (1968) 293, πίν. 237α (Β)	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
4	'Αρτα	λίθινη άξίνη+χάλκ. δι- πλός πέλεκυς	<i>Epirus</i> , 315, <i>ΑΑΑ</i> , V:1 (1972) 116	ΧΕ, ΥΕ (ΙΙΒ-Γ);
5	'Ασπροχάλικο	λίθινα έργαλεία+οικι- σμός;	<i>Cassopaia</i> , 29-30	ΧΕ
6	Αυλότοπος	κεραμεική	<i>Θεσπρωτία</i> , 66	ΧΕ;
7	Βάξια	κεραμεική+χάλκινα	<i>Epirus</i> , 180, 30;	ΧΕ
8	Βήσσανη	κεραμεική	<i>Epirus</i> , 302-3	ΧΕ;
9	Βουχέτιο [Ρωγοί]	οικισμός;	<i>Cassopaia</i> , 30, 32	ΧΕ;
10	Βραχανᾶς	οικισμός;+κεραμεική	<i>Θεσπρωτία</i> , 64	ΧΕ;
11	Γαρδίκι	κεραμεική+αίχμη δό- ρατος	<i>Epirus</i> , 302, <i>ΑΕ</i> (1969) 197, εικ. 7:ε, πίν. 28α:ε	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
12	Γιαννιώτιο-'Αρτης	κιβωτ. τάφος+κεραμ.+ χάλκινα	<i>ΑΔ</i> 23B (1968) 286, πίν. 228α	ΜΕ
13	Γκούμανη	κεραμεική+λίθινα έρ- γαλεία	<i>Θεσπρωτία</i> , 66	ΧΕ;
14	Γραικικό	διάτρητη λίθινη άξίνη	<i>BCH</i> 76 (1952) Chr. 226, <i>Epi- rus</i> , 315	ΧΕ
15	Γρίμπιανη	κιβωτ. τάφος;+αίχμη δόρατος	<i>ΑΕ</i> (1956) 131, εικ. 5	ΥΕ ΙΙΒ;
16	Δίστρατο	κεραμεική	<i>Epirus</i> , 303	ΧΕ;
17	Δράγανη	οικισμός;+τάφοι+λί- θινα έργαλεία	<i>Θεσπρωτία</i> , 64	ΧΕ
18	Δωδώνη	οικισμός+κεραμεική+ χάλκινα+λίθ. έργ.	<i>Carapanos</i> , 136-140, 'Ηπειρ. <i>Χρονικά</i> 10 (1935) 193-212, εικ. 1-3, πίν. 21β, <i>ΠΑΕ</i> (1952) 279-282, 290, 295, εικ. 1-4, 12-12α, 21, (1959) 114, πίν. 100β, (1967) 46, πίν. 33-34, (1968) 57, πίν. 38:γ (1969) 30, <i>ΑΔ</i> 20B (1965) 350, ύποσ. 26, <i>Epi- rus</i> , 328-9, 331-336, <i>Θε- σπρωτία</i> , 65-66	ΠΕ-ΜΕ-ΥΕ ΙΙΒ-Γ ΧΕ
19	'Ελαφος	λίθινα έργαλεία+οικι- σμός;	<i>Cassopaia</i> , 29-30	ΠΕ-ΜΕ-ΥΕ ΙΙΒ-Γ ΧΕ
20	'Ελαφότοπος-Ζα- γορίου	κιβωτ. τάφοι+κεραμ.+ χάλκινα	<i>ΑΕ</i> (1969) 179-191, πίν. 23-26	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
21	'Εφύρα	οικισμός+ταφές+κεραμ. +χάλκ.+κοσμήμ.	<i>ΠΑΕ</i> (1958) 107-113, <i>Θεσπρω- τία</i> , 62-63	ΠΕ-ΜΕ-ΥΕ ΙΙΑ-Β (ΙΙΓ-ΥΜ;)
22	Ζεραβίνα	κιβωτ. τάφος;+χάλκινα	<i>Epirus</i> , 319, 323-4, pl. XXI:c	ΥΕ ΙΙΒ-Γ

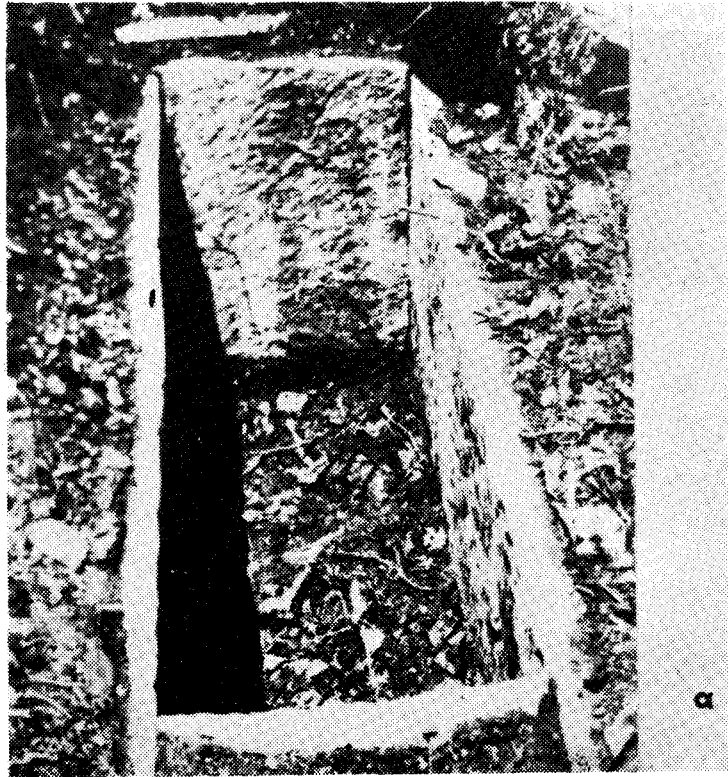
A/A	Θ έ σ ε ι ς	Ε ύ ρ ή μ α τ α	Δ η μ ο σ ί ε υ σ η	Χρονολόγηση
23	Θεσπρωτικό	οικισμός+κεραμ.+λίθι- να έργαλεία	<i>Cassopaia</i> , 29-30	ΧΕ
24	Καλμπάκι	κιβωτ. τάφοι+κεραμ.+ χάλκινα+κοσμήμ.	<i>ΑΕ</i> (1956) 114-153, εικ. 1-2	ΥΕ ΙΙΒ
25	Καλύβια-'Ελαφο- τόπου [Καλμπάκι]	χάλκινο έγχειρίδιο	<i>PPS</i> 33 (1967) 30, n. 1, <i>ΑΔ</i> 23B (1968) 294, πίν. 235β:Β	ΥΕ ΙΙΒ
26	Κασσώπη	οικισμός;+κεραμ.+λί- θινα έργαλεία	<i>Cassopaia</i> , 29	ΧΕ
27	Καστρι [Πανδοσία]	οικισμός;+κεραμ.+λί- θινα έργαλεία	<i>Cassopaia</i> , 29	ΧΕ
28	Καστρίτσα	οικισμός;+κιβωτ. τάφοι +κεραμ.+χάλκινα	<i>ΠΑΕ</i> (1951) 173-183, (1952) 362-386, <i>ΑΔ</i> 19B (1964) 312-313, πίν. 351δ-ε, 352α, 21B (1966) 288, 23β (1968) 291, πίν. 235β (Α), <i>PPS</i> 33 (1967) 30-36	ΠΕ-ΜΕ-ΥΕ ΙΙΒ-Γ ΥΕ ΙΙΒ
29	Κακουσιόι	αίχμη δόρατος	<i>Epirus</i> , 303, fig. 23j, pl. XXI:c	ΥΕ ΙΙΒ
30	Καταμάχη	οικισμός;+χάλκινα	<i>ΑΑΑ</i> V:1 (1972) 112-119, <i>Θεσπρωτία</i> , 65	ΥΕ ΙΙΒ-Γ ΧΕ
31	Κάτω Λαψίστα	κεραμεική	<i>ΑΕ</i> (1969) 190, πίν. 25α	ΧΕ
32	Κίπερη	οικισμός+θολωτ. τάφος +κεραμ.+χάλκινα	<i>ΙΑΕ</i> (1960) 123-127, <i>Θεσπρω- τία</i> , 64	ΥΕ ΙΙΑ-Β ΧΕ
33	Κοκκινόπηλος	οικισμός;+λίθινα έρ- γαλεία	<i>Cassopaia</i> , 29	ΧΕ
34	Κόνιτσα	λίθινη άξίνη	<i>Epirus</i> , 315, fig. 18:1	ΧΕ
35	Κουτσελιό	οικισμός;+κεραμεική	<i>BSA</i> 32 (1931-32) 133-135, Εδαγγελίδη, <i>Οί άρχαίοι κά- τοιχοι τής 'Ηπείρου</i> , 9, 12	ΠΕ-ΜΕ-ΥΕ;
36	Λαχανόκαστρο	αίχμη δόρατος	<i>Epirus</i> , 340, pl. XXI:c, <i>ΑΕ</i> (1969) 198	ΥΕ ΙΙΓ
37	Λέλοβο	λίθινη άξίνη	<i>BCH</i> 78 (1954) Chr. 136, <i>E- pirus</i> , 315	ΧΕ; ΥΕ ΙΙΒ
38	Μαζαράκι-Ζίτσης	κιβωτ. τάφος+κεραμ.+ χάλκ.+κοσμήμ.	<i>ΑΕ</i> (1969) 191-203	ΥΕ ΙΙΒ
39	Μεγάλη Γορίτσα	λίθινα έργαλεία+κερα- μεική	<i>ΑΕ</i> (1956) 146, ύποσ. 3	ΠΕ;
40	Μεσογέφυρα-Κο- νίτσης	κιβωτ. τάφος+χάλκινα	<i>ΑΕ</i> (1956) 131-135, εικ. 6-7, <i>Epirus</i> , 318-9, 321	ΥΕ ΙΙΑ-Β
41	Μεσοπόταμος [Λυ- κούρεσι]	έγχειρίδιο	<i>ΑΔ</i> 18B (1963) 153-4, εικ. 4, πίν. 187ε, <i>Epirus</i> , 319-320	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
42	Μουσείο 'Ιωαννί- νων [άπό κατά- σχεση]	αίχμη δόρατος	<i>ΑΔ</i> 23B (1968) 293, πίν. 237α (Γ)	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
43	Μπιζάνι	αίχμη δόρατος	'Αδημοσίευτη	ΥΕ ΙΙΙ

A/A	Θέσεις	Ευρήματα	Δημοσίευση	Χρονολόγηση
44	Νεκρομαντείο 'Α- χέροντος	κιβωτ. τάφος+κεραμει- κή+κοσμήμ.	ΠΑΕ (1963) 91, "Εργον (1963) 61-62, Θεσπρωτία, 63	ΥΕ ΙΙΙ
45	Νεοχωρόπουλο Δου- ρούτης	κιβωτ. τάφος+κεραμει- κή	ΑΔ 21Β (1966) 287, πίν. 290 β-δ, Χαριστ. εις 'Ορλάνδον, Δ', 399-402, πίν. CIX	ΥΕ ΙΙΙ
46	Παλιορόφορο ['Ελλά- τεια]	οίκισμός;+κεραμεική	Cassopaia, 29	ΧΕ
47	Παραμυθιά-Τσαρ- δάκια	οίκισμός+κιβωτ. τά- φος+χάλκινα	ΑΔ 20Β (1965) 349, πίν. 415δ, Θεσπρωτία, 64-65	ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β
48	Πεδιάδα Κωκυ- τού-Παραμυθιάς	λίθινα έργαλεϊά	Θεσπρωτία, 64	ΧΕ
49	Περιοχή 'Αγίου Γεωργίου	λίθινα έργαλεϊά	Cassopaia, 29	ΧΕ;
50	Περιοχή χωριοῦ Λούρου	λίθινα έργαλεϊά	Cassopaia, 29	ΧΕ;
51	Πεστά-Σκλίβανης	αιχμή δόρατος	ΑΕ (1969) 197, ὑποσ. 1, εικ. 7: ια, πίν. 28: ια	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
52	Πράμαντα	χάλκινη περόνη	Epirus, 178, 355, 360, fig. 25: 2	ΥΕ ΙΙΙΓ
53	Ριζιανη	οίκισμός;+κεραμεική+ χάλκινα	ΑΔ 17Β (1961-2; 196, πίν. 225β, Θεσπρωτία, 65	ΜΕ; ΥΕ
54	Ρωμανό [Λάκκα- Σούλι]	«κιβωτ. τάφος+προϊστ. κεραμεική»	Epirus, 302, Cassopaia, 29	ΧΕ
55	Σαλαώρα	λίθινα έργαλεϊά	Epirus, 318	ΧΕ
56	Σιρούπολις [Πε- στιανά-'Αρτης]	χάλκινος πέλεκυς	Epirus, 332	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
57	Σιστρούνιο [Λάκ- κα-Σούλι]	κεραμεική	Epirus, 302	ΧΕ
58	Σκάλα-Φιλιατών	κεραμεική	Θεσπρωτία, 66	ΠΕ
59	Στρούνιο-Περάμα- τος 'Ιωαννίνων	χάλκινα	Epirus, 321	ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ;
60	Τέροβο	κεραμεική+χάλκινα	Epirus, 335, ΑΑΑ V: 1 (1972) 116	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
61	Τόσκεσι ['Αχλαδέα]	οίκισμός;+λίθινη άξίνη	ΑΔ 24Β (1969) 253, πίν. 256γ, Cassopaia, 29	ΧΕ;
62	Τρίκαστρο	οίκισμός;	Cassopaia, 29-30	ΧΕ;
63	Τσέργιανη	χάλκινος πέλεκυς	Epirus, 332	ΥΕ ΙΙΒ-Γ
64	Φιλιάτες	«προϊστορικά δστρακα»	Epirus, 86, 303, Θεσπρωτία, 66	ΧΕ;
65	Χειμέριο-Κιοτέτι	οίκισμός;+άκρόπολη;	Θεσπρωτία, 63	ΥΕ;

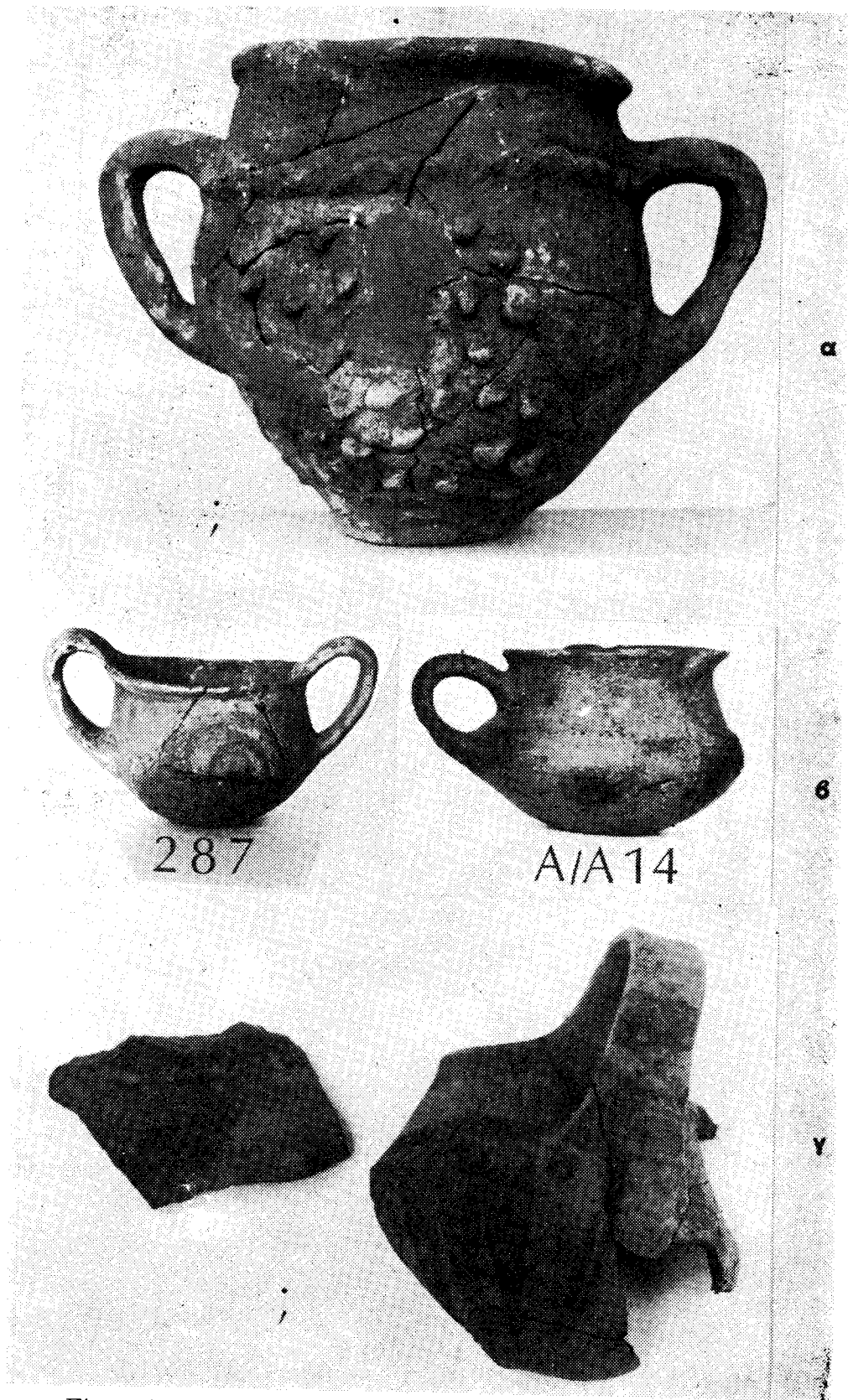
Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

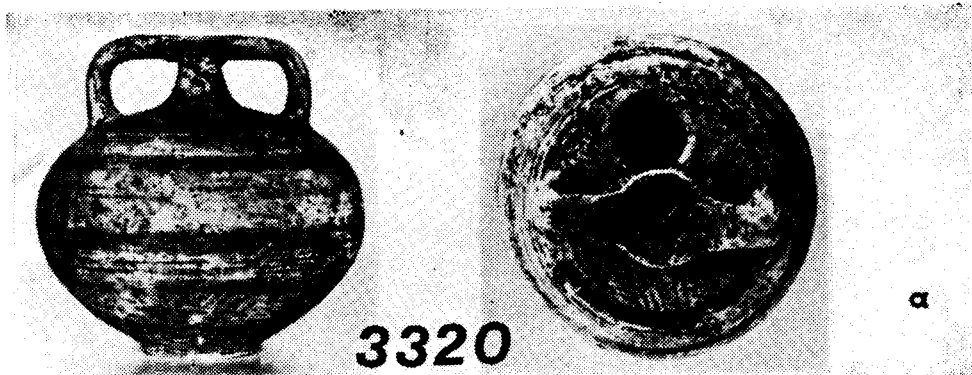
Πίν. 1 : (α) 'Ακρόπολη 'Εφύρας, (β) 'Ακρόπολη Καστρίτσας

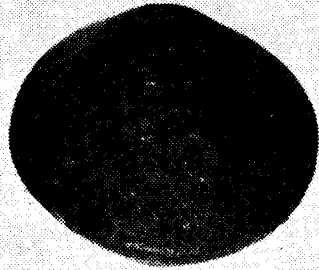
Πίν. 2: (α) Κιβωτιόσχημος τάφος Μαζαρακίου, (β) Θολωτός τάφος Κίπερης

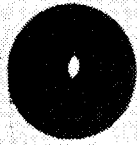
Πίν. 3 : Δείγματα έγχώριας προϊστορικης κεραμεικης : (α) κατηγορίας II, (β) κατηγορίας III, (γ) κατηγορίας IV

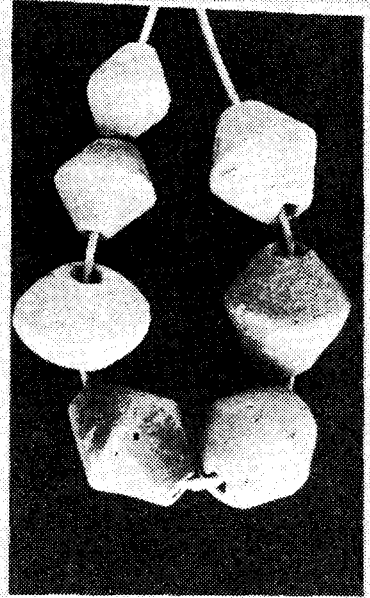
Πίν. 4 : Δείγματα έπεισακτης μυκηναϊκής κεραμεικής (3320, 3339) και έγχώ-
ριας μυκηναϊζουσας (3692, 3321)

66α

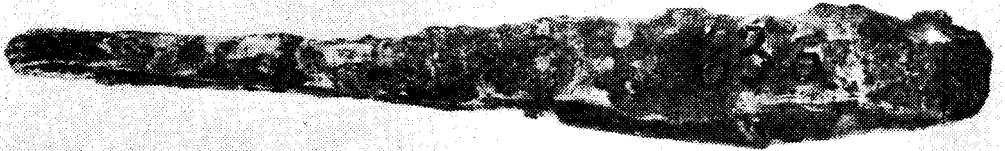

3291

3314

α

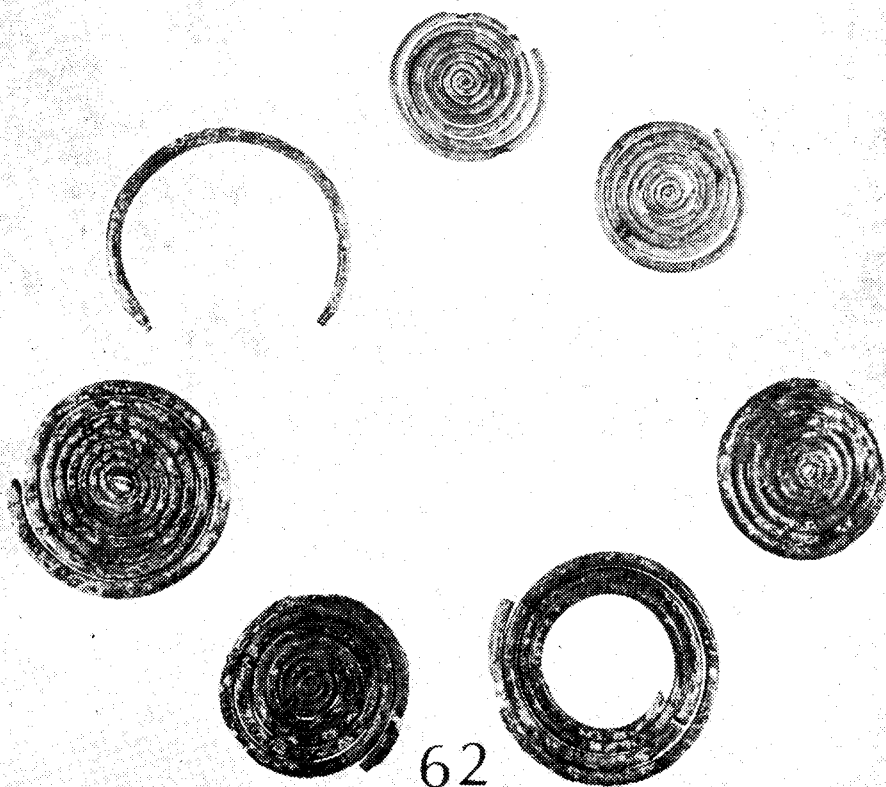
63α-β

β

Πίν. 5 : (α) Κουμπιά (ή σφονδύλια), (β) Τριχολαβίδες

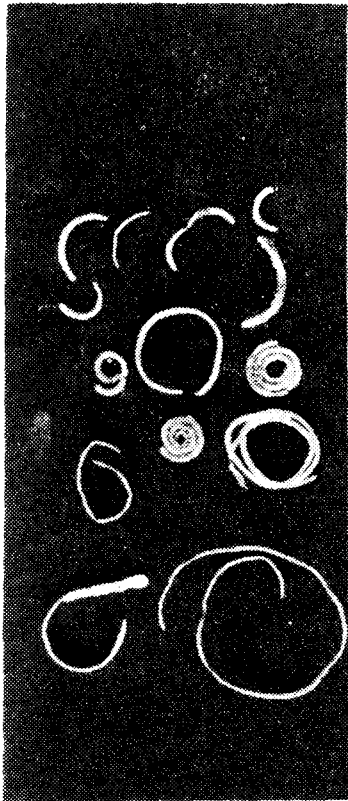

61

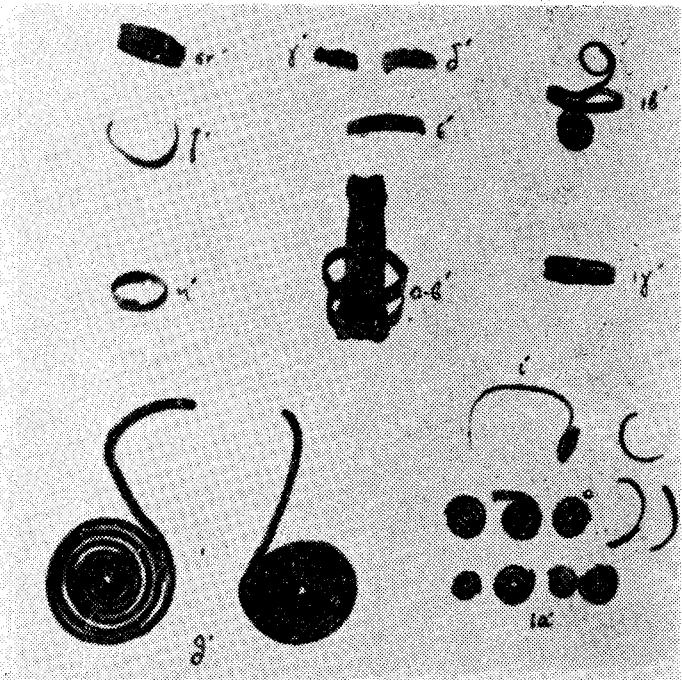

62

Πλν. 6 : Ψέλια

3315, A/A36

α-η: 3296, θ-ια: 3293-3295,
 ιβ-ιγ: 3297-8

α

3299

β

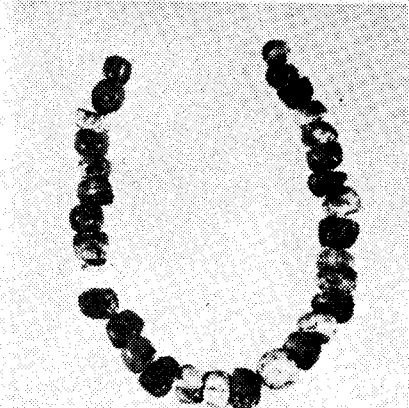
Πίν. 7: Ψέλια (3293-3295), Δαχτυλίδια (3296-3298, 3315) Ταινίες (3299, A/A 36)

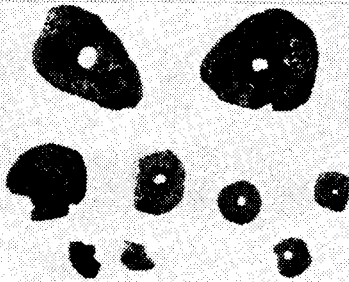
3311

3313

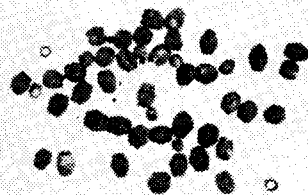
3316

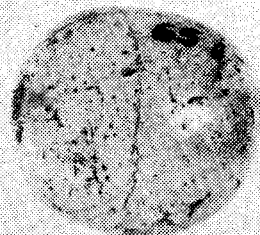
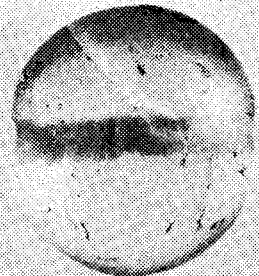
3301

3300

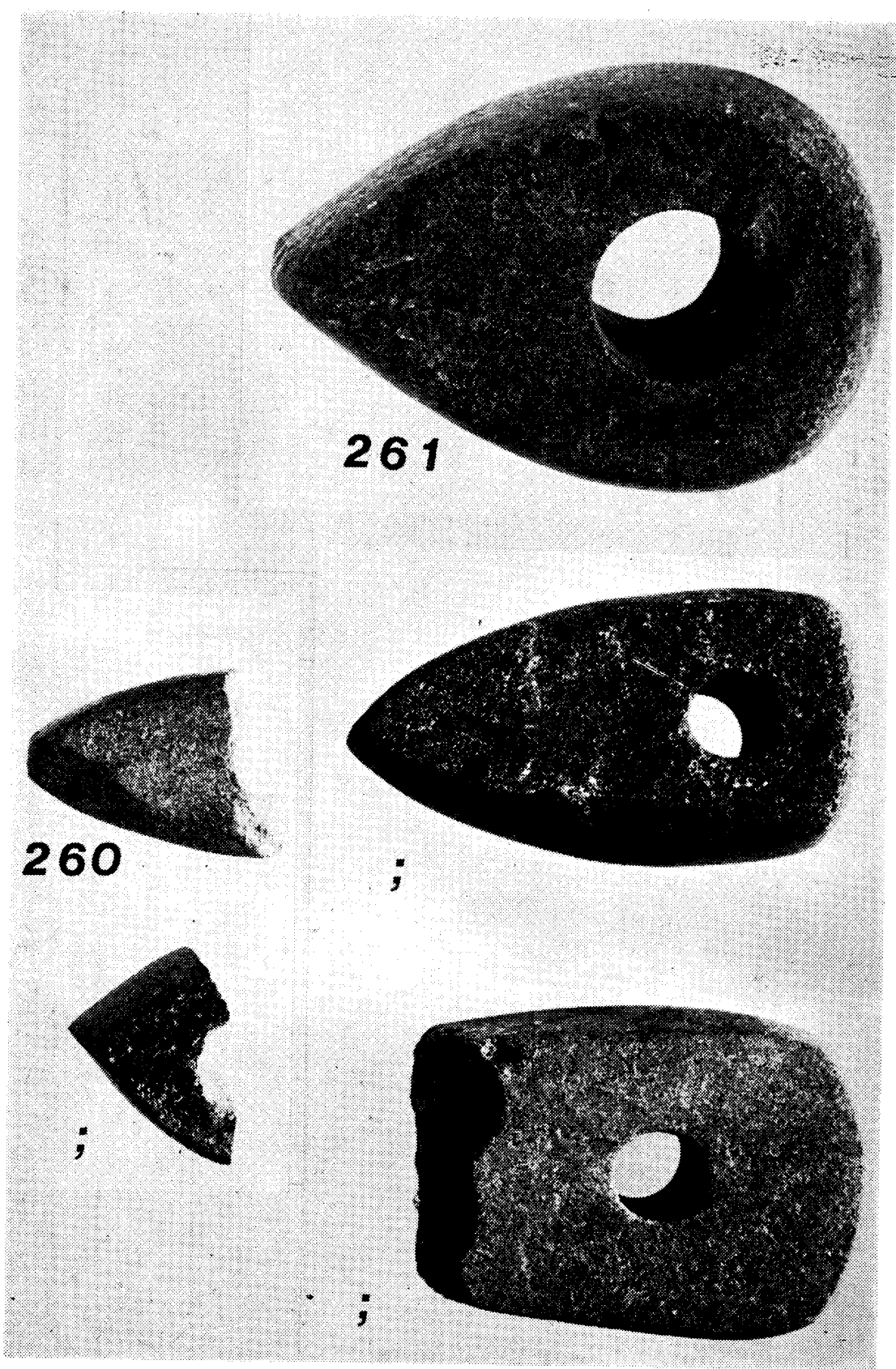

3303

65-66

Πίν. 8 : Χάντρες

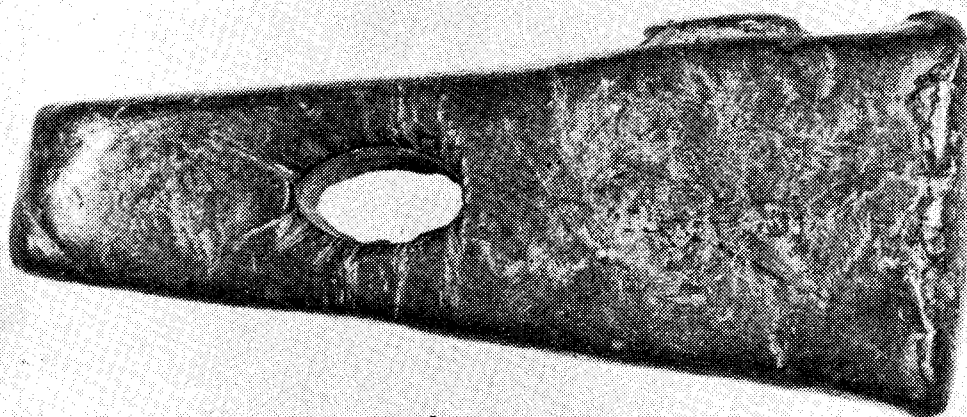

Πλν. 9: Λίθινες διάτρητες άξινες

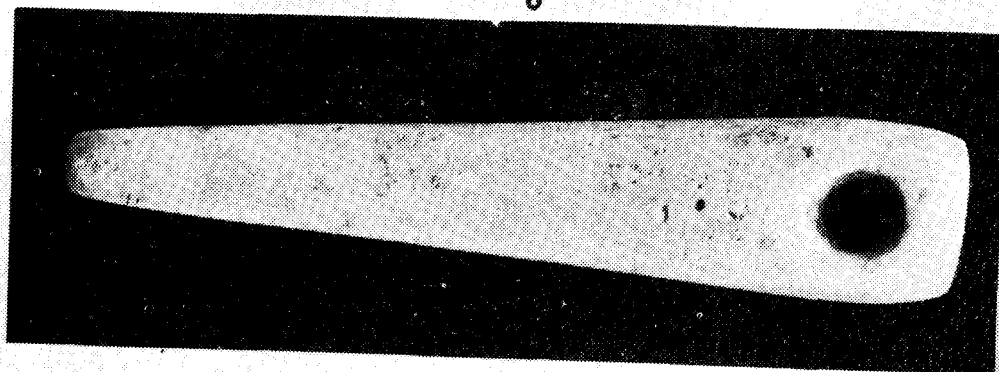
4984

α

4985

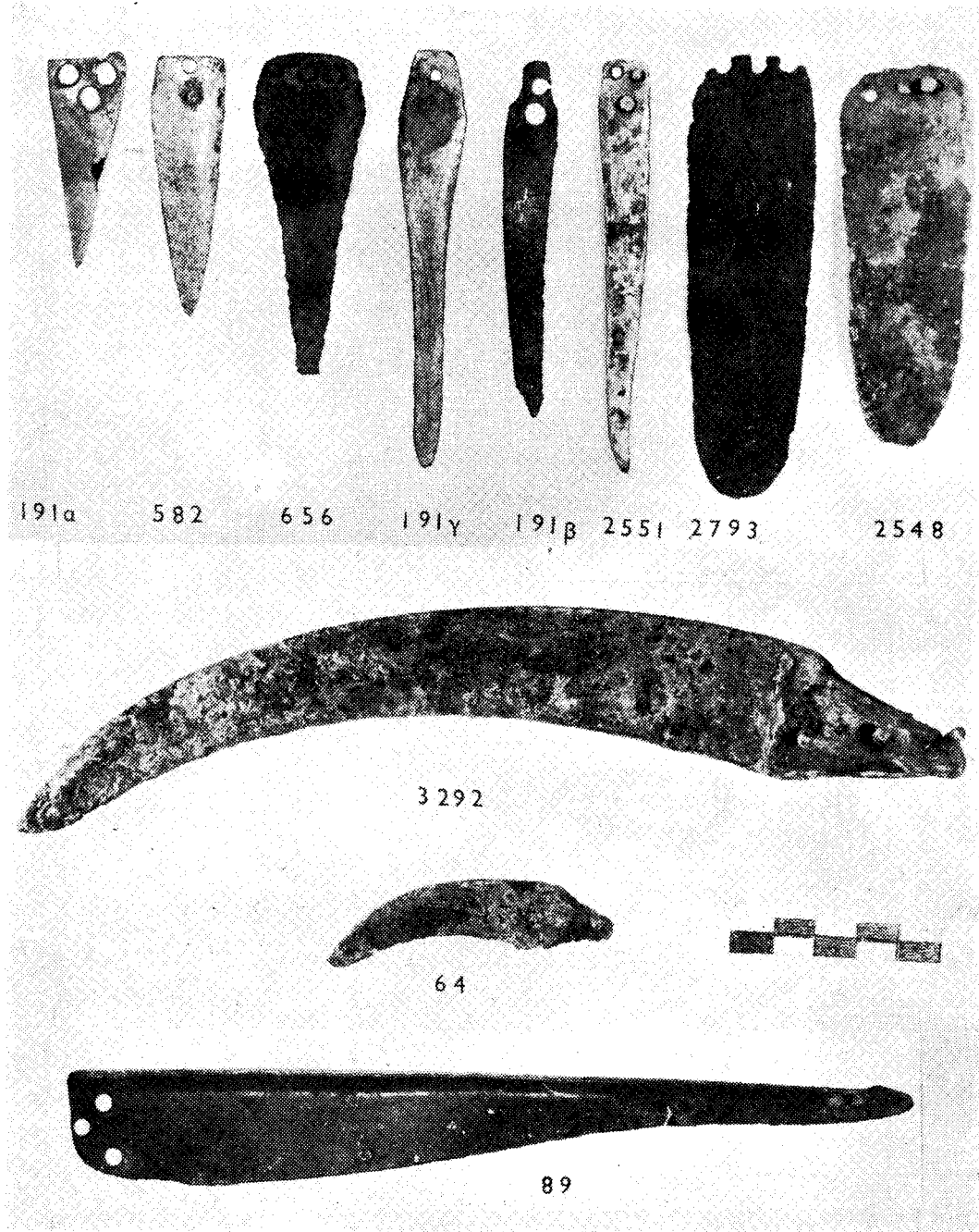
β

3317

γ

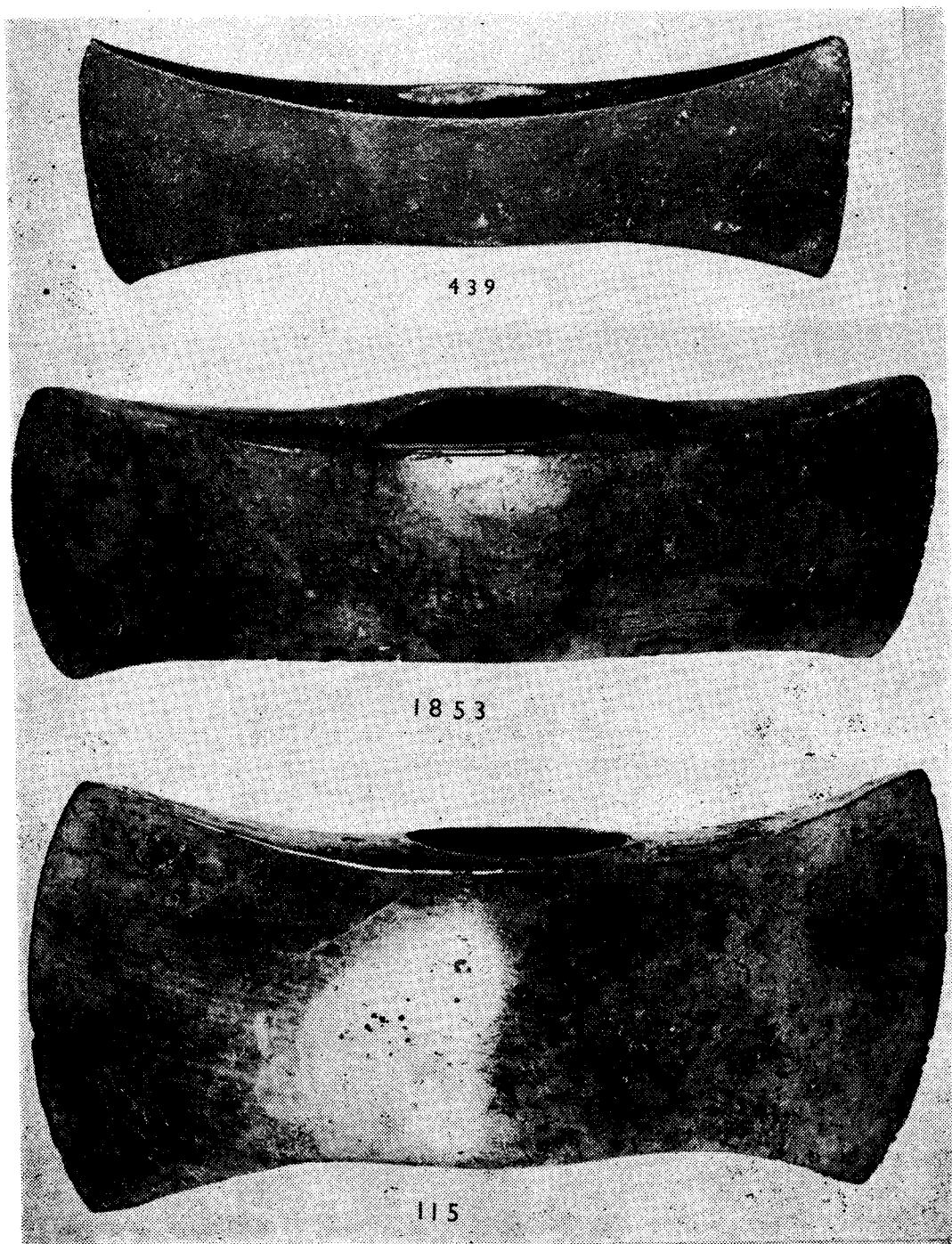
Πίν. 10 : (α) Ἄμόνι, (β) Σμίλη, (γ) Ἀκόνη

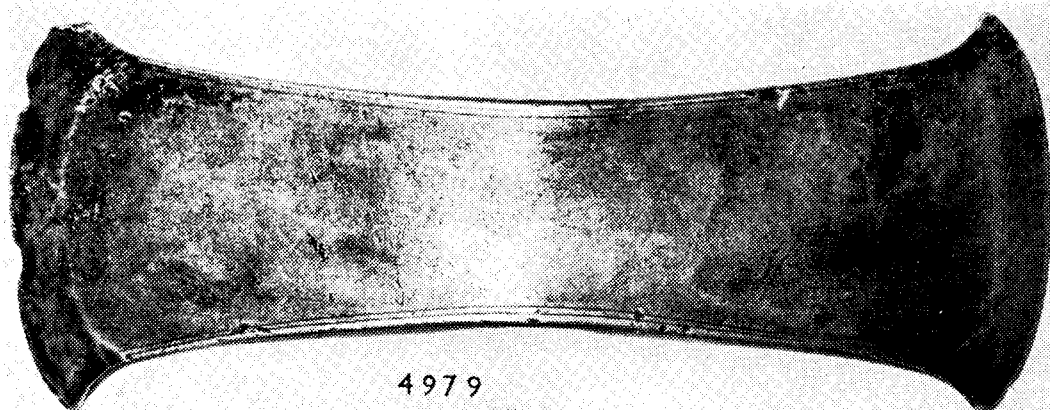
Πίν. 11 : Μαχαίρια

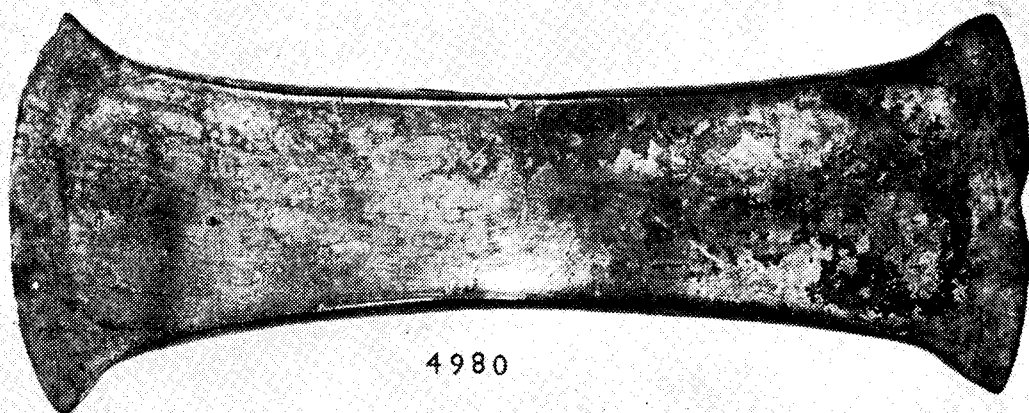
Πίν. 12 : (α) Μονόστομοι πελέκει, (β) διπλός πέλεκυς

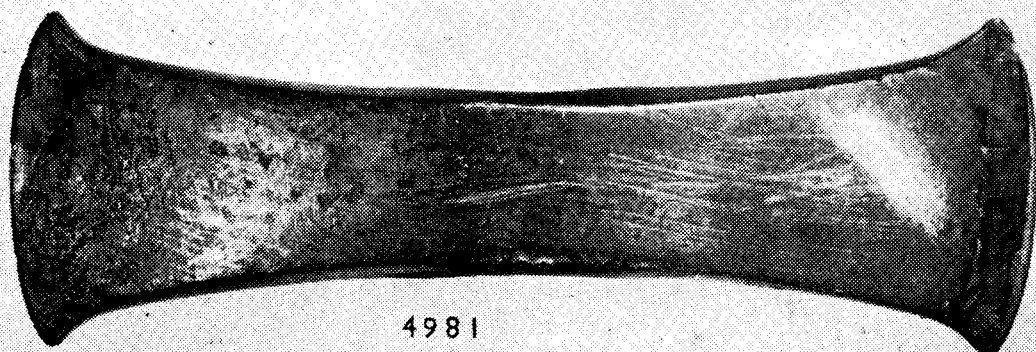
Πίν. 13: Διπλοῖ πελέκεις

4979

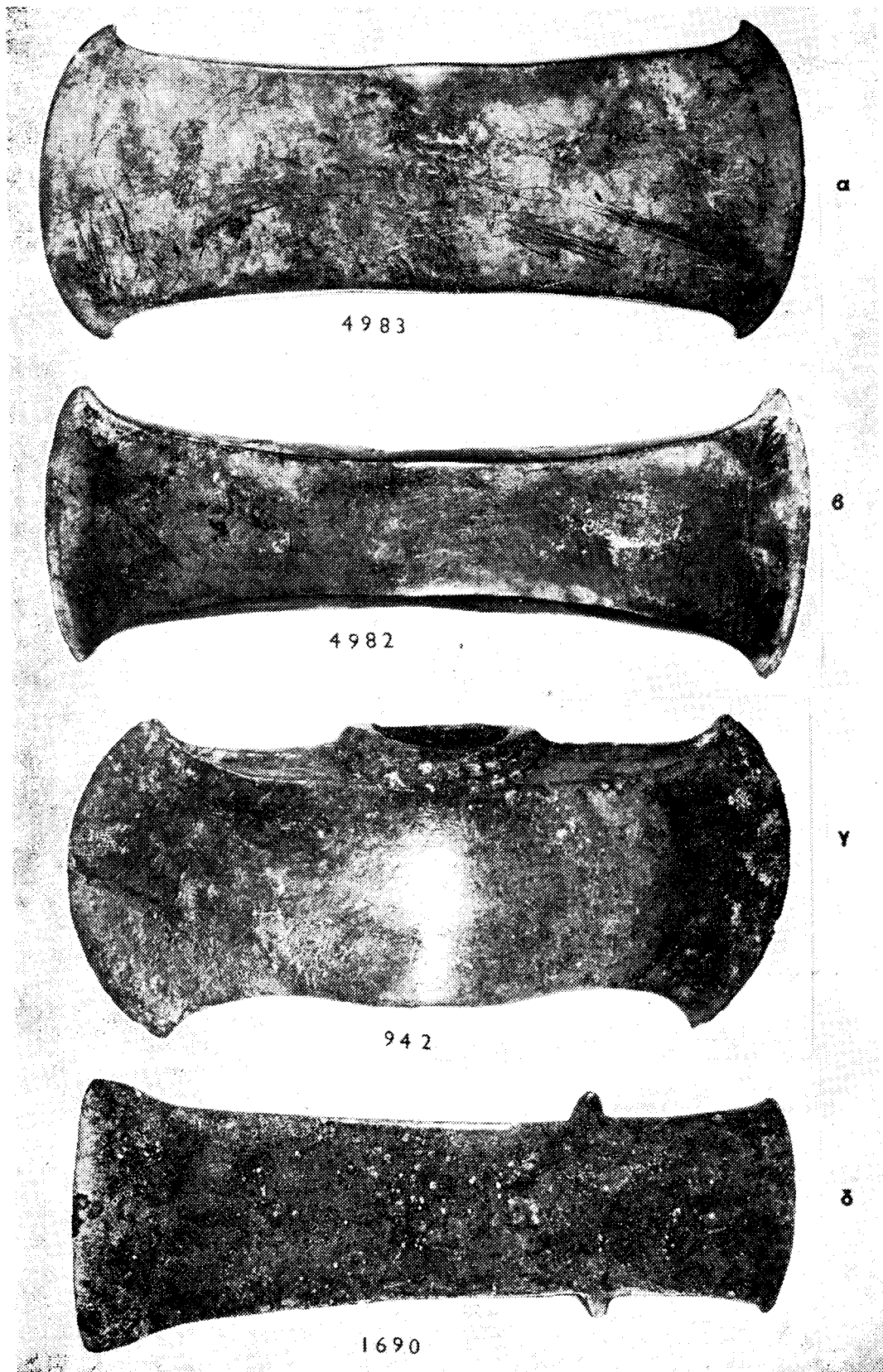

4980

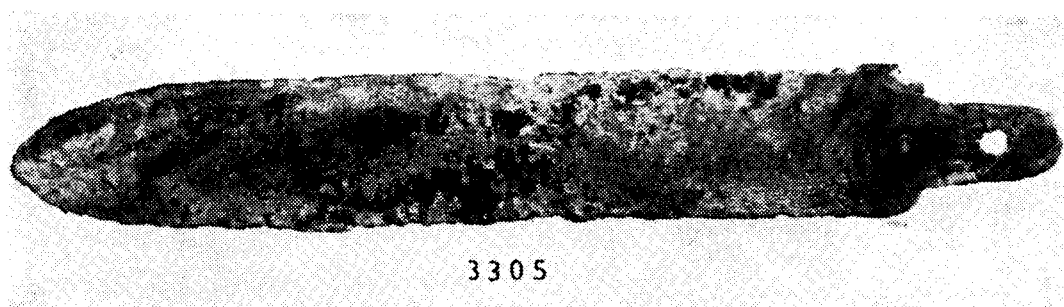
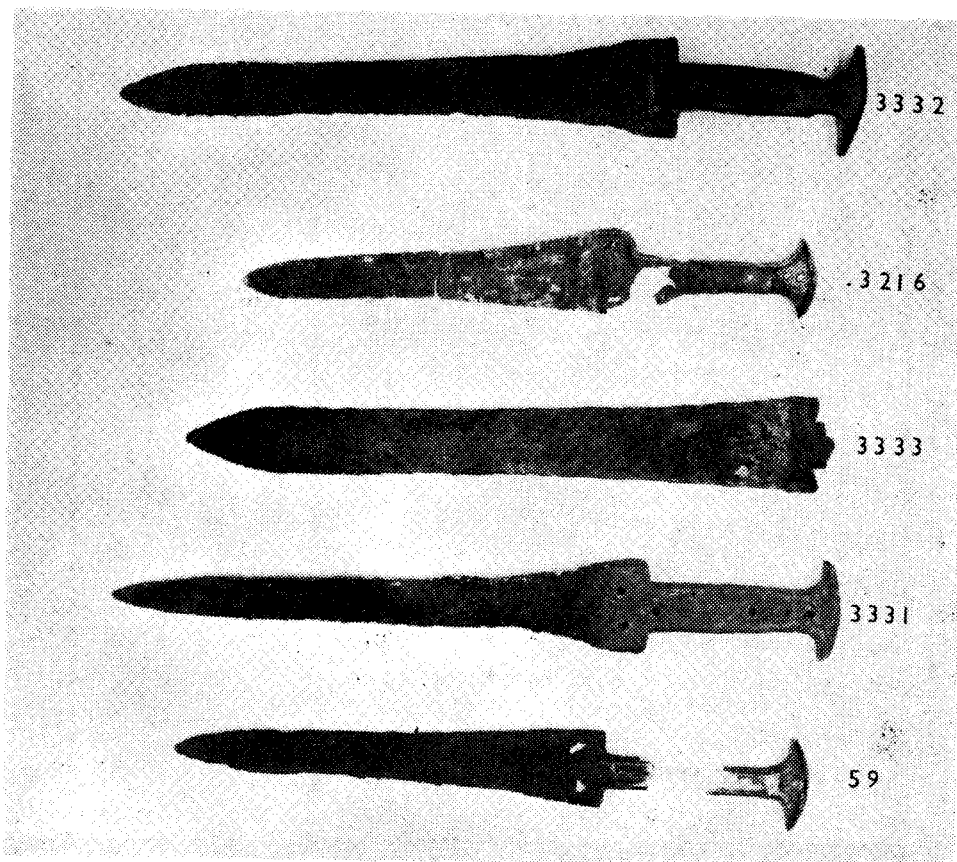

4981

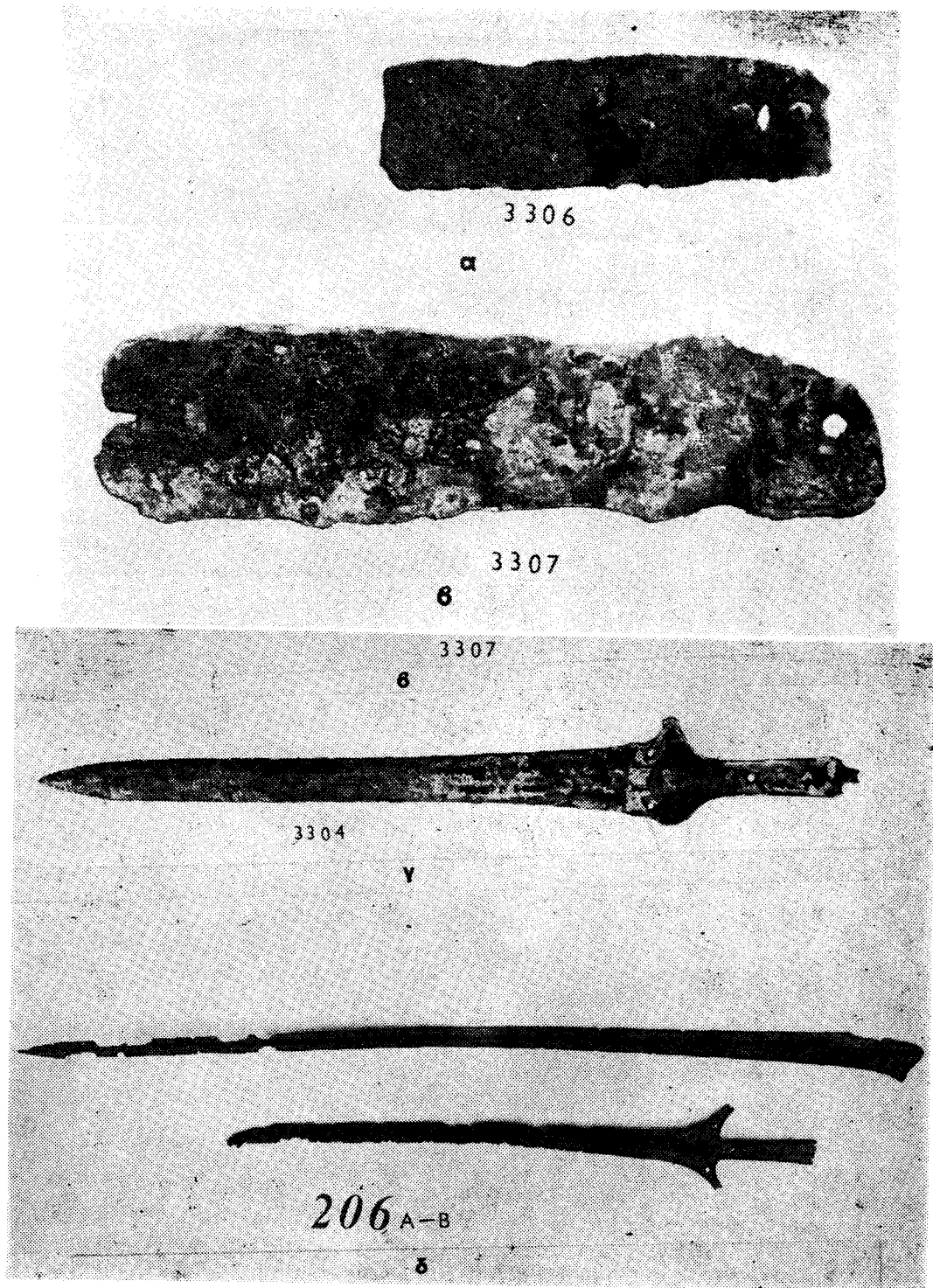
Πίν. 14 : Διπλοῦ πελέκεις

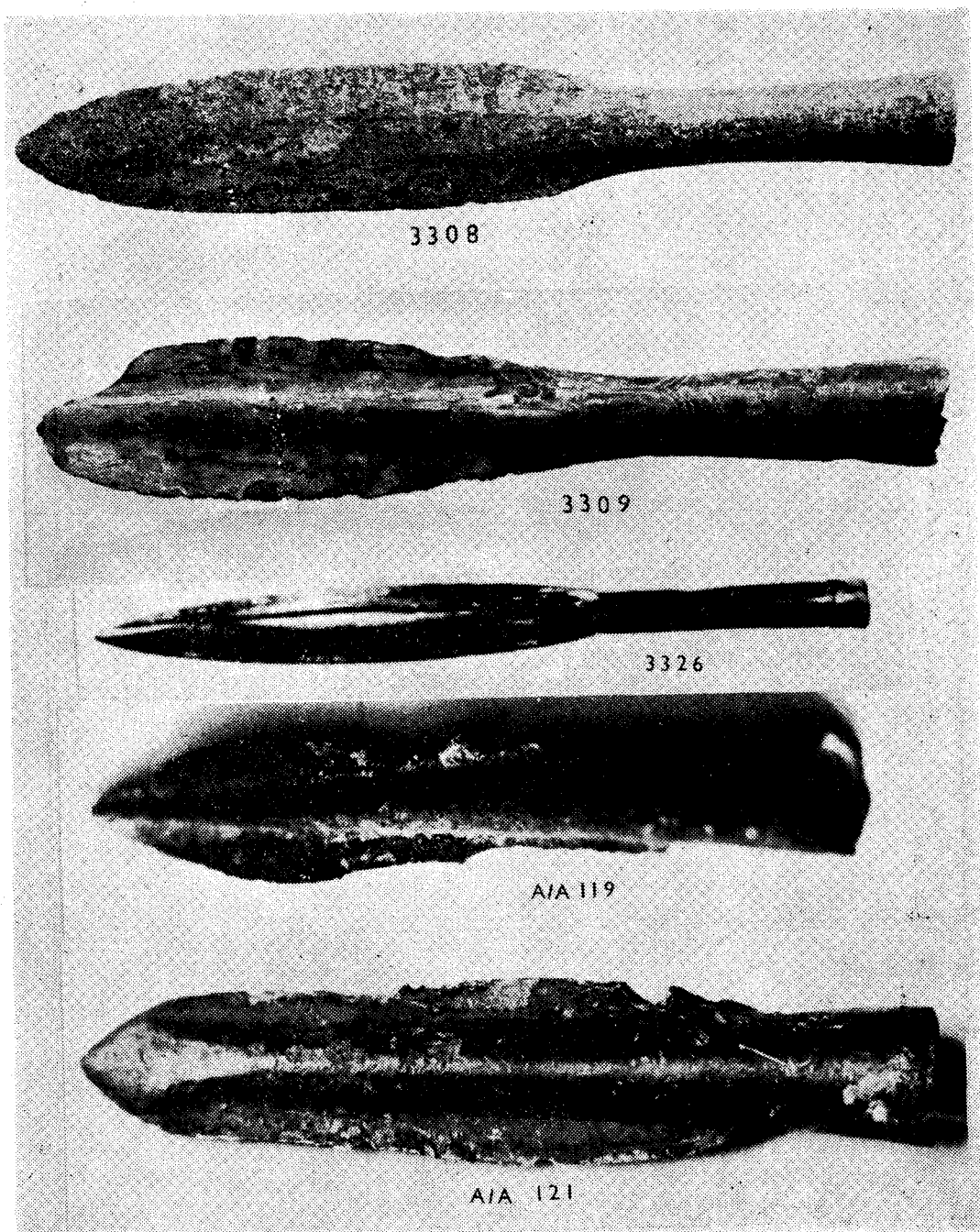
Πίν. 15: (α - γ) Διπλοῖ πελέκει, (γ) Σταυροπέλεκυς

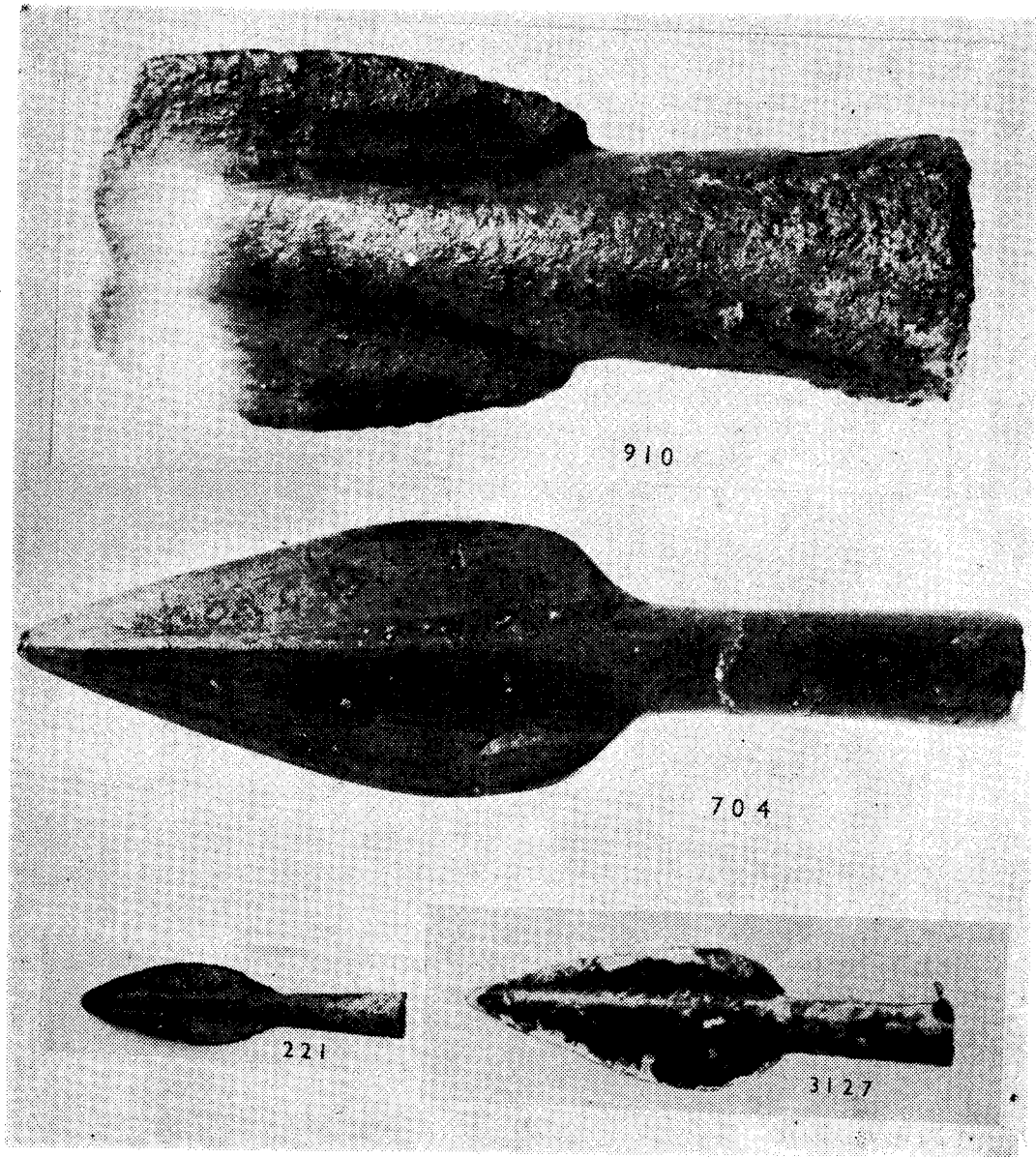
Πλν. 16 : 'Εγχειρίδια

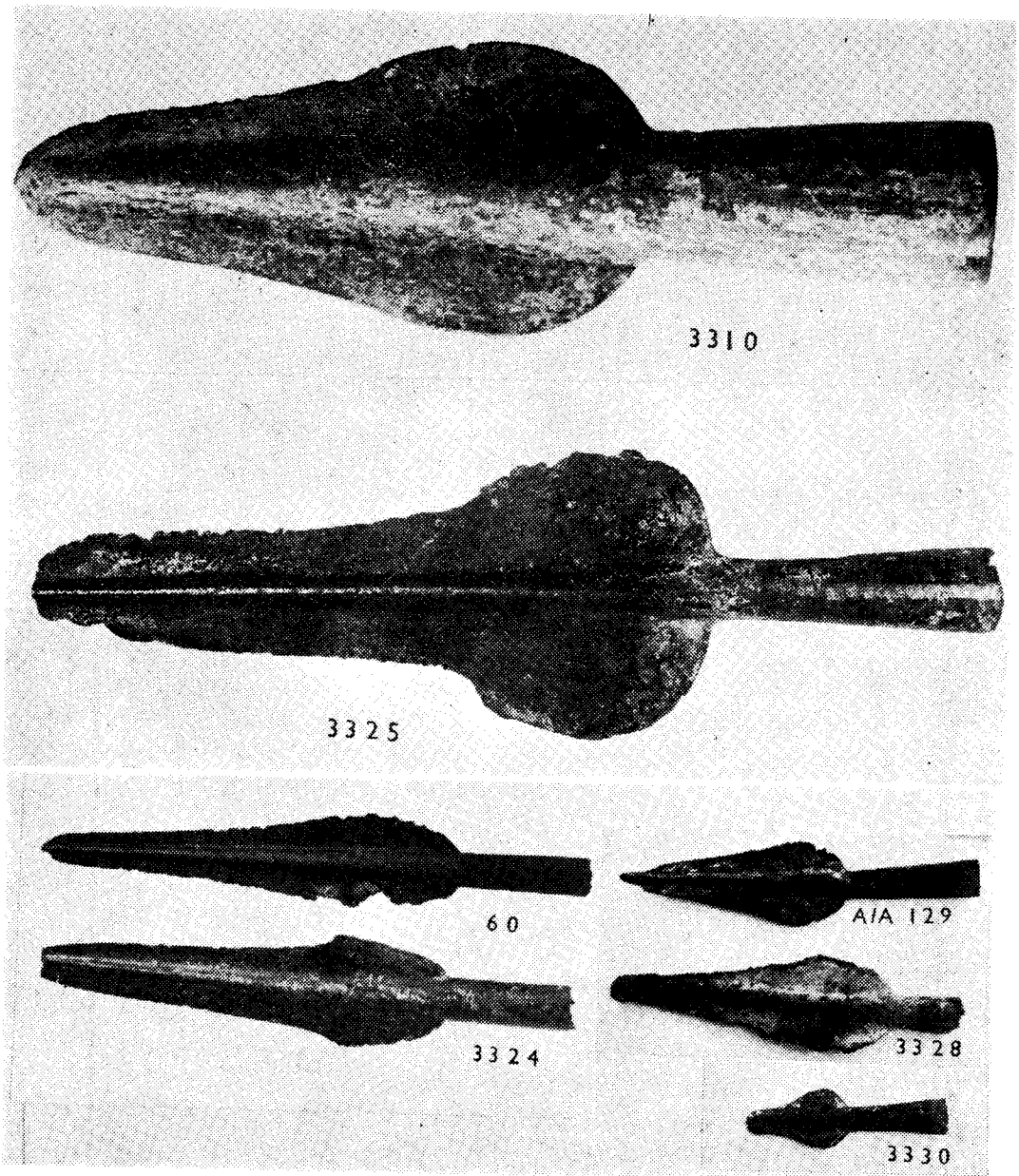
Πίν. 17 : (α - β) Ἐργχειρίδια, (γ - δ) Ξίφη

Πίν. 18: Αιχμές δοράτων

Πιν. 19: Αίχμες δοράτων

Πίν. 20 : Αιχμές δοράτων

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- κιβωτ. τάφοι
- οικισμοί
- αμφίβολοι οικισμοί
- X έπιφαν. εύρηματα
- ⊕ θολωτός τάφος

Χάρτης των Προϊστορικῶν θέσεων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν Ἠπειρὸν